

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Discursos
Robespierre

Les rates
que menjaven cultura
Francesc Serés

Europa i les minories
nacionals i culturals
Ferran Requejo

Per a què necessitem
la nació, encara,
a Europa
Miroslav Hroch

Transformacions
en la universitat
Alicia Villar

L'endemà del tripartit
Josep M. Muñoz

Espanya *invertibrada*
a gran velocitat
Joan Olmos

El darrer Hobsbawm
Gregory Elliott

Europa en la crisi
Michael Krätke

Els nêts de Iugoslàvia
Bogdan Bogdanović,
Teofil Pančić,
Vesna Mojsova,
Muharem Bazdulj,
Tanja Petrović,
Carles Torner,
Senadin Musabegović,
Mitja Čander

Llibres
Andreu Ginés,
Juli Capilla,
Enric Balaguer,
Jordi Sales,
Francesc Pérez Moragón

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 37 / PRIMAVERA 2011

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
Garcia-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distributions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

EL VALOR DE LA DEMOCRÀCIA

Les revoltes àrabs del 2011 contra els règims dictatorials i corruptes endèmics al nord d'Àfrica i a l'Orient Mitjà han posat novament de manifest la força i la capacitat d'atracció dels ideals democràtics. S'ha subratllat sovint el paper cabdal de les reivindicacions democràtiques, en detriment de visions més tradicionals o de la influència del fonamentalisme islàmic, en aquestes revoltes realment massives i amb un fort contingut popular. És clar que es tracta de situacions i moviments molt diversos, que els conflictes socials, les desigualtats i sobretot la manca d'expectatives de futur d'un gruix important de la població jove, hi han tingut una gran influència. I també és cert que el resultat final del seguit de revoltes que han sacsejat la regió encara s'ha de veure. Les vacil·lacions d'Europa a l'hora de donar-hi suport no han estat precisament un bon senyal. Els dubtes, les incoherències, la por a un compromís excessiu i feixuc deixaran potser una herència amarga. Aviat la guerra oberta a Líbia, la reaparició del terrorisme sagnant al Marroc, la repressió tolerada a Síria i altres països de la zona han afegit elements fortament negatius que matisen a bastament l'eufòria inicial dels canvis de règim, relativament pacífics, a Tunísia i Egipte.

Siga com vulga, de nou la reivindicació de la democràcia ha pres un gran protagonisme en una regió on han proliferat secularment els règims autoritaris i despòtics, i respecte de la qual fins i tot s'ha teoritzat la incapacitat per endegar una evolució cap a una democràcia plena. De fet, les premisses socials i culturals no hi són les més favorables per a una evolució d'aquesta mena, però això mateix ens obliga a preguntar-nos pel grau d'autenticitat de la democràcia en moltes regions del món. Teòricament la democràcia –el govern del poble, per al poble i pel poble– no té rival, tothom es diu demòcrata, ningú o gairebé ningú fa l'apologia de les solucions autoritàries o totalitàries. Fins i tot els règims més dictatorials s'abillen amb una carcassa

democràtica buida, presentada sovint com la forma pròpia i no mimètica, adaptada a les tradicions i les condicions del país, lliure d'influències estrangeres.

El grau d'autenticitat de la democràcia, vet ací la qüestió. Perquè la democràcia no és només retòrica o unes regles formals fàcils de complir i de manipular. És també o sobretot una cultura, un sistema de funcionament de la *polis* basat en puntals com l'estat de dret, la separació de poders, el govern de la majoria però el respecte per la minoria, la premsa lliure, les llibertats individuals, les llibertats col·lectives, el respecte escrupolós pels drets humans, el pluralisme, les eleccions competitives, el joc net... En definitiva una forma d'organització social i política que recolza en la ciutadania, en l'autonomia dels individus, dels ciutadans informats que saben distingir i emeten el seu veredict i canvien els governs en funció del que consideren oportú, sense por a represàlies.

La creació de zones exemptes de control legal, el pes de les estructures patriarcalcs o de clan, les formes actualitzades de clientelisme, la devastació des del poder establert de l'autonomia de la societat civil a través del segrest dels mitjans de comunicació i de la compra de voluntats de col·lectius amb escasses defenses, basada en el *do ut des*, tot això atempta greument contra l'autenticitat de la democràcia. Curiosament, els obstacles a la democràcia en algunes societats amb un gran pes de les estructures tradicionals reapareixen, modernitzats, en societats que hom hauria pensat més madures i desenvolupades en aquest terreny. Control dels mitjans de comunicació, pressions sobre la justícia, vot captiu, xarxes clientelars atapeïdes, concentració del poder, aliança amb estaments teocràtics a canvi de favors econòmics...

Si alguna lliçó es pot extreure de la malaurada història d'Europa al segle XX és la importància extrema de salvaguardar la democràcia. Malgrat les errades i les desviacions, les insuficiències i les deformacions. A l'època d'entreguerres una part important de l'opinió europea va lliscar pel pendent de la relativització de la democràcia. Amb conseqüències dramàtiques. A hores d'ara, enmig de turbulències socials i econòmiques greus, i en un context mundial fortament interconnectat, el problema no és el desprestigi de la democràcia com a tal, sinó el seu buidament pràctic, el bandejament d'aquells mecanismes de funcionament que la fan veritable, autèntica. En tenim exemples molt a la vora.

BOGDAN BOGDANOVIĆ, Parc memorial de Dudik, Vukovar, 1978-1980.

Foto: Urša Komac, 2004.

L'arquitecte serbi Bogdan Bogdanović va realitzar aquest monument antifeixista com un jaciment arqueològic, de manera que les teulades còniques fessin pensar els visitants en tot el que ha quedat soterrat pel pas del temps. Al final dels anys setanta era impensable imaginar que la destrucció dels vestigis culturals retornaria tan aviat als Balcans. Aquesta decepció profunda és la base del seu llibre *La ciutat i el cenotafi*, del 1991. La fotografia del 2004 mostra l'estat actual del monument, completament abandonat.

L'ESPILL

SUMARI

---

1 Editorial

6 L'endemà del tripartit
Josep M. Muñoz

18 Espanya *invertibrada* a gran velocitat
Joan Olmos

28 El darrer Hobsbawm
Gregori Elliott

35 Europa en la crisi
Michael Krätke

ELS NÉTS DE IUGOSLÀVIA

46 Les memòries enfrontades
Bogdan Bogdanović

53 La riba d'arena
Teofil Pančić

63 Un nom és un nom. Sobre els tomàquets de Macedònia o el subjecte fràgil
Vesna Mojsova

72 L'ogre balcànic i l'esperit dòcil d'Europa Central: un paral·lel
Muharem Bazdulj

79 Pensar Europa sense pensar: els discursos sobre els Balcans occidentals
Tanja Petrović

91 Decàleg per a l'abandó de Bòsnia
Carles Torner

102 El cercle i el present
Senadin Musabegović

115 Un bosc gòtic
Mitja Čander

DOCUMENT

- 122** Discursos
Robespierre
-
- 135** Les rates que menjaven cultura
Francesc Serés
- 139** Els fronts dèbils del pluralisme polític.
Europa i les minories nacionals i culturals
Ferran Requejo
- 147** Per a què necessitem la nació, encara, a Europa?
Miroslav Hroch
- 162** Transformacions en la universitat
Alicia Villar

NOTES

- 169** Josep Iborra *in memoriam*
Francesc Pérez Moragón

LLIBRES

- 172** Tan lluny, tan a prop
Andreu Ginés
- 175** El llegat del valencianisme de postguerra
Juli Capilla
- 179** Entre la passió i l'ofici
Enric Balaguer
- 181** Més enllà dels tòpics
Jordi Sales
- 183** Origen i forma de l'aforisme fusterià
Francesc Pérez Moragón

L'endemà del tripartit

Una reflexió parcial sobre l'esquerra catalana

Josep M. Muñoz

L'endemà de la imponent manifestació del 10 de juliol del 2010 a Barcelona, en protesta per la retallada de l'Estatut de Catalunya perpetrada pel Tribunal Constitucional, el periodista Enric Juliana escrivia, sagaçment, a *La Vanguardia* que el president de la Generalitat, José Montilla, acabava d'«assistir, amb molta dignitat, al seu propi enterrament». Malgrat que el tossut president de la Generalitat de Catalunya va allargar la seva pròpia agonia uns mesos –tot mirant, debades, d'invertir els pronòstics demoscòpics adversos–, les eleccions que van tenir lloc el mes de novembre següent no van fer més que confirmar l'asseveració del periodista, i el seu partit, el PSC, que fins feia poc presidia la gran majoria de les institucions polítiques catalanes (incloent-hi, a més de la Generalitat, la Diputació de Barcelona i molts dels grans ajuntaments), obtenia uns tristíssims resultats, dels quals sembla que trigarà molt a recuperar-se.

¿Què havia passat per què el Partit dels Socialistes de Catalunya hagi perdut una tal hegemonia institucional (una pèrdua que, a l'hora d'escriure aquest article i d'acord

amb les enquestes, podria estendre's també a l'Ajuntament de Barcelona)? No és el meu propòsit analitzar les eleccions del 2010 que van posar fi a l'experiència del tripartit, sinó recular més en el temps i tractar d'examinar algunes de les claus que, al meu parer –el d'un observador necessàriament parcial–, expliquen la paradoxa aparent d'un partit, el PSC, que segons el que alguns publicistes (no necessàriament panegiristes) no s'han cansat de repetir, expressa millor que cap altre (és a dir, que CiU) la composició plural de la societat catalana i, en canvi, s'ha vist incapaç de representar-la políticament quan es tractava de governar la Generalitat. En un país que en les enquestes sociològiques se situa repetidament de forma majoritària en l'espectre del centre-esquerra, i que en les eleccions generals (és a dir, al parlament espanyol) dona grans majories al PSC-PSOE, i on del 1979 ençà els socialistes governen ininterrompudament (tret del cas de Tarragona, que va estar uns anys en mans de CiU) les grans ciutats catalanes, començant per les quatre capitals provincials, la pregunta a fer-se és: ¿per què el PSC, no ha aconseguit, tanmateix, ser majoritari en la institució d'autogovern de què ens hem dotat els catalans, la Generalitat? És més, ¿per què aquesta majoria demoscòpica i electoral no s'ha traduït, de fet, en una hegemonia cultural i política a Catalunya?

Josep Maria Muñoz Lloret és historiador i director de la revista mensual *L'Avenç*. Ha publicat, entre altres, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual* (Edicions 62, 1997).

1. Per desenvolupar el meu argument, caldrà que ens remuntem a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, les de l'any 1980. Catalunya s'havia revelat, en els anys de la transició a la democràcia i després de gairebé quaranta anys de franquisme, com la «taca roja» d'Espanya, amb unes àmplies majories electorals de l'esquerra (PSC-PSOE i PSUC) en les eleccions de 1977 i 1979. Tot feia pensar que aquesta hegemonia es reflectiria en la composició del Parlament de Catalunya que (re)naixia després de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya, però la sorpresa de la nit electoral del 20 de març de 1980 va ser d'aquelles que es recorden: amb una participació que va baixar fins al 61%, el PSC obtenia uns resultats clarament inferiors als que s'esperaven, atribuïbles en bona part a l'abstenció del seu electorat metropolità –un electorat majoritàriament castellanoparlant, procedent de la immigració peninsular dels anys 1950 i 1960 que no s'havia sentit cridat a participar (en la mateixa proporció que la resta de la ciutadania) en unes eleccions que eren en clau «catalana».

Les conseqüències d'aquell mal resultat electoral són prou conegudes: la renúncia (precipitada?) de la direcció del PSC, i sembla que molt concretament del seu feble candidat, Joan Reventós, a entrar en un govern de coalició amb CiU (que després de tot no havia obtingut més que una majoria relativa), va acabar condemnant el PSC a un indubtable ostracisme polític i, sobretot, a una incapacitat manifesta d'estendre la seva hegemonia ideològica. La fórmula d'una «gran coalició» amb CiU a la Generalitat pot semblar ara estranya, però cal recordar que, a l'inici dels ajuntaments democràtics, i en particular al de la ciutat de Barcelona, l'esquerra va governar amb CiU tot reproduint

l'entesa àmplia de les forces catalanistes que s'havia forjat al si de l'Assemblea de Catalunya, un organisme unitari creat el 1971 i clau per a entendre la transició política al Principat. És cert que aquest clima de bona entesa va durar relativament poc (tot i que a l'Ajuntament de Barcelona es va perllongar fins a l'octubre de 1981, malgrat les tensions habituals entre CiU i el PSUC, en què el primer retreia al segon que volgués ser «un partit de lluita i de govern»), i que aviat les forces antifranquistes es van realinear segons l'eix dreta-esquerra, al mateix temps que CiU s'allunyava dels socialistes catalans tot acusant-los reiteradament de «sucursalistes» i, si es descuidava, directament de «mals catalans». El clima d'enfrontament entre totes dues forces es va endurir considerablement quan, l'any 1984, tot just quan CiU acabava d'aconseguir la majoria absoluta al Parlament, la fiscalia general de l'Estat va incloure Pujol en la querella presentada pel cas Banca Catalana: una acció en què, malgrat els benemèrits esforços de Jordi Solé-Tura per desmentir-ho, molts hi van veure la mà o si més no l'aquiescència del govern socialista espanyol.

Els intents dels socialistes per trencar l'hegemonia exercida amb mà ferma per Pujol van ser inútils durant uns llargs 23 anys, i d'aquella època resta la imatge d'un Raimon Obiols impotent i, sobretot, el conreu d'un antipujolisme poc efectiu. Mancat d'altres referents, el PSC fins i tot va arribar a inventar-se una contrafigura de Pujol, la de l'expresident Josep Tarradellas –a principis dels anys 1990, podíem veure com Felipe González abraçava efusivament en els mítings del PSC Antonieta Macià, la vídua de Tarradellas. L'inconvenient principal d'aquest «invent de la tradició» és que Tarradellas era, de fet, una figura poc reivin-

dicable, no ja per Felipe González, sinó pels mateixos socialistes catalans, que semblaven oblidar el paper clau que va jugar durant la transició quan es va deixar utilitzar per Adolfo Suárez i Rodolfo Martín Villa en una operació per desactivar l'hegemonia electoral de les esquerres a Catalunya (com molt bé va saber veure un potser massa aïrat Josep Benet). El fet que hagués seduït algunes figures del socialisme català (com Narcís Serra i, en un altre registre, Josep M. Bricall) amb el seu estil diguem-ne «gaullista» d'exercir el poder (*toutes distances gardées*, és clar), no pot amagar el fet que, en la llarga trajectòria política de Tarradellas, el PSC tingués pocs llocs on agafar-se.

En qualsevol cas, la frustrant incapacitat del PSC per fer front electoralment a Pujol va marcar la trajectòria dels socialistes catalans, que mentrestant seguien guanyant còmodament les eleccions locals i les generals, i va donar lloc a un dels combats ideològics més sostinguts de l'etapa democràtica: per a alguns sectors, el PSC liderat per Raimon Obiols era massa «català» i massa catalanista, i això feia que una part del seu electorat «natural» s'abstingués a les eleccions catalanes; per a d'altres, el PSC era massa «sucursalista» i això li impedia fer uns bons resultats en les eleccions que decidien qui havia de governar a la Generalitat i, des d'allà, defensar els interessos dels catalans davant de «Madrid». La qüestió de «l'abstenció diferencial» (és a dir, que a les eleccions catalanes l'abstenció fos més gran, i que tendís a concentrar-se en les zones de població obrera castellanoparlant) és sens dubte la que va concitar més adeptes, però sense que l'aproximació que se'n va fer anés gaire més enllà d'un apriorisme clarament ideològic: es retreia a la direcció del PSC que estigués en mans dels cadells de la burgesia

barcelonina (més concretament del barri de Sant Gervasi) i que, com a conseqüència, practiqués una política massa catalanista que no era assumida per aquells sectors de la societat catalana d'extracció treballadora i provinents de la immigració espanyola. Aquesta mena d'anàlisi tendia a obviar el fet que, per sentir-se part del «cos polític» de la nació catalana, calia prèviament que es produís una efectiva integració «cultural» en la societat catalana de sectors provinents de la immigració que vivien en barriades o trossos de ciutats encara molt segregades respecte del conjunt.

En qualsevol cas, l'objecció a l'elitisme de la direcció del PSC portà a la revolta dels «capitans» del partit, que van aconseguir finalment imposar-se en el congrés de Sitges de 1994, després d'una particular «guerra de classes» interna i d'una crida a «socialitzar» el poder dins l'organització. La conseqüència va ser la presa de «l'aparat» del partit per part de dirigents de la comarca del Baix Llobregat, o de sectors que s'hi identificaven: d'aquesta manera, i per resumir-ho d'una manera gràfica, es passava del partit dels Obiols, Maragall i Serra al partit dels Montilla, Corbacho i Zaragoza (gent que, a diferència dels anteriors, sovint no tenien altra carrera que la que havien fet dins el seu partit). El problema principal és que la nova direcció del PSC no era pas, socialment, més representativa del conjunt català que els professionals barcelonins que fins aleshores l'havien encapçalat —ni més atractiva electoralment, com es demostrarà. És important assenyalar, però, que aquesta assumpció del poder per part dels «capitans» no trencà, en l'essencial, el discurs catalanista i federal del PSC (o, almenys, no propicià la consolidació d'un discurs diferent), ni encara menys impedí que s'a-

postés per Pasqual Maragall (malgrat que aquest havia deixat l'alcaldia de Barcelona donant un cop de porta justament a causa de la intromissió de l'aparat i se n'havia anat temporalment a viure a Roma) com l'únic candidat que podia batre Pujol en les eleccions autonòmiques. Mentrestant, el retret que el discurs «massa» catalanista era el que allunyava els votants «naturals» del PSC va continuar només en mans d'una minoria ressentida que maldava per constituir una força reactiva, clarament espanyolista i amb una retòrica més o menys esquerrana (intents que no van reeixir fins al 2006 quan, després del clima de tensió i de radicalització dels extrems que havia comportat tot el procés de reforma estatutària, la nova força política dita Ciutadans-Partido de la Ciudadanía va entrar amb tres diputats al Parlament de Catalunya).

2. Les eleccions al Parlament de 1999, les primeres a les quals es presentava Maragall, van ser vistes com les del canvi possible a la Generalitat. Per fer-lo realitat, calia però que el PSC deixés de centrar-se tant en la qüestió de per què hi havia una part del «seu» electorat que no anava a votar a les eleccions catalanes, i que es fes, en canvi, la pregunta de per què hi havia una part de l'electorat que canviava de vot (o s'abstenia) en funció de les eleccions: el cas paradigmàtic, però no pas únic, era la ciutat industrial de Sabadell, on en aquells anys el PSC guanyava les eleccions generals, CiU les autonòmiques i el PSUC/IC les locals. L'abusiva simplificació ideològica que es feia de l'existència d'una «abstenció diferencial» motivava, en efecte, que el PSC semblés no preguntar-se mai per les raons del triomf reiterat de Pujol i de la seva hegemonia ideològica. Sigui com sigui, Maragall sí que

tenia absolutament clara la idea que, amb el seu sol partit, no derrotaria mai Pujol. D'aquí els intents continuats d'eixamplar les seves bases electorals, amb l'obertura a sectors de les classes mitjanes professionals, a través d'iniciatives com la plataforma Ciutadans pel Canvi, nascuda el mateix 1999 com a ressò llunyà de les conferències d'«homes i dones d'esquerra» hagudes als anys 1980. El distanciament evident de l'aparat del PSC d'aquesta operació d'obertura i la seva escassa implicació, malgrat les protestes retòriques posteriors, en la campanya electoral que Maragall va portar des de «fora» del partit, van contribuir potser a una amarga victòria electoral: Maragall guanyà en nombre de vots (a penes 5.000), però no d'escons, a Pujol. I Pujol formà govern, i deixà altra vegada el PSC a l'oposició.

Molts analistes coincideixen a considerar el 1999 com la gran ocasió perduda de l'esquerra catalana: per primera vegada, Maragall havia aplegat, de forma àmplia encara que finalment insuficient, gran part dels votants d'esquerra sota les seves sigles. La suma dels votants, fossin els que fossin, que havia aportat Ciutadans pel Canvi (bescantats a l'interior del PSC com a «Ciutadans pel Càrrec» o encara «Estiuejants pel Canvi»), sobretot entre les capes mitjanes professionals, i els que va aplegar IC a les demarcacions (totes, tret de Barcelona) on va fer coalició electoral amb el PSC i, encara, els procedents de les expectatives mateixes que la seva candidatura havia aixecat a tot Catalunya en sectors progressistes sense filiació partidista, explica el fet que Maragall obtingués gairebé un milió dos-cents mil vots (més exactament, 1.183.299 vots), una xifra que mai cap candidat socialista, ni abans ni després, ha assolit en unes eleccions al Parlament de Catalunya. Pujol

pactà però amb el PP la seva reelecció (el Parlament quedà migpartit en 68 diputats de la dreta i 67 de l'esquerra), i Maragall dedicà aquella legislatura a eixamplar el seu coneixement del país (havia estat durant molts anys un alcalde metropolità) i a preparar les condicions (recorrent fins i tot a la moció de censura contra Pujol, el setembre del 2001, tot i l'escepticisme del seu partit respecte de la mesura) per desgastar CiU i consolidar la seva alternativa electoral. Això passava també, ineludiblement, per anar bastint la complicitat amb les altres forces d'esquerra: no tant la d'IC, que ja tenia assegurada com a soci «natural», com sobretot la d'ERC, que sempre podia donar suport a una CiU en minoria, com ja havia fet el 1980. Les tres forces del futur «tripartit» ja governaven, de fet, en ajuntaments tan grossos com el de Barcelona, i Maragall no era en absolut aliè a aquesta forma d'entesa entre les forces d'una esquerra on el PSC no era (prou) hegemònic. El punt essencial sobre el qual va pivotar l'acord que les esquerres van forjar en aquella legislatura era la necessitat d'aprofundir l'autogovern i, en conseqüència, de reformar l'Estatut, una cosa que Pujol ni volia ni, sobretot, podia fer arran del seu pacte amb el PP –l'anomenat Pacte del Majestic del 1996– i que en canvi Maragall ja va proposar en la fracassada moció de censura del 2001.

A les eleccions del 2003, marcat molt més de prop per l'aparat del seu partit, Maragall va aconseguir uns resultats inferiors als de 1999, tot i que encara lleument per sobre del milió de vots; però, a diferència de l'ocasió anterior, el fet és que les tres forces d'esquerra sumaven els escons suficients per formar govern, gràcies al gran ascens experimentat per ERC, que va duplicar els vots obtinguts com a resultat tant d'una

reformulació de la seva estratègia anterior de supeditació a CiU, com sobretot d'una reacció davant l'espanyolisme rampant que exhibia el PP, que des del 2001 governava a Espanya amb majoria absoluta, i que va propiciar el creixement a Catalunya d'una opció independentista. Després d'uns dies en què ERC va jugar al gat i la rata, fent ostentació de la seva pretesa «equidistància» dels dos grans partits catalans, amb qualsevol dels quals (CiU o PSC) podia pactar en funció de les contrapartides que li oferissin, s'arribà a l'anomenat Pacte del Tinell, signat el desembre del 2003, gràcies al qual, després de 23 anys, la Generalitat de Catalunya passava a ser governada per una coalició de les tres forces d'esquerres.

L'itinerari accidentat del primer govern «tripartit», que un dels seus consellers amb més pes polític, Joaquim Nadal, comparà a un Dragon Khan (una atracció del tipus «muntanya russa» de Port Aventura), és prou conegut com perquè m'hi aturi ara. De fet, n'hi ha prou a recordar que l'atzarosa singladura del nou govern va començar amb la filtració interessada que el vicepresident (i, aquell dia, president en funcions) de la Generalitat, el republicà Carod-Rovira, havia tingut una entrevista secreta amb la direcció d'ETA a prop de Perpinyà. El secretari general del PSOE, Rodríguez Zapatero, aleshores encara a l'oposició, exigí a Maragall la destitució fulminant de Carod, però el president s'hi negà. Tot considerant que la vanitosa irresponsabilitat de Carod no era més que una mostra d'ingenuïtat política (una persona pròxima al president solia dir que Maragall es mostrava «fort amb els forts i dèbil amb els dèbils»), Maragall s'entestà a mantenir Carod en el govern, per tal de no trencar el govern quan aquest tot just començava a caminar, però el mal ja estava fet. I érem tot just a l'inici.

La legislatura de Maragall (2003-2006) va estar marcada, a partir d'aquest inici traumàtic, per dos fets: un, l'accés, en certa manera inesperat, del PSOE al govern de l'Estat, en unes eleccions que van tenir lloc el març del 2004, tres dies després de l'atemptat d'al-Qaeda a Madrid i, sobretot, després de la tramposa gestió de la crisi per part del govern del PP, que va intentar encolomar l'atemptat a ETA, amb la idea desesperada d'allunyar la sospita que l'atemptat estigués lligat a la participació d'Espanya a la guerra de l'Iraq –decidida per Aznar en els dies de glòria en què es creia un homenet i, amb aquell seu complex de Zèlig, posava els peus damunt la taula del ranxo de Bush a Texas. De sobte, el govern de Maragall passava a tenir un «govern amic» a Madrid, liderat per un home jove, que semblava compartir la idea de «l'Espanya plural» enfront de la tradició jacobina del PSOE –una tradició ben arrelada, no cal dir-ho, i que dificultava qualsevol afirmació en pro de l'Espanya federal, com ho demostra l'aprovació a contracor, per part dels «barons» del PSOE, d'una descafeïnada declaració en aquest sentit a Santillana de Mar, l'estiu del 2003. (De fet, Maragall, promotor d'aquella declaració, ja havia tingut ocasió de sentir, incrèdul, en un comitè federal del PSOE el lament que «España se nos va, como agua entre las manos»). L'altre fet, directament relacionat amb aquest, que va marcar la legislatura va ser, és clar, el procés tortuós, de lideratge incert, de la reforma de l'Estatut d'Autonomia, la gran qüestió que havia posat d'acord les esquerres catalanes des que un dia, mentre era encara cap de l'oposició, Maragall anà a la platja de Torredembarra a conèixer un tal Carod-Rovira i a mostrar-li el seu programa federal.

Però la legislatura va estar marcada també, i de quina manera, per l'oposició dels poders fàctics a un govern amb presència republicana i ecologista («comunista» encara per alguns) a la Generalitat. Una part important de la premsa i de l'establishment veié amb irritació la constitució del govern tripartit, irritació a la qual se sumà la mateixa CiU, molt tocada per allò que entenia com una usurpació de la seva relativa victòria electoral (era el partit amb més escons, però va ser incapaç de constituir una majoria parlamentària, perquè Mas pagà el fet que Pujol sempre havia preferit el PP a ERC), «usurpació» que es negava a acceptar: en una declaració no tan còmica com podria semblar, Marta Ferrusola, l'esposa de Pujol, va afirmar que l'accés d'un socialista a la presidència de la Generalitat era «com si ens haguessin entrat a robar a casa». De forma més greu, durant mesos i mesos Artur Mas s'adreçà al president de la Generalitat com a «senyor Maragall», negant-li el tractament de president. En qualsevol cas, l'hostilitat trobada se sumà aviat a una llarga rastellera d'errors propis, i la combinació resultant donà els resultats letals que són prou coneguts: el govern tripartit no va poder acabar la legislatura, i el mateix Maragall, després de l'aprovació d'una reforma estatutària que, a esquena seva, Zapatero acabà pactant amb Artur Mas, hagué de renunciar a presentar-se a un segon mandat.

Sens dubte, la llista d'errors d'un govern sense «cultura de coalició», fet a la mida dels partits que l'integraven i no del president que havia de liderar-lo, va ser notable. Potser la menor, però no pas la menys significativa, va ser la tendència a qualificar el govern: en el mateix Pacte del Tinell ja va ser batejat com «catalanista i

d'esquerra», en ocasions era referit com a d'«entesa» (les menys, per raons òbvies) o de «progrés» però sobretot va ser conegut, simplement, com el «tripartit». En canvi, el govern de Pujol (bipartit de fet, ja que aplegava CiU) va ser sempre «el govern de la Generalitat» i, per molt que no representés la totalitat dels catalans, mai no en va fer ostentació. Era «el» govern, sense adjectius, i els catalans (en un eslògan publicitari molt afortunat des del punt de vista de la comunicació política) érem sis milions. En canvi, el govern de les esquerres semblava admetre sempre, implícitament, el seu caràcter de suma (parcial), i això va contribuir a debilitar la seva imatge. El procés de reforma de l'Estatut —una iniciativa que es va deixar en mans del Parlament més que no en les del govern i encara, a l'interior d'aquest, sota la responsabilitat d'un conseller, Joan Saura, que representava el partit menor de tots tres— va acaparar tota l'atenció mediàtica i va fer que, ben aviat, dins les forces que donaven suport al govern i particularment dins el PSC, sorgís la preocupació perquè la qüestió «identitària» tapava l'agenda social del govern de les esquerres —la qual cosa, a parer de molts comentaristes, feia que en certa manera aquest govern jugués en camp contrari.

És clar que, al meu parer, aquesta anàlisi partia d'un notable (i significatiu) equívoc semàntic: la reforma de l'Estatut no tenia res a veure amb la «identitat» (no es va discutir mai què o qui érem els catalans), sinó amb l'estructura de l'Estat i en com es distribuïen el poder polític i les finances públiques a Espanya. Era una reforma que naixia de la «laminació» perfectament constatada (per CiU en primer lloc) a què l'Estat havia anat sotmetent les competències que l'Estatut de 1979 atorgava a la Generalitat

(i d'aquí la necessitat de «blindar-les» en el nou text, amb una enumeració prolixa que no figurava pas en el text anterior) i als intents recentralitzadors que pretenia el PP amb la complicitat, massa sovint, del mateix PSOE. L'argument, esgrimit per Pujol, que la proposta de reformar de l'Estatut no era més que una jugada tàctica de les esquerres, una promesa electoral feta quan encara manava a Espanya el PP i que després es va girar en contra dels qui la propugnaven perquè va passar a manar el PSOE i per tant es va haver de tirar endavant, és poc convincent. Em remeto, en aquest aspecte, a un llibre (*Una agenda imperfecta: amb Maragall i el projecte de canvi*, 2008) que conté una anàlisi raonada i seriosa sobre el primer tripartit, escrit pel catedràtic de ciències polítiques Josep M. Vallès, membre de Ciutadans pel Canvi i conseller d'aquell govern, on s'expliquen prou bé les raons que havien portat les esquerres a considerar prioritària la reforma de l'Estatut.

Però l'error principal de tot plegat va venir d'una insòlita sobrevaloració de les forces pròpies (o més ben dit, d'una imprudent subestimació de les forces d'altri), impròpia d'uns polítics als quals es pressuposava una més gran experiència, que es va afegir a la manca de lideratge del govern, i del seu president en primer lloc, en tot aquest procés envitricollat, que desembocà en l'aprovació d'un text de «màxims» al Parlament de Catalunya el setembre de 2005, amb una votació favorable dels 120 diputats de les forces catalanistes contra només els 15 vots negatius del PP, però difícilment assumible pel parlament espanyol. Tant és així que el text fou esmenat pel mateix PSC, sotmès immediatament a un procés de «passar el ribot» a la Comissió Constitucional del Congrés presidida per

l'inefable Alfonso Guerra –ferm partidari de recuperar «un discurs nacional» en el PSOE– i, ja ben rebaixat, aprovat després d'un pacte d'amagatotis de darrera hora, el gener del 2006, entre Zapatero i Mas (a la foto posterior hi figurà també, és clar, Duran i Lleida). Un pacte que deixava absolutament fora de joc Maragall –el qual, amb incredulitat, veié com Zapatero li havia triat fins i tot un successor: José Montilla, qui sap si amb l'esperança secreta que Artur Mas seria el nou president de la Generalitat (promesa que li va ser feta per Zapatero en la mateixa nit monclovita en què van pactar l'Estatut).

3. A Montilla no li van tremolar les cames per succeir Maragall, ni tampoc per desobeir Zapatero: en les eleccions de novembre del 2006, va obtenir, amb a penes vuit-cents mil vots, un resultat clarament inferior al de Maragall, però no va voler llegir-ne el misatge i, com que les forces d'esquerra, malgrat la pèrdua d'escons, seguien sumant majoria absoluta, i aprofitant un cap de setmana que Zapatero era en viatge oficial fora d'Espanya, va tornar a pactar ràpidament amb ERC i IC un segon govern tripartit. Montilla arribava disposat a allunyar-se del «debat identitari» (és a dir, torno a insistir-hi, de la discussió sobre el repartiment del poder territorial a Espanya) i es va presentar amb un eslògan que acabaria passant-li factura: «Fets, no paraules». El nou president, que va ser rebut amb la satisfacció continguda pel fet històric que significava que un «altre català», una persona no nascuda a Catalunya sinó provinent de la immigració andalusa, accedís a la presidència de la màxima institució d'autogovern, intentava fer, de les seves evidents limitacions, virtut. Front a la loquacitat de l'anterior tripartit,

el silenci. Front al desori, l'ordre i la disciplina. Front al debat sobre les relacions Catalunya-Espanya, el desplegament d'un programa social.

Però el recurs que el PP havia presentat davant del Tribunal Constitucional va actuar com una bomba de rellotgeria sota la butaca del president de la Generalitat, que va veure's empès (alguns diuen que per la mateixa presència que dóna el càrrec) a fer, amb més o menys traça, amb més o menys convicció, tot un seguit de coses que no estaven en el seu manual de governant. Hi ha alguna cosa de certa en l'afirmació que Montilla pensava inicialment que presidir la Generalitat no era gaire diferent a presidir una Diputació ampliada: la seva idea era «fer» obra pública, hospitals i escoles, i rebre vots a canvi d'un electorat satisfet. En canvi, es va trobar que havia, sobretot, de dir «paraules», i paraules grosses: advertir Madrid de la «desafecció» (un terme probablement manllevat del mateix Felipe González) dels catalans i defensar l'Estatut aprovat per la gran majoria de la ciutadania catalana, sostenir una pugna feroç amb el govern «amic» del PSOE per la qüestió del finançament autonòmic (negociada per un conseller del sector catalanista, Antoni Castells) i, en darrer terme, haver de respondre els atacs dialèctics que arribaven des de les Espanyes. Mentre s'esperava, com l'espasa de Dàmocles, una sentència amb què el PP esmenaria, gràcies a un tribunal desacreditat i parcialment caducat, allò que van aprovar dos parlaments i un referèndum, els diaris catalans van publicar, el novembre del 2009, un excepcional editorial conjunt on es defensava una altra paraula grossa: «la dignitat de Catalunya».

Més enllà d'aquest pas canviat, la presidència de Montilla va servir per desmen-

tir, caldria pensar que definitivament, un dels mites més arrelats de l'antipujolisme: que els socialistes guanyarien el dia que presentessin com a candidat «un dels seus» —un argument que tradueix un equívoc concepte etnicista i, per afegitó, una errònia concepció immobiliària del que és l'electorat metropolità (és a dir, com si aquest s'hagués de comportar d'acord amb la seva condició «d'espanyol» i, a més, fos incapaç d'evolucionar), però que, de fet, van tornar a repetir alguns dirigents locals socialistes en les darreres eleccions, quan van presentar l'origen extremeny de Celestino Corbacho, l'excalde de l'Hospitalet de Llobregat, com un argument per remuntar les enquestes adverses. En les eleccions del 2010, però, Montilla va treure el pitjor resultat obtingut mai des de 1980 per un candidat socialista: el 18%, uns 575.000 vots, una mica menys de la meitat dels que havia aconseguit Maragall onze anys abans, en les eleccions de 1999. Naturalment, la patcada electoral no cal atribuir-la tota a la diferència de candidat: la conjuntura era del tot distinta, amb l'esclat d'una recessió econòmica sense parió en els cinquanta anys precedents, amb un govern del PSOE a Madrid en una situació de desprestigi accelerat i de caiguda lliure a les enquestes, i amb un Zapatero que, convençut del cost electoral que li havien suposat, s'havia girat totalment d'esquena a les reivindicacions federalistes dels catalans —només cal veure la convicció perfectament descriptible amb què l'advocat de l'Estat defensà l'Estatut davant del recurs del PP al Tribunal Constitucional.

Sense que es pugui deslligar, doncs, la derrota aclaparadora del PSC del context general de la crisi i de la imparabile davallada del PSOE a les enquestes, i també dels problemes que arreu d'Europa experimenta

la socialdemocràcia, cal però que tornem a l'afirmació inicial: en assistir a una manifestació d'una magnitud com la del 10 de juliol, que ni tan sols havia estat convocada per les institucions o pels partits polítics, sinó per la societat civil, Montilla estava assistint al seu enterrament. Uns mesos més tard, quan escric aquest article, l'experiència del tripartit no és reivindicada més que per IC, amb una ERC que en aquelles eleccions va perdre bous i esquesques, és a dir, tant com la meitat dels seus vots en quatre anys (sense que, altrament, no aconseguís ser «decisiva» per condicionar el govern de Mas), i un PSC desconcertat i amb el lideratge escapat. Com va escriure Josep Ramoneda («El exorcismo», *El País*, 26/10/10), després d'aquest daltabaix, el PSC corre el risc de «tornar al passat»: si renuncia a la construcció d'una esquerra nacional catalana i es torna a presentar com l'alternativa al nacionalisme, el PSC podria abandonar durant molt de temps la possibilitat de presidir la Generalitat i es veuria obligat a refugiar-se novament en la condició de partit municipalista i que aporta vots al PSOE en unes eleccions generals —mentre el PSOE privilegia, a Madrid, l'acord parlamentari amb CiU. Ramoneda afegia que és això justament «el que el PSOE espera d'ell», del PSC, però també advertia que això podia portar-lo a un pendent de derrota. I s'acabava preguntant: «L'endemà de l'enterrament del tripartit, la pregunta és: ¿qui reconstruirà l'esquerra nacional catalana?».

4. Sempre m'ha semblat que la principal dificultat per succeir, de forma reeixida, Jordi Pujol al capdavant de la Generalitat, després d'una presidència de 23 anys marcadament personalista, era saber interpretar

correctament l'èxit de la seva perdurabilitat. Hi havia, és clar, uns factors diguem-ne que «objectius» per explicar-la: de fet, des de la restauració de la democràcia el 1977-79, l'electorat català ha tendit a consolidar la governabilitat d'aquells que van presidir les institucions des de l'inici: seria el cas, també, de l'Ajuntament de Barcelona, on els socialistes governen des de fa trenta-dos anys (contrastant amb l'alternança que s'ha produït a Madrid o a València). Però aquest argument em sembla del tot insuficient: n'és la conseqüència, no pas la causa. Pujol, de qui em sento lluny pel seu conservadorisme ideològic i pel seu desdeny per la cultura, ha estat un polític amb una determinada però clara concepció del país: partint d'un inicial activisme social que després transforma en econòmic (Banca Catalana), quan, l'any 1974, fa el salt a la política no ho fa a través de la creació d'un partit sinó d'un «moviment» (per al qual va triar el nom de Convergència Democràtica de Catalunya, i no pas de Partit Nacionalista Català, per exemple), posant l'èmfasi en el que ara se'n diu la «cohesió social» (l'eslògan que ja he esmentat de «Som 6 milions», o «Catalunya té mil anys»), i mirant de no forçar la desfavorable relació de forces amb Espanya (que en una ocasió va definir com «una realitat entranyable»). Però l'acció del seu govern no es trobava, en més d'un aspecte, tan lluny d'una praxi socialdemòcrata, condicionada com estava per la sensibilitat social d'un cristià com ell i, sobretot, per la necessitat de construir un consens social i electoral ampli. Pujol, que ha estat allò que els anglesos en diuen «un home amb una missió», posava l'accent en la necessitat de reforçar la pertinença a una comunitat, sabent que això incloïa l'extensió de l'estat del benestar.

En un país com Catalunya que es defineix (majoritàriament) com una nació, però que no té un Estat propi (i el que té, com s'ha vist darrerament, sovint no el té a favor), i en una societat que no es troba escindida en dues comunitats lingüístiques (com a Bèlgica o al Quebec), però on les divisòries de procedència geogràfica (i de classe) estan encara prou marcades, la Generalitat ha sigut la concreció de la mica d'Estat propi que hem anat construint en aquests darrers anys. I ens agradi o no, Pujol, armat de la metàfora del «pal de paller» i amb un instrument com el seu *catch-all party*, va saber representar majoritàriament els catalans, tot ocupant la centralitat política: ¿cal recordar que a les primeres eleccions democràtiques, les generals de 1977, va treure mig milió de vots i un percentatge del 17%, i que tot just set anys després, a les eleccions autonòmiques de 1984, ja treia més d'un milió tres-cents mil vots i un 47%, resultats que va mantenir pràcticament durant una dècada? En contra del que diu el tòpic reductiu d'una certa «progressia», CiU no ha estat tant el partit de la «burgèsia» com, i sobretot, de les classes mitjanes i de la menestralia —la «burgèsia catalana» (com diu el tòpic que m'irrita tant com a Quim Monzó) ha estat tradicionalment més aviat poc compromesa amb la catalanitat i ha votat majoritàriament els diversos intents centristes o directament el PP.

Sense que vulgui que se'm titlli amb aquell oxímoron de «pujolista d'esquerres», sempre he tingut la impressió que, enfront del predomini convergent, el pensament progressista tendia a ser molt reactiu. S'al·ludia, és clar, al «clientelisme» com una de les claus principals per explicar l'èxit pujolista: i és evident que existia (ara bé,

¿estem segurs que no existeix també en els ajuntaments metropolitans?), però hauríem d'afegir en tot cas que era un clientelisme imperfecte, perquè no impedia en cap moment el «vot dual» de tants i tants catalans, que amb l'abstenció però també el canvi de vot permetien que a les eleccions dites autonòmiques guanyés Pujol i, immediatament, a les generals següents, ho fes Narcís Serra: això és el que va passar per exemple el 1995, quan el PSC va obtenir vuit-cents mil vots al Parlament i l'any següent, el 1996, en va obtenir 1'5 milions a les generals (amb una campanya que era exclusivament i molt defensivament anti-PP). I aquí hi ha una de les claus del que vull explicar: en les eleccions generals, el vot als socialistes catalans era i és un vot molt anti-PP, però no només, que també, per raons estrictament «esquerranes», sinó també per raons estrictament «catalanistes» (si és que podem establir aquesta divisió tan neta entre totes dues motivacions): d'aquí els grans resultats electorals del PSC a les generals del 2004 (1'6 milions de vots i 21 escons) i del 2008 (1'7 milions i 25 escons). Res a veure amb el comportament electoral de madrilenys i de valencians, per posar dos exemples comparables, llocs on el PSOE ha perdut des de ja fa temps el vot urbà majoritari i on el PP guanya, una rere l'altra, totes les eleccions. Dic comparables, sí, però no idèntics, és clar. Perquè a la societat catalana hi ha un fet clarament diferencial, que és l'existència d'un catalanisme transversal i d'un sistema de partits propi (l'existència del qual és, al capdavant, una de les demostracions més palpables de per què ens definim com a nació). I és per això que qui vulgui representar majoritàriament els catalans, no pot fer-ho al marge del catalanisme.

Això és el que va entendre, a la seva intuïtiva manera, Pasqual Maragall. Un personatge que, en alguns sectors havia estat bescantat fins a la caricatura, amb una trajectòria política que és inseparable de la seva personalitat –i que seria tràgic que ara fos interpretada retrospectivament a través del prisma de la seva malaltia actual–, però que, al meu parer, ha tingut el mèrit, com cap altre dirigent socialista, de voler canviar els plantejaments de l'esquerra catalana, acostant-los a una estructura més de moviment que no de partit, o en tot cas de partit ampli a l'americana: la seva idea, no realitzada, de constituir un Partit Demòcrata català no es troba finalment tan lluny de la concepció mateixa de CDC, que ha estat sempre un paraigua prou ampli per encabir des de la democràcia cristiana a la socialdemocràcia i de l'autonomisme al sobiranisme, amb el catalanisme com a ciment. Maragall sabia que calia depassar els límits del seu partit per poder aconseguir una majoria electoral. A diferència de Pujol, però, Maragall no va ser capaç d'aglutinar majories prou àmplies (ni tan sols a l'Ajuntament de Barcelona, i la dada no és pas menor, quan era el popularíssim «alcalde olímpic»). Però, a diferència del possibilisme pragmàtic del seu antecessor, es va implicar en canvi, endut per una tosuda creença en la raó pròpia i en el llegat dels seus avantpassats personals i polítics, en una operació de «reforma» de l'estructura de l'Estat espanyol que Pujol mai no va considerar necessària i sí certament perillosa (sobretot, vistos els resultats de «l'operació reformista» de Miquel Roca i Junyent en les eleccions generals del 1986, en què va obtenir, fora de Catalunya i de Galícia, encara no l'1% dels vots).

L'aposta de Maragall pel somni federalista va condemnar-lo, i ben de pressa, a la foguera; el pragmatisme de Pujol, palesat en la política de «peix al cove» (és a dir, obtenir competències i diners per a la Generalitat a canvi de donar suport parlamentari als governs de Madrid), l'havia mantingut llargament en el poder. Però van ser justament les insuficiències manifestes de l'aposta conservadora de Pujol, amb la laminació constant de l'autogovern, amb el finançament insuficient que frenava i ofegava la Generalitat, allò que va forçar l'esquerra a mirar de fer un pas endavant: al capdavant, ERC, al marge de com es consideri la seva acció de govern (i la meua valoració no és distinta a la del 50% de l'electorat que els va abandonar), va tenir el mèrit innegable de posar a l'agenda política una qüestió fonamental com és el dèficit fiscal. La reforma de l'Estatut no va ser el resultat de cap «debat identitari» ni, encara menys, de cap sobtada conversió dels socialistes al «nacionalisme» (però: a quin?), sinó de la voluntat de les esquerres catalanes de defensar l'autogovern de Catalunya com a part integrant de la seva voluntat de jugar també en el «terreny central» de la política catalana. Que en lloc de trobar la complicitat trobés la incredulitat, si no l'escàndol, de bona part del PSOE diu moltes coses, i cap de bona, sobre la cultura política espanyola, tan poc permeable a la pluralitat, a dreta i a esquerra; i és això, de fet, el que ha ocasionat que un nombre considerable de

gent que optava pel federalisme o per l'autonomisme advoqui avui, més o menys a contracor, i qui sap durant quant de temps, per la independència.

L'escenari actual, dominat de forma omnipresent per la recessió econòmica i els seus efectes, és ple d'incògnites. La independència, ha advertit Pujol, «és de difícil viabilitat i té un risc intern», però tot i així, ha afegit, sembla ser l'única opció que ens deixen. No és aquesta, sense cap mena de dubte, la carta que jugarà el socialisme català, perquè és totalment estranya a la seva tradició i perquè difícilment comptarà amb l'aquiescència d'una part massa important, decisiva, del seu electorat. Però en la nova situació que s'obre ara, i amb l'horitzó immediat del pacte fiscal que proposarà i defensarà el govern actual de la Generalitat (i qualsevol altre que hi hagués: fins i tot el PP català sembla no oposar-s'hi), els socialistes catalans hauran d'evitar de caure en aquell vell antipujolisme que els va empènyer durant tant de temps fora de la centralitat catalana, i defensar la necessitat d'aquest pacte, encara que això signifiqui enfrontar-se al PSOE. Mentre els socialistes catalans no tinguin clar això, ni la necessitat mateixa d'obrir-se a un moviment ampli d'esquerra, es digui o no Partit Demòcrata, seguiran molt lluny de poder assolir mai el milió tres-cents mil vots que calen per tenir la presidència de la Generalitat. De moment, la distància que els en separa sembla monumental. □

Espanya, *invertibrada* a gran velocitat

Joan Olmos

La Revolució Industrial i els seus efectes econòmics es van traduir, a poc a poc, en una sèrie de canvis territorials en els quals cal considerar com a decisiva l'aparició de nous mitjans de transport. La necessitat de desplaçar recursos naturals i mercaderies a gran escala va aprofitar primer les infraestructures existents, a Europa bàsicament els canals, i posteriorment va exigir millores en la vetusta xarxa de camins. A Espanya, i per raons degudes a la seua peculiar estructura física, la situació presentava característiques diferencials que, en part, només en part, expliquen el fracàs de la revolució esmentada. En qualsevol cas, en els sistemes de transport la velocitat comença una carrera que semblarà, amb el temps, no tenir fi.

Propose al pacient lector un viatge d'anada i tornada des del *quilòmetre zero* madrileny, primer en carruatge i finalment en el tren d'alta velocitat.

Joan Olmos és doctor enginyer de Camins i professor titular d'Urbanisme a la Universitat Politècnica de València. Ha estat director general d'Obres Públiques de la Generalitat Valenciana (1983-1988) i degà del Col·legi d'Enginyers de Camins de València (1981-1983). Coautor, entre altres publicacions, de *Quin territori?* (PUV, 2001); *Pensar València* (UPV, 2002); *Llibre verd del territori valencià* (Escola Valenciana, 2006); *Terra crítica 2001-2007* (UV i UPV, 2008) i *Un futuro para el pasado. Un diagnóstico para la Ciudad Vella de Valencia* (UPV i altres, 2010).

CAMINS DE TERRA I ASFALT

Tal com assenyala Santos Madrazo en la seua excel·lent obra *El sistema de transportes en España, 1750-1850*, els canvis produïts tant en la millora de les xarxes com en els vehicles van ocasionar a Europa, entre aquestes dues dates, un increment de la velocitat en els desplaçaments de vora dues o tres vegades.

El 1750, un sistema organitzat de transports de viatgers a Espanya era pràcticament inexistent. La xarxa viària de l'estat anà teixint-se, pas a pas, com un reflex obsessiu del centralisme borbònic, en un territori on els romans havien forjat la primera xarxa completa de camins transversals. Una xarxa reticular que, amb modificacions, va romandre pràcticament fins al 1750.

La creació de l'*estat radial*, tan ben explicada per Germà Bel en el seu llibre recent *Espanya, capital París*,¹ s'ha anat perfeccionant fins avui. A propòsit d'aquesta obra, el títol de la qual il·lustra la intenció de l'autor, Madrazo assenyala que en molts textos del segle XVIII ja se cercava el paral·lelisme entre el model francès i el procés espanyol.

«Durante la segunda mitad del siglo XVIII, lo normal era recorrer en postas de rueda, en coches de caminos o yendo en otros carruajes alquilados, una legua (5,5 kilómetros) en una hora».² A alguns il·lustrats, com ara Jovellanos –per cert, un

personatge crític amb el model radial—, aquesta velocitat els va semblar excessiva, ja que el cotxe, «además de la celeridad en las marchas, ofrece los objetos a la vista en una sucesión demasiado rápida para poderlos examinar, el horizonte que se describe es muy ceñido, muy indeterminado, variando de momento en momento, y nunca bien expuesto a la observación analítica».

El mateix Jovellanos, més procliu a viatjar a cavall, com explica Madrazo, reconeix en carta a un amic: «Caminar en coche es ciertamente una cosa muy regalada pero no muy a propósito para conocer un país».

Durant el segle XVIII, la tècnica dels vehicles tirats per animals havia arribat a un límit i eren els camins el que calia renovar. Les aportacions de McAdam i Telford en els ferms i els traçats van comportar un gran avanç. Per a anar de Madrid a València, per la que després es denominaria N-III, calien set jornades. Entre Barcelona i València, les diligències oferien dos serveis setmanals, amb velocitat mitjana de 4,6 km/h, fet que equival a 76 hores de viatge.

CAMINS DE FERRO

La gran revolució estava per arribar. El ferrocarril va significar un canvi gegantí en tots els ordres, però va canviar definitivament la manera de desplaçar-se, un salt espectacular sense precedents, tant per la velocitat com per la capacitat de càrrega.

Des de l'origen, tal com assenyala Jordi Nadal, el gruix de la xarxa ferroviària estigué pensat com un instrument de colonització i d'exploració, molt més que com un instrument de desenvolupament autèntic. Ideada sense tenir en compte una planificació racional, amb una fragmentació

empresarial elevada, «se construyó de prisa y sin pensarlo mucho porque el negocio estaba ahí: en construir».³ El resultat, un entramat ferroviari inicial amb molts defectes que finalment portaria, en ple segle XX, al rescat per part de l'estat.

De nou la velocitat apareix com a element impactant. Alguns higienistes es preguntaven si el cos humà estaria preparat per a passar dels 5 quilòmetres per hora als 60 que oferia el nou invent.

A mitjan segle XX, viatjar de Madrid a València per Conca, en els moderns trens Talgo, requeria unes cinc hores.

Però igual que havia succeït amb les carreteres, també ací l'estructura radiocèntrica de la xarxa anava a condicionar, en conjunt, el desenvolupament del sistema de transports a Espanya.

Tal com assenyala Martínez Quadrado,⁴ l'hegemonia del ferrocarril havia sigut total fins a la primera guerra mundial, i la xarxa de camins va ser, inicialment, subsidiària d'aquell, per la seua major capacitat per a transportar viatgers i mercaderies. La competència dels camins amb el ferrocarril, però, es va accentuar a partir del 1920, amb la crisi financera ferroviària, i la carretera eixirà cada any més beneficiada d'aquesta lluita.

El segle XX, però, és sens dubte, des del punt de vista dels transports i de l'urbanisme, el segle de l'automòbil, que va iniciar una transformació ben profunda dels hàbits socials, culturals i econòmics.

També ací apareix de nou —i amb més amplitud— la síndrome de la velocitat, especialment en àrees urbanes. Amb els primers problemes de seguretat, una part important de l'opinió pública es mostrava en contra de la *velocimania*, fins al punt que alguns *chauffeurs* anaven armats de pistola per a defensar-se de les ires dels vianants.⁵

A partir dels anys 30, i fins ben avançada la segona meitat del segle XX, els transports de viatgers a Espanya es basaven, sobretot, en el ferrocarril i en les línies regulars d'autobusos interurbans.

Definitivament, el gran impuls de la xarxa espanyola de carreteres es produeix a partir dels anys 80 del segle XX amb càrrec al sector públic. L'hegemonia del transport per carretera, des de llavors, ha sigut incontestable, i ha deixat el ferrocarril en una situació marginal. El procés ha portat Espanya al lideratge en la xarxa d'autopistes, seguint el model radiocèntric previ i que, incloses les ajudes europees, ha consolidat una xarxa molt desigual en l'ús i l'impacte econòmic. Una vegada més, factors estrictament polítics estan en la base d'aquests desajustaments.

PLA DE TRANSPORT FERROVIARI DE 1987

El 1987, el govern socialista va aprovar el Pla de Transport Ferroviari (PTF), que pretenia, entre altres millores i per primera vegada en època moderna, portar el conjunt de la xarxa a una velocitat mitjana de 170 km/h amb l'horitzó de l'any 2000. La modernització ferroviària que pretenia el PTF implicava rectificar parcialment el traçat, renovant les vies existents i aprofitant les noves tecnologies per al material mòbil. Tot això sense descartar la possibilitat d'obrir noves línies transversals que haurien corregit parcialment els efectes de l'anacrònica estructura radial de la xarxa.

Al mateix temps, la generalització de les millores tecnològiques en els trens –entre aquestes, les derivades de la patent espanyola Talgo– ja havia contribuït a superar les

diferències entre un tren *d'alta velocitat* i un altre *de velocitat alta*. Aclarim que en un primer moment es va instal·lar una certa confusió entre aquests dos conceptes, referits, respectivament, a majors o menors límits màxims. La UIC,⁶ Unió Internacional dels Ferrocarrils, admet, no d'una manera rotunda, que una línia de nova construcció es considera *línia d'alta velocitat* quan permet als trens operar a velocitats majors de 250 km/h durant tot el recorregut o una part important d'aquest.

La situació ferroviària de partida el 1987 suposava un greuge comparatiu flagrant amb la resta de l'Europa occidental: la majoria dels 13.000 quilòmetres de línies explotades per RENFE romanien en un estat precari i les opcions de viatge en ferrocarril resultaven molt limitades. Per esmentar les capitals valencianes, tan sols les connexions amb Barcelona i Madrid resultaven (encara avui) acceptables. Únicament les notables millores en la xarxa de rodalies d'algunes capitals aconseguïen salvar el paper del ferrocarril a Espanya.

En un canvi d'una transcendència singular, el PTF va ser sacrificat quan, per raons estrictament polítiques, es va decidir la construcció de la nova línia Madrid-Sevilla en ample europeu i alta velocitat.

ALTA VELOCITAT: COST ALT, ACCESSIBILITAT BAIXA

A l'Europa central, la construcció de línies d'alta velocitat ferroviària es va iniciar en els anys 60 quan les línies ferroviàries convencionals havien assolit un alt grau de congestió, la qual cosa en feia impossible un major aprofitament. A Alemanya, les noves línies de ferrocarril es van projectar

com a polivalents, en les quals coexistien, a més dels trens ràpids, diversos tipus de trànsit. Molts països europeus, amb més tradició ferroviària que Espanya, no es van plantejar construir línies exclusives, com les que corresponen al programa AVE.

A Espanya, la nova línia Madrid-Sevilla va clausurar el PTF i va consumir més de la meitat del pressupost de tots els ferrocarrils per a diversos anys. Així doncs, l'alta velocitat ferroviària va nàixer com a projecte singular per a superar l'aïllament del sud de la Península i més tard ha esdevingut una xarxa d'abast estatal. Aquesta decisió tan determinant, com assenyala Pedro Costa Morata, «introducía una red nueva, extraña, exclusivista y desmesurada que llevaría con seguridad al abandono de la red y los servicios convencionales, mucho más útiles socialmente».⁷

La decisió d'adoptar l'ample internacional en les noves línies, que es publicità com una aposta europea, resultava tècnicament innecessària, amb més inconvenients que avantatges, ja que el canvi automàtic d'ample ja estava tècnicament resolt per a solucionar el problema en la frontera francesa. (Recordem que Portugal comparteix l'ample espanyol, també denominat per aquesta raó ample ibèric. No sembla que aquesta singularitat espanyola –l'adopció el 1844 de l'ample de vies lleugerament superior a l'europeu– responguera a raons polítiques precursors de l'*Spain is different*, sinó a raons de caire tècnic, a favor d'una major estabilitat en un territori –de nou la singularitat geogràfica– més complicat.)

Cal reconèixer, no obstant això, que l'aposta per *alta velocitat* i *ample europeu*, des del punt de vista polític i mediàtic, en un moment de gran eufòria per la integració d'Espanya a Europa, resultava difícil de rebatre.

A la línia Madrid-Sevilla va seguir la de Madrid-Barcelona-frontera francesa i, posteriorment, la de Madrid-Valladolid. No es requereix molta agudesa política per a relacionar la gènesi d'aquests projectes amb l'evolució del mapa electoral dels anys 80 i 90. En qualsevol cas, i per si hi haguera algun dubte sobre el reforçament de l'estructura radial de les nostres xarxes de transport, cal evocar el nou govern de José María Aznar (any 2000) i la seua aposta ben nítida: «una red ferroviaria de alta velocidad que, en diez años, situará a todas las capitales de provincia a menos de cuatro horas del centro de la Península».⁸

Quedava inaugurada l'era de l'*AVE per a tots*, com ja succeïra amb els anteriors plans de carreteres, que a poc a poc anaven augmentant el grossor del traç fins a generar l'equivalent de «todas las capitales de provincia unidas por una red de alta capacidad con la capital del Estado».

Durant les últimes tres dècades, ha funcionat a la perfecció a Espanya el que alguns professionals anomenem *el mite de les infraestructures*: la popular creença –no contrastada, però profusament alimentada des de les institucions– que aquestes sempre produiran efectes econòmics positius, més grans com més potents. Per aquesta raó, la factura més elevada de la despesa pública en inversions de l'Espanya democràtica a penes ha necessitat una justificació mínima, amb l'additiu de la vertebració territorial, un recurs més retòric que pràctic, que tant de joc ha donat als nostres governants.

Paradoxalment, quan tenim avui la major xarxa mundial d'infraestructures d'altres prestacions, en ferrocarril i en carreteres, la nostra economia es troba en una de les seues pitjors crisis, de molt més calat que la dels països europeus.

ALTA VELOCITAT FERROVIÀRIA A CASA NOSTRA

Fa dotze anys, quan començava a discutir-se el projecte de la línia d'alta velocitat Madrid-València, ja alertàvem⁹ sobre les greus conseqüències derivades de substituir el raonable pla de modernització dels ferrocarrils de 1987 per una estratègia completament oposada, com va ser el binomi alta velocitat-ample europeu.

Ja hem assenyalat que aquell pla hauria reduït el trajecte de València a Madrid a unes dues hores i mitja, bastant menys a Barcelona, amb un cost molt menor i en un termini molt més curt.

Amb el pas dels anys –i a mesura que la xarxa peninsular s'anava engrandint al ritme de l'eufòria econòmica–, el projecte s'amplià al conjunt de la «Comunitat Valenciana», a Castella-la Manxa i a la Regió de Múrcia. De nou, l'itinerari costaner, la comunicació ferroviària entre el País Valencià i Catalunya-França, quedava bloquejat per tal d'afavorir una opció pel sud-est peninsular, que tant agrada políticament a alguns dels nostres governants i a la majoria de la nostra classe empresarial.

Tot i així, si ens situem en la lògica del corredor¹⁰ «Madrid-Levante», l'avantatge de la línia per Albacete, malgrat ser més llarga en quilòmetres –escurçada ara aquesta diferència– era més favorable perquè té una orografia més plana i millor connectivitat amb la resta de la xarxa. Malgrat que inicialment es va preveure la possibilitat de millorar aquest itinerari, novament la pressió política mediàtica i *perifèrica*, amb aquest nou joc d'equilibris polítics, va portar a adoptar el traçat per Conca –una capital que té a penes 56.000 habitants en

un desert urbà–, una opció reclamada obsessivament com a «línia directa». Factura pressupostària del nou corredor «Madrid-Levante»: uns 12.000 milions d'euros.

LA GRAN FESTA DE L'AVE

Així arribem al desembre de 2010 amb els fastos de la inauguració dels serveis d'alta velocitat Madrid-Albacete i Madrid-València, situats en ple ull de l'huracà de la crisi econòmica que sacseja el país des de fa dos anys. Aquesta part del corredor inaugurada la vespra de les festes de Nadal suposa, aproximadament, la meitat del pressupost total abans assenyalat.

Pocs autors, entre els quals ens trobem el meu company Vicente Torres i jo mateix, hem insistit any rere any en els errors de la gran aposta ferroviària de l'alta velocitat.

Lamentablement, la crisi econòmica ha retornat una mica de sensatesa, fins i tot a alguns dirigents governamentals, a pesar que no s'albiren símptomes de rectificació. En el moment d'escriure aquestes línies, es continuen les obres per a Alacant i també s'anuncien per a l'accés ferroviari de Galícia.

Repassem els arguments que hem barrejat per a sustentar la nostra oposició –diguem que no és exclusiva– al projecte ferroviari de l'alta velocitat espanyola. La majoria d'aquests arguments poden ser considerats com a constitutius del que els economistes anomenen el *cost d'oportunitat*, és a dir, l'anàlisi del que es podria haver realitzat alternativament amb els pressupostos assignats a un pla de transports raonable. Perquè la premissa major sobre la qual discorre aquesta crítica és, ni més ni menys, la inexistència d'un vertader pla de

transports d'escala estatal. Ni ha existit mai, ni tampoc se l'espera.

Un pla de transports sostenible té en compte la realitat econòmica i territorial de l'estat, combina adequadament les diferents plataformes, fa prevaldre les de menor impacte ambiental i despesa energètica, aprofita al màxim les infraestructures existents, estén els beneficis a les ciutats grans i mitjanes, i en definitiva beneficia la major part de la població, de manera que fa efectiu el dret constitucional dels ciutadans a desplaçar-se lliurement pel territori de l'estat a un cost raonable.

Tot això, repercutint adequadament els costos dels serveis en el preu que paguen els usuaris, a fi de no generar greuges comparatius ni impulsar distorsions en el mercat per l'intervencionisme de l'administració —com ha succeït— a favor de la construcció massiva d'infraestructura viària: polítiques públiques que han significat, en el cas espanyol, transvasaments ingents de capital públic a mans privades.

Per contra, els governs democràtics successius —reforçats pels governs autonòmics emergents— s'han dedicat de manera entusiasta al que han denominat, cicle darrer de cicle, plans d'infraestructures.

Desglossem alguns dels aspectes assenyalats.

Que el País Valencià és un país de ciutats —quasi la meitat de la població s'hi concentra en deu— no és cap secret. I és ací on tenen lloc la major quantitat de desplaçaments. Només a l'àrea metropolitana del *cap i casal* se'n duen a terme uns quatre milions diaris, amb una durada mitjana que ronda els trenta minuts. Malgrat les innegables millores operades en el transport col·lectiu, aquestes no han anat en paral·lel amb

l'augment de la complexitat urbana, traduïda en canvis socials, econòmics i laborals esdevinguts en les últimes dècades. Es produeix així una gran contradicció entre el fet constatat que es viatja cada vegada més ràpid entre ciutats, però cada vegada més lent a l'interior de les ciutats (la velocitat comercial del transport d'autobusos urbans a València és d'uns 13 km/h).

Ací teníem doncs una primera disfunció, fàcilment reparable amb una part de l'ingent pressupost destinat a l'alta velocitat ferroviària: la possibilitat d'assolir nivells de qualitat en els transports urbans similars als d'algunes ciutats del nostre entorn.

Estretament relacionat amb el que acabem de comentar, apareixen les disfuncions en el transport interurbà del nostre país, en una altra època, encara que amb dificultats, alimentat per línies d'autobusos. La pràctica anihilació d'aquest sistema ha convertit bona part dels ciutadans dels nostres pobles en captius de l'automòbil privat, el qual, com sabem, només està a l'abast d'una part de la població.

La destrucció del sistema públic de transports tenia antecedents molt clars als EUA. Noam Chomsky ho expressava així en una entrevista el 1995, referida al seu país:

Corren pocs trens per ací prop. El motiu és que, durant els anys cinquanta, el govern dels Estats Units va dur a terme, probablement, el major projecte d'enginyeria social de la història, destinant sumes fabuloses de diners a la destrucció del sistema de transport públic i a favor de l'automòbil i els avions, pel fet de ser aquests els que beneficien les grans indústries. Aquest procés es va iniciar gràcies a una conspiració empresarial per a comprar i eliminar els tramvies. El

projecte sencer va donar pas als suburbis residencials als afores de la ciutat i va alterar la fisonomia del país. Per això passem a tenir centres comercials a la perifèria i enderrocs al cor de les ciutats...¹¹

Hi ha un altre punt molt feble de l'alta velocitat ferroviària, i que té a veure amb l'accessibilitat, una característica bàsica d'un bon sistema de transport públic. Així, quan la velocitat es converteix en l'indicador determinant, es produeix el fet paradoxal, d'una banda, de l'escassetat d'estacions intermèdies i, d'altra, del desplaçament de les estacions d'alta velocitat ferroviària de les zones urbanes cap a la perifèria, com ocorre a Guadalajara, a Tarragona, o més recentment, en el cas de Conca i Utiel-Requena. Alta velocitat, per tant, concorda amb baixa accessibilitat.

Pel que fa als damnificats del projecte Madrid-València, i tal com ja havia succeït en casos anteriors (Madrid-Sevilla-Barcelona), cal assenyalar l'eliminació dels serveis que Renfe ofería amb els trens Alaris i Talgo, la qual cosa condemna molts usuaris del tren a la carretera. L'impacte social resulta evident, perquè en definitiva es tracta d'una línia exclusiva dels beneficis de la qual no guarden proporció amb els costos.

Per més que en el ferrocarril sempre hi ha hagut compartiments *de classe*, la velocitat igualava tots els viatgers.

A estos excelentes [sic] medios de comunicación estaba reservado el hacernos ver que la aristocracia inglesa haya tenido que mirar sin horror, y sufrir con resignación, que el simple operario viaje hoy á la misma velocidad, en el mismo tren y si se quiere, en el mismo carruaje que el pudiente Lord.¹²

L'exclusivitat de les línies afecta no solament l'escassetat d'estacions, sinó que –contràriament a altres casos europeus que hem esmentat– exclou el trànsit de mercaderies.

Respecte als impactes ambientals, cal recordar que les majors exigències del traçat –trams molt rectes, poc pendent–, superiors al cas de les autopistes, converteixen les línies d'alta velocitat, tal com s'han plantejat a Espanya, en fortament agressives per al medi, i alhora molt més cares per a l'erari. Curiosament, un anunci de la mateixa Renfe dels anys 90 afirmava que «la distància més curta entre dos punts no sempre és una recta».

Paradoxalment, doncs, la nova aposta pel ferrocarril ha anat dirigida a la pitjor de les opcions, l'alta velocitat, que resulta letal per a la mateixa essència del tren: un mitjà de transport democràtic, que es distingeix perquè proporciona una accessibilitat màxima al territori que travessa, una centralitat òptima a les ciutats i uns paràmetres ambientals i energètics raonables.

En tota l'eufòria governamental que va tenir el clímax la darrereria del 2010, amb les inauguracions citades, destaca finalment l'extrema debilitat dels arguments econòmics que s'han manejat. Els estudis, encarregats quan ja s'havia executat el projecte, i en els quals no apareix cap element crític, han insistit una vegada i una altra en els suposats beneficis de l'aposta ferroviària per al sistema productiu, beneficis de difícil contestació a partir de la mateixa lògica que els ha produït. No resulta arriscat afirmar que el seguiment dels suposats beneficis s'anirà diluint a poc a poc amb el temps. Algú s'ha pres la molèstia de comprovar si s'han complert els objectius d'altres esdeveniments recents que no cal esmentar?

En qualsevol cas, parlar d'alternatives a la gegantina inversió efectuada no és moure aigua passada: serveix per a afegir –in-sistisc– a aquests estudis el citat cost d'opunitat (d'haver invertit en la modernització) que contraresta els impactes positius pregonats.

També ací van apareixent tímidament alguns especialistes que, a poc a poc, estan temperant l'eufòria oficial, contrarestant alguns dels avantatges airejats. Diguem que l'argument més repetit és el que admet que una connexió d'aquestes característiques entre dos grans pols –en aquest cas, Madrid i València– sempre acaba produint un efecte de succió del més potent sobre el més feble. En el nostre cas, serà l'alta velocitat un contribuent més a consagrar Madrid com a ciutat global.

FINAL DEL VIATGE: MADRID, CAPITAL GLOBAL

I és ací on arriba el final del nostre viatge: a fer una anotació breu sobre el que significa el salt enorme que ha fet la capital de l'estat en els darrers anys. Un viatge, per tant, que va començar a la Puerta del Sol de Madrid, a 5 km/h en el famós *quilòmetre zero*, i ara torna al punt de partida a 300 km/h.

El reforçament de Madrid com a capitalitat política i administrativa de l'estat s'ha vist substancialment ampliat, en el pla econòmic, en la dècada passada aprofitant-se del *boom* econòmic que s'havia iniciat al final del segle XX.

Una ciudad de grandes empresas, de ejecutivos ambiciosos que gobiernan gigantes planetarios, de edificios corporativos y *brokers*

que gestionan a diario millones de euros, algo que parece más propio de la *city* de Londres o del *down town* de Manhattan que del «poblachón manchego» con el que hasta hace menos de medio siglo se designaba a la «isla demográfica» del centro peninsular.

Així és com defineix Madrid un estudi recent sobre el gran salt que, cap al sistema de ciutats globals, ha fet la capital de l'estat, emparat per l'embranchida de les polítiques neoliberals. Es tracta del treball *Madrid: ¿la suma de todos?*, elaborat per l'Observatori Metropolità (2007)¹³ com a antítesi al Madrid construït i publicitat pels governs d'Aguirre i Gallardón, amb la ajuda inestimable dels successius governs de l'estat.

A Madrid, les polítiques privatitzadores i desreguladores han arribat a quasi tots els sectors bàsics, com ara l'educació o la sanitat, però també al sòl, en un procés d'hiperdesenvolupament immobiliari que necessita les infraestructures com a element imprescindible. No són només les grans infraestructures de gamma alta –autopistes, alta velocitat, aeroport– les que es financen amb diners públics, sinó que en altres casos, com en les autopistes de peatge radials –les fracassades R-1, R-2, R-3 i R-4–, les han dutes a terme mans privades que acabarem rescatant públicament, o, per assenyalar un altre element escandalós, el de l'M-45, una autopista privada amb *peatge a l'ombra* que costa al govern autònom 100 milions d'euros anuals.

Com a assumpte menys conegut, Madrid apareix com un centre logístic de primer ordre. Com bé explica el treball esmentat abans, es tracta d'un enorme conjunt d'instal·lacions –l'anomenat Puerto de Madrid, des del Puerto Seco de Coslada fins

al centre de càrrega aèria de Barajas— situat entre l'autopista A-2 i l'aeroport, convertit ja en la principal plataforma logística del sud d'Europa, per on, sorprenentment, passen el 25% de les mercaderies que entren per mar a la Península.

No és per tant únicament la posició geogràfica central la que hi confereix aquest valor estratègic, sinó el cúmul de polítiques públiques que han cooperat per al reforçament d'aquest node global. I amb aquestes referències, resulta més fàcil entendre els plans d'infraestructures que, govern rere govern, del Partit Popular o del Partit Socialista, s'han anat desgranant al llarg de les tres últimes dècades.

El projecte general de l'alta velocitat ferroviària —els beneficiaris més directes del qual són els directius de les grans empreses, polítics i funcionaris— s'inscriu en aquesta lògica.

Per acabar, no podíem baixar-nos-en del tren sense dur a terme, des del País Valencià, una mirada cap al nord, i entrar si més no de reüll en el debat sobre el corredor mediterrani, el projecte que tants adeptes guanya últimament.

En síntesi, aquesta aposta intenta corregir els greus efectes del sistema radiocèntric, dotant el litoral mediterrani peninsular d'un sistema de transports capaç de canalitzar les sinergies econòmiques d'aquest. No negarem que en aquest espai econòmic subsisteixen anomalies fàcilment reparables i greuges històrics considerables, com ara

l'incomplet traçat ferroviari costaner entre València i les comarques del sud, d'una banda, o l'absència de doble via en algun tram de la connexió amb el nord.

Tanmateix, cal destacar que aquest espai té uns elevats índexs d'urbanització, encara amb paratges naturals importants, ja per si mateix prou alterats. Augmentar la dosi d'infraestructures, com es pretén, hauria d'abordar-se amb una moderació total, ja que hi ha prou capacitat, amb l'oferta actual, per a satisfer demandes actuals i creixents, tant per al moviment de mercaderies com per al de viatgers. Si tenim en compte les autopistes existents i el sistema portuari, cal promoure el transvasament de mercaderies de la carretera al ferrocarril i als ports de cabotatge i llavors es comprovarà com, amb alguns retocs, el conjunt de les xarxes de transports es pot considerar acceptable.

El passat 16 de març es va presentar l'estudi tècnic per a aquest corredor: d'Algesires a connectar amb França, projectes que costarien més de 50.000 milions d'euros. Com ha ocorregut amb l'AVE Madrid-València, ací també els *lobbies* se n'han eixit amb la seua. Que el lector els pose nom.

El ministre del ram ha disparat el tret d'eixida del nou *esdeveniment* amb una frase per a la contrahistòria: «Esta es la España que queremos. Una España sin kilómetro cero. Donde todo sea centro y nada periferia».¹⁴

En qualsevol cas, no era la meua intenció obrir un debat sobre aquest assumpte. □

1. Germà Bel, Edicions La Campana, 2011.
2. Santos Madrazo, *El sistema de transportes en España, 1750-1850*, 1984.
3. Jordi Nadal, *El fracaso de la Revolución Industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1974.
4. M. Martínez Cuadrado, *La burguesía conservadora (1874-1931)*, Historia de España Alfaguara, Madrid, 1983.
5. G. Boaga, *Diseño de tráfico y forma urbana*, Barcelona, G. Gili, 1977.
6. La Union Internationale des Chemins de Fer (UIC) és l'associació mundial per a la cooperació entre els principals actors del sector ferroviari internacional.
7. Pedro Costa Morata, «Ave, desmesura y conflicto», *Le Monde diplomatique*, 2009.
8. Debat d'investidura, 25 d'abril de 2000. Citat per Germà Bel (*op. cit.*).
9. J. Olmos i V. Torres, «AVE de rapiña», diari *El País* - Comunitat Valenciana (31-12-1999).
10. El concepte de *corredor*, en transports, fa referència al conjunt de desplaçaments que es duen a terme en una franja de territori pels diferents mitjans: ferrocarril, autopistes... En un sentit més estrictic, es pot parlar de corredor ferroviari.
11. Noam Chomsky, *Lucha de clases. Conversaciones con David Barsamian*, Barcelona, Crítica (Grijalbo Mondadori), 1996.
12. José Gil y Montaña, *Historia de los ferro-carriles desde su establecimiento en diferentes naciones hasta nuestros días*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Comp., 1866.
13. Madrid: ¿La suma de todos? *Globalización, territorio, desigualdad*. El document es pot descarregar en Internet.
14. Vegeu el diari *El País*, 17 de març de 2011.

Els Marges

NÚMERO 93 - HIVERN 2011

La-ah! o m'ets a la vora

Carles Hac Mor

La funció poètica de Roman Jakobson

Begoña Capllonch

Marxisme i cultura catalana

Giaime Pala

Dos correponals de Josep M. de Casacuberta al País Valencià

Faust Ripoll Domènech

Dolor, renúncia i mort: el misteri de l'amor

Jordi Castellanos

Cartes de Sagarra a Tarradellas

Francesc Foguet i Gibert

Tres apunts sobre Possèit de Ferrater

Víctor Sunyol

El llibre blanc de la política lingüística del Govern basc

Daniel Escribano

**INFORMACIÓ I
SUBSCRIPCIONS**

www.elsmarges.cat

www.lavenc.cat

elsmarges@lavenc.cat

Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16

la revista en format digital a

www.quiosc.cat

Distribució: RBA Libros

www.rballibres.com

El darrer Hobsbawm

Gregory Elliott

Amb el volum que acaba de publicar, *How to Change the World*, Eric Hobsbawm ateny la culminació de més de seixanta anys de producció de llibres. Recordem que en 1948 tingué cura del volum *Labour's Turning Point* i en 1959 féu el seu debut pròpiament dit com a autor amb *The Jazz Scene* i *Primitive Rebels*. Si realment aquest llibre fos el darrer dels vint-i-cinc que, si fa no fa, ha publicat Hobsbawm, representaria sens dubte un acomiadament esplèndid d'una trajectòria íntimament lligada amb el nom i el llegat intel·lectual i polític de Karl Marx. El veritable subtítol d'aquest volum –que no aplega, de fet, tots els escrits de l'autor sobre el tema– és «Marx i marxisme, 1840-2011», més que no pas els «relats» sobre això anunciats a la sobrecoberta. N'hi ha d'altres que hom

pot trobar en dos magnífics reculls anteriors –*Revolutionaries* (1973) i *On History* (1997)– per no parlar de la nova edició del *Dictionary of National Biography*, que conté la seva extensa entrada sobre Marx. D'altra banda, l'únic marxista posterior a Marx que hi és tractat àmpliament –dos capítols de setze– és Gramsci, cosa que probablement no és casual, perquè és l'únic que ha estat objecte d'una acceptació sense reserves per part de Hobsbawm des del seu descobriment dels *Quaderns de la presó* ja en la dècada de 1950. Una derivació d'això és que (com va escriure en un apunt revelador de l'autobiografia de l'any 2002) sempre s'ha considerat una mena de «membre espiritual» del Partit Comunista Italià.

En qualsevol cas, Hobsbawm ha recollit ara el gruix d'allò més important escrit des de 1956, un any que marcà una divisòria, i que inclou des d'un article sobre la crítica del món victorià per Marx publicat al primer número de *New Reasoner* en 1957, probablement un intent seriós de col·laboració amb la Nova Esquerra, fins a un conjunt de reflexions sobre «Marx avui» elaborades per a aquest volum. D'aquesta manera, el llibre serà indispensable com a mínim per a dos tipus de lectura, que sens dubte s'encavalcaran. La primera, naturalment, és la lectura pròpia dels especialistes interessats en aquest camp. Com remarca

Gregory Elliott ha estat professor d'Humanitats a la Universitat de Brighton. És assagista i traductor, col·laborador habitual de *Radical Philosophy* i de *New Left Review*. Ha publicat, entre altres, *Labourism and the English Genius* (1983) i *Perry Anderson. The Merciless Laboratory of History* (1998) [trad. cast.: *Perry Anderson, el laboratorio implacable de la historia* (PUV, 2004)], biografia intel·lectual del fundador de la NLR. Aquest article pren com a punt de partida el darrer llibre d'E. J. Hobsbawm: *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism* (Londres, Little Brown, 2011, 470 pp.), i es publicà originalment a *New Left Review* 67 (gener/febrer 2011).

l'autor mateix, el llibre és «essencialment un estudi del desenvolupament del pensament de Karl Marx (i de l'inseparable Friedrich Engels) i del seu impacte pòstum». No és una història del marxisme. En anglès, si més no, els intents de fer una història del marxisme han estat escassos en dècades recents. (Simptomàticament, només dos exemples d'aquesta mena d'obres són esmentats per Hobsbawm: *Main Currents of Marxism* de Kolakowski, de 1978, i l'«estudi històric i crític» emprès en 1961 per George Lichtheim, a la memòria del qual es dedica aquest llibre). Amb tot, el nucli central de *How to Change the World*—més de la meitat del seu contingut— el componen sis capítols densos i erudits escrits per al darrer projecte que satisfia genuïnament l'ambició de fer una obra d'aquesta mena, en la mesura que el seu abast anava més enllà del marxisme com a sistema intel·lectual i abraçava els moviments pràctics i els règims que l'invocaven, i que al seu torn reformaven (i deformaven) la teoria, que esdevenia aleshores una «força material» institucionalitzada. Aquest projecte fou la *Storia del marxismo* publicada per l'editorial italiana Einaudi en 1978-1982, de la qual foren coeditors Hobsbawm i Georges Haupt amb altres. Només el primer volum—que incloïa tres dels capítols recollits ací— fou traduït a l'anglès, al llibre avui del tot introbable *Marxism in Marx's Day* (1982).

Els lectors no italians agrairan especialment la publicació, finalment en anglès, de les indagacions de Hobsbawm sobre la interacció entre el marxisme i la cultura intel·lectual europea a l'època de la Segona Internacional; sobre la seva inflexió progressista en l'era de l'antifeixisme, quan la Unió Soviètica podia ser vista com l'encarnació del racionalisme il·lustrat traït pels hereus

d'una burgesia que un dia fou revolucionària; i sobre les seves mutacions de postguerra fins al ja aleshores proper centenari de la mort de Marx que es commemoraria en 1983. Juntament amb els capítols sobre la relació dels fundadors amb els socialismes premarxians, el seu pensament polític i la recepció geogràficament diferenciada de la seva obra, aquestes indagacions apareixen ara completades amb una panoràmica menys exhaustiva del «marxisme en recessió, 1983-2000». Actualitzades ací i allà amb el propòsit de recollir bibliografia més recent, bé podrien haver constituït, sens dubte, un volum a banda, atesa la remarcable destresa de Hobsbawm per a l'anàlisi i la síntesi competents, desplegadas en el punt més alt de les seves capacitats com a historiador de les idees. Hem de lamentar, emperò, que la revisió d'aquests capítols no hagi comportat una modificació de les innombrables referències a les obres de Marx i Engels, moltes de les quals remetent a les *Werke* en alemany, malgrat que la publicació de les *Collected Works* en anglès havia culminat en 2004.

Un segon grup de lectors se sentiran probablement atrets per la perspectiva d'aprendre més sobre les continuïtats i discontinuïtats en l'actitud de Hobsbawm envers la tradició que va abraçar des que va llegir per primera vegada el *Manifest Comunista* al seu Gymnasium de Berlín a començament dels anys trenta. Pel fet de recollir textos de sis dècades de compromís amb el marxisme, el seu darrer llibre ens descobreix realment més coses sobre aquesta qüestió que les observacions decebedores i esquemàtiques que trobem a *Interesting Times*. Així, el gran capítol sobre «L'era de l'antifeixisme, 1929-1945» pot ser en part llegit com una apologia d'aquesta fase de la vida de Hobsbawm

com a militant comunista, en la qual de manera típica defensa la política de Fronts Populars, que era «coincident amb el sentit comú», i conclou: «Per a alguns és l'única part del seu passat polític que poden evocar els supervivents amb una satisfacció sense matisos».

Més en general, podem copsar entre línies un declivi, de primer gradual i després accelerat, en la confiança de Hobsbawm en les capacitats explicatives i predictives d'allò que per als seus fundadors era no tan sols materialisme històric sinó també «socialisme científic». En la introducció de 1964 a la secció dels *Grundrisse* de Marx dedicada a les «formacions econòmiques precapitalistes», Hobsbawm reafirmava a tots els efectes i amb èmfasi les pretensions de la teoria marxista i establia un contrast afavoridor entre el «magnífic» Prefaci de 1859 i la tirada ètica dels escrits primerencs d'un «Marx immadur». I de nou apuntava en aquest sentit, tot i que de manera més matisada, cap al final del capítol sobre «Marx, Engels i el socialisme premarxià» (1978). Tots dos són textos que s'han recollit ací. Tanmateix, com ho mostra clarament la lectura consecutiva dels pròlegs a *La situació de la classe obrera a Anglaterra* i al *Manifest Comunista*, la redacció original dels quals estigué separada per un interval de trenta anys (1969-1998), també inclosos en aquest llibre, aquelles pretensions han estat cancel·lades d'una manera tan explícita com havien estat emfasitzades al seu moment. Si el comunisme d'Engels era vist com a part integral de la seva consideració com a «científic social», el comunisme de Marx es considera destriable del seu assoliment substancial d'oferir una «caracterització concisa del capitalisme al començament del nou mil·lenni». Per dir-ho així, un no manifest sense comunisme.

Si més no, això ens du a cridar l'atenció sobre un tret bastant curiós de *How to Change the World*, que és la manca de qualsevol explicació en algun apartat preliminar del sentit del seu títol per als no iniciats. Al pròleg a *Marxism in Marx's Day*, Hobsbawm feia referència a la tesi XI sobre Feuerbach —«Els filòsofs fins ara s'han dedicat a interpretar el món; del que es tracta, però, és de transformar-lo»— i argumentava d'aquesta manera:

El marxisme, l'escola de teoria més influent en la pràctica (i més arrelada pràcticament) del món contemporani, és alhora un mètode per a interpretar el món i per a transformar-lo, i la seva història s'ha d'escriure tenint això molt present.

Al seu darrer llibre, la tesi XI és citada per primera vegada quan ja s'han recorregut més de dues terceres parts del camí, i és glossada d'aquesta manera: «Cap pensador no ha sobreviscut de manera tan reeixida a la seva pròpia cancel·lació». Més avall, en el mateix capítol —«La influència del marxisme, 1945-1983»— es diu encara del pensament de Marx que «aporta una guia essencial per a comprendre i transformar el món»: Hobsbawm opta per la conjunció, en contrast amb la contraposició que feia Marx, entre la teoria i la pràctica.

En la tradició central del marxisme, fidelment reportada ací per Hobsbawm, la intenció de la teoria d'interpretar el món correctament aspirava al màxim d'unitat amb una pràctica de masses adreçada a transformar-lo. D'acord amb la teoria, el capitalisme proveïa les condicions necessàries per a la seva pròpia substitució pel comunisme. Per damunt de tot, generava un agent social col·lectiu —el proletariat

industrial, que era necessàriament una «classe autènticament revolucionària»— amb interès i capacitat per assumir la comesa d'«enterraments» del capitalisme que tenia reservada. El possible refús d'aquesta pedra de toc del socialisme marxista i marxista per Hobsbawm és la clau del seu escepticisme creixent d'ençà de final dels anys setanta, pel que fa a les perspectives d'una transició més enllà del capitalisme en l'hemisferi nord. Al capítol sobre el marxisme posterior a la guerra es diu que el desenvolupament del capitalisme global —i de moviments obrers nacionals al seu si— ha fet «com més va més dubtós» que el proletariat pugui acomplir el paper que tradicionalment se li havia assignat. Un quart de segle després, en la introducció al *Manifest Comunista* amb motiu del seu 150 aniversari, Hobsbawm seguia els passos de Kolakowski, veient en aquest paper «una deducció filosòfica més que no pas un producte de l'observació». Quan arribà el moment de redactar el capítol conclusiu de la història del moviment obrer al segle XX, el veredicté era definitiu: «ara és evident que no tenia cap base».

Quan s'apropava la data del centenari de la mort de Marx, en 1983, Hobsbawm es va veure mogut a reconèixer la reaparició del tema de la crisi del marxisme. El cas no era que totes les «velles certes» sobre el capitalisme i el socialisme haguessen estat «posades en dubte», era que «ja no existien». Ara bé, i de manera paradoxal, el qüestionament i la revisió del marxisme en les dècades de 1960 i de 1970 evocats per ell havien anat acompanyats per una considerable expansió de la seva influència intel·lectual al Primer i al Tercer mons, de manera que havien generat una cultura pluralista i cosmopolita de gran qualitat que contrastava amb la versió ortodoxa i

la «segregació nacional» de les dècades de 1930 i 1940. Ara bé, el que devia haver passat, com reconeix Hobsbawm en la nova conclusió al seu capítol sobre 1945-1983, que substitueix les observacions cautament esperançades de l'original italià, fou que no havia previst «la rapidesa i l'escala del capgirament»: «Els vint-i-cinc anys [següents]» foren «els anys més foscos de la història del llegat [de Marx]».

Per bé que el marxisme, com a teoria, es trobava indubtablement «en recessió» d'ençà de la inflexió dels anys setanta, no es podia dir que es trobés també en depressió. La discussió més aviat superficial que fa Hobsbawm d'aquesta etapa de la seva trajectòria (menys de quinze pàgines) no té en compte fins a quin punt s'havia confirmat la clarividència de Merleau-Ponty quan digué en 1960 (en un moment en què el mateix Sartre aventurava afirmacions extravagants per defensar-lo) que per bé que el marxisme «certament ja no és vertader en el sentit que s'havia pensat que era vertader», sí que podria encara «inspirar i orientar anàlisis». Potser enganyant-se davant la desaparició de les figures estel·lars del passat o, com és força comprensible, menys familiaritzat amb els *mille marxismes* que invocaria més endavant André Tosel, Hobsbawm en redueix l'abast—per exemple, Jameson, Brenner o Harvey al món angloparlant; Domenico Losurdo, Luciano Canfora o Costanzo Preve a Itàlia— i a més a més menysté el grau en què algunes figures adscrites de diverses maneres a la tradició marxista varen assolir una audiència veritablement global, i no limitada a l'acadèmia, per al seu treball al llarg d'aquests anys. La modèstia no li ho permet a l'autor, però n'hi ha prou de fer esment de la interpretació del segle XX oferida pel mateix Hobsbawm al seu llibre *Age*

of *Extremes* (1994), un *best-seller* en anglès ràpidament traduït a un grapat de llengües.

Hobsbawm no té cap tirada a apuntalar el que consideraria fragments intel·lectuals davant un panorama de ruïnes en el camp pràctic. Per a ell, que s'ha descrit com un «marxista de la vella esquerra» i «observador participant» d'una trajectòria coneguda a bastament —no debades ha estat militant del Partit Comunista britànic des de 1936—, allò que ho canvià tot fou l'esfondrament del «socialisme realment existent». «Fins la dècada de 1990», escriu, el marxisme «no deixà mai de representar forces polítiques formidables». La frase no al·ludeix, per descomptat, als rengles de la Quarta Internacional trotskista o als grupets maoistes escindits de les organitzacions de la Tercera (l'antipatia de Hobsbawm cap a tots els timoners, grans o petits, és manifesta) o a la unió de grupuscles consellistes, llibertaris o d'altres, sinó que fa referència bàsicament al moviment de la Internacional Comunista com a conjunt de règims i partits. Títulat originalment «El marxisme avui: un balanç obert», el capítol dedicat al postmarxisme remarca que:

El període que s'estén d'ençà de 1956 és una època en què molts marxistes es veieren obligats a concloure que els règims del socialisme real... estaven lluny d'allò que haurien volgut que fos una societat socialista o una societat en procés de construcció del socialisme. Una gran part dels marxistes es veieren obligats a revertir a la posició dels socialistes a tot arreu abans de 1917. De nou havien d'argumentar en favor del socialisme com a solució necessària davant els problemes creats per la societat capitalista, com una esperança per al futur, però escassament fonamentada en l'experiència pràctica.

I la versió italiana hi afegia (en una frase que no figura en aquest text, però que bé es pot considerar que sintetitza la posició de Hobsbawm):

Això no els va menar necessàriament a subestimar la significació i, en molts aspectes, els resultats positius dels intents fets fins ara de construir el socialisme enmig de grans dificultats i en països que ni Marx ni Lenin... consideraren un terreny especialment propici.

D'ací el trauma derivat de l'enfonsament del Segon Món per a la gran majoria de socialistes: «malgrat els seus defectes del tot evidents, ha estat l'únic intent real de construir una societat socialista». Després de la caiguda, el capitalisme «perdé el seu *memento mori*» i el socialisme que s'havia presentat com a «científic» deixà pas a tot un reguitzell de propostes utòpiques, enmig de proclamacions del liberalisme econòmic i polític com l'horitzó insuperable de la història humana. El marxisme avui: un balanç tancat?

La resposta de Hobsbawm és que no, però per raons que sorprendran alguns lectors, en la mesura que forneixen un alleujament més aviat minso. El nostre autor celebra el revifament de l'anticapitalisme als primers anys del nou mil·lenni, així com la «implosió» del neoliberalisme el 2008, però dubta que allò que, fent ús d'un solecisme, en diu «un sistema sistemàticament alternatiu» hagi reaparegut a l'horitzó. La desil·lusió pel que fa a un futur socialista no s'ha dissipat. En conseqüència, «el retorn més aviat inesperat de Marx» al segle XXI és acollit per Hobsbawm no en la vena de profeta del comunisme internacional, que fracassà inapel·lablement al segle XX, sinó

en la de crític del capitalisme globalitzador que tot just ha trobat el seu propi *memento mori*. Quan les tenebrors del comunisme i del fonamentalisme de mercat s'han equiparat si fa no fa, Marx ha quedat alliberat de l'íncube del «marxisme-leninisme». Les qüestions que plantejà, més que no les respostes que hi donaren els seus successors, han retornat a l'agenda de la humanitat. De fet, davant la tendència suïcida d'allò que Schumpeter (inspirant-se en Marx) caracteritzà com les onades de «destrucció creadora» del capitalisme, Hobsbawm va tan lluny com per afirmar que «ambdues bandes» –tant els liberals com els socialistes– «tenen interès a retornar a un gran pensador» que analitzà el capitalisme «històricament... i ahora amb realisme»: una definició minimalista del materialisme històric per a una època posterior a la pèrdua de la innocència.

Si tenim en compte l'observació prèvia de Hobsbawm en el sentit que la intensificació de l'antimarxisme i l'anticomunisme *després* de la guerra freda havia acabat amb la victòria concloent del capitalisme, hom pot pronosticar sense gaire risc que una de les dues bandes pot tenir altres idees (per altres interessos) i resistir les sol·licitacions browderianes.¹ En qualsevol cas, «el Marx del segle XXI serà quasi amb seguretat molt diferent del Marx del segle XX». No hi ha cap dubte, podríem afegir, perquè en la vindicació de la seva contemporaneïtat per Hobsbawm bé pot esdevenir un recurs important per a interpretar i criticar el món (en companyia de Schumpeter i Polanyi), però no aportarà gran cosa –o no res– com a guia per a transformar-lo. Desproveït de la meitat del programa inscrit al seu manament de 1845, l'espectre que hom construeix d'aquesta manera té el risc de

reportar rendiments decreixents. En aquest sentit, el títol del llibre de Hobsbawm és bastant equívoc: no tracta del que s'ha de fer per transformar el món avui, i en la mesura que tracta o es fa ressò de les temptatives d'ahir per transformar-lo, alguns trobaran que un «no» s'ha perdut pel camí.

Impertorbable, Hobsbawm manifesta a l'hora de concloure que la predicció de Marx quant a la superació del capitalisme, per bé que «en una forma diferent de la que [ell] va preveure», continua sent plausible als seus ulls. La topada impossible d'apai-vagar entre els imperatius d'una economia de lliure mercat i els requeriments o les premisses d'un planeta habitable –els ecos de la «utopia ombrívola» de Polanyi són palesos– constitueix el taló d'Aquiles del capitalisme. Per bé que «no podem saber a hores d'ara quina fletxa el ferirà de mort», hi ha bones raons per a descartar que vindrà d'un neoanarquisme renascut, massa procliu a clavar-se directament la sageta al propi peu, i tampoc vindrà d'una socialdemocràcia pansida, que va retre incondicionalment el seu buirac ja del tot buit al neoliberalisme en la dècada de 1990, quan Bernstein «perdé les esperances» d'una manera tan inequívoca com Lenin les havia perdut en la de 1980.

Als seus noranta-quatre anys Eric Hobsbawm té els ulls tan oberts com sempre i la llengua tan esmolada com sempre (així, per exemple, quan resumeix la trajectòria del seu coetani Arthur Schlesinger Jr.: «Harvard, Cambridge i la cort de J. F. Kennedy»). Menys políticament editorialment en alguns aspectes que altres volums, aquest darrer llibre constitueix, com els anteriors, no merament una font de coneixements, sinó també una lectura plaent, escrit amb la característica prosa límpida de l'autor,

esguitada ací i allà amb comentaris sarcàstics. Si la frase inicial —«Una vegada més ha arribat el moment de prendre's seriosament Marx»— potser els semblarà una mica plana a aquells que mai no han deixat de prendre's seriosament Marx, caldrà recordar-los que no s'adreça exclusivament a *agregés* i convençuts, sinó (com una bona part de l'obra de Hobsbawm) a allò que va descriure al pròleg de *The Age of Revolution* com «aquesta construcció teòrica, el ciutadà culte i intel·ligent». I sens dubte Hobsbawm és capaç d'assolir el seu objectiu últim, ni que fos perquè es marca tan clarament allò que vol, amb una garantia d'èxit que la majoria de nosaltres no podria mai ni somiar.

En el text més primerenc dels recollits en aquest volum Hobsbawm fa aquesta reflexió: «És una il·lusió malenconiosa de qui escriu llibres i articles pensar que la paraula impresa sobreviurà. Ai las, rarament ho fa. La gran majoria de les obres impreses entren en un estat d'hibernació poques setmanes o pocs anys després de la seva publicació, de la qual de vegades desperten, durant períodes igualment breus, per l'acció d'algun estudiant que fa recerca». Si es considera el cas d'unes quantes de les seves pròpies obres —molt especialment, la tetralogia de les «eres»² Hobsbawm no té cap motiu per a passar ànsia. Mentrestant, estaria bé pensar que continuarà entre nosaltres per ser testimoni del pròxim moment de balanç a propòsit de Marx i el marxisme que s'escaurà l'any del 150 aniversari de la publicació d'*El Capital*, en 2017, que serà també —quina coincidència— l'any del centenari de la Revolució bolxevic i del naixement de Hobsbawm. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. S'entén per *browderisme* una proposta d'integració o dilució del socialisme en el capitalisme reformat; evocació del projecte d'Earl J. Browder, secretari general del Partit Comunista dels EUA, que defensava a partir de 1944 la dissolució del Partit Comunista i la confluència en un front comú amb les forces progressistes, una política que fou versemblant durant un breu període, en l'època de Roosevelt i el New Deal, abans de la guerra freda. Fou desautoritzat com a «liquidacionista» per Stalin. [N. del t.]
2. *The Age of Revolution: Europe 1789-1848* (1962); *The Age of Capital: 1848-1875* (1975); *The Age of Empire: 1875-1914* (1987); *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (1994). [N. del t.]

Europa en la crisi

La crisi de l'euro i les etiquetes falses

Michael R. Krätke

La situació és seriosa, i a més d'una gran opacitat. El president del Consell Herman van Rompuy parla de «crisi de supervivència» de la Unió Monetària europea. Segons Angela Merkel, es tracta del ser o no ser de la Unió Europea: «Si fracassa l'euro, fracassa Europa».

Tot indica, doncs, que ens trobem davant una crisi de l'euro. Però això és una etiqueta falsa, un engany de primera magnitud. Perquè l'euro és molt més fort i resistent del que mai va ser—ho el DM, el marc alemany. A diferència del marc, l'euro és una moneda de reserva mundial, sense inflació digna d'esment, sense apreciacions i depreciacions salvatges. Tot i que molts economistes no volen admetre-ho, l'euro ha estat una història d'èxit i ha beneficiat enormement Alemanya, molt més que a

la resta. Sense l'euro tota la fortalesa de la indústria d'exportació alemanya s'hauria esvaït ben aviat, tot i les ajudes estatals, en el fum de les apreciacions del marc. Gràcies a l'euro la integració econòmica de la Unió Europea és avui més forta que mai.

Des del començament del 2010 la crisi financera s'ha transformat en crisi del deute (dels estats). Ningú hauria de deixar-se enganyar per la retòrica en voga. El dèficit i l'endeutament públic a l'espai europeu han augmentat dramàticament com a conseqüència de les diferents accions de rescat de bancs i de les mesures anticrisi. Fins a l'esclat de la crisi financera mundial, països com Portugal, Irlanda, Grècia i Espanya (PIGS), els estats problemàtics d'avui, no tenien problemes financers, ans al contrari: Espanya i Irlanda havien registrat fins i tot superàvits pressupostaris. Només arran de la crisi es va capgirar la situació: la *megacrisi*, el gran crac, es va evitar a Europa (i als Estats Units) només gràcies a una expansió descomunal del crèdit públic. I tan bon punt els bancs i les grans entitats financeres havien estat salvats, l'amenaça passà a ser la fallida dels estats mateixos. Curiosament, no als Estats Units o al Japó, sinó als països comparativament molt menys endeutats de l'Eurozona.

Des del començament del 2010 ens trobem també davant una inexplicable «guerra monetària». Des de la fi del règim

Michael R. Krätke (Berlín, 1949) és catedràtic de Sociologia i Economia Política a la Universitat de Lancaster, al Regne Unit. Ha publicat entre altres *Die größte Krise der kapitalistischen Weltwirtschaft* (VSA, 2008), *Rosa Luxemburg. Eine politische Ökonomin in ihrer Zeit* (Dietz Verlag, 2009) i *Natalie Moszkowska. Marxismus und Keynesianismus* (Dietz Verlag, 2011). Aquest article aparegué originalment a *Blätter für deutsche und internationale Politik* 2/2011 i fou reproduït a *Eurozine* (www.eurozine.com). © Michael R. Krätke/Blätter für deutsche und internationale Politik. El post scriptum, que actualitza l'anàlisi, ha estat redactat específicament per a la publicació a *L'Espill*.

de tipus de canvi fixos de Bretton Woods, rere el valor d'una moneda només hi ha el crèdit de l'Estat. Per això qualsevol crisi de les finances públiques es transforma automàticament en crisi monetària. Allò que ara s'anomena «crisi de l'euro» –la combinació d'especulació contra les emissions de deute públic dels PIGS, especulació de divises contra l'euro i les accions de rescat de la Unió Europea o de la zona euro– constitueix sens dubte una ajuda al dòlar nord-americà en caiguda lliure, afavoreix la increïble inundació de dòlars amb què el govern dels Estats Units lluita contra la crisi al seu país, i estimula la guerra de divises entre els EUA i la resta del món.

En aquesta tercera fase de la crisi allò que hi ha en joc és, ras i curt, la posició futura de la Unió Europea en l'economia capitalista mundial i el seu paper com a gran potència econòmica. No s'hi tracta de l'ètica, sinó del negoci. Alemanya, un país de dimensions reduïdes que té una forta i estreta articulació econòmica amb l'exterior, ocupa una posició singular al si d'Europa, l'àrea econòmica més intensament integrada del món. Només els ideòlegs i els nostàlgics del DM es creuen que Alemanya podria despenjar-se d'Europa.

Dues vegades s'ha anunciat ja la fi de la crisi de l'euro: en maig de 2010, quan es va obrir el gran paraigua de 750.000 milions d'euros per ajudar als possibles candidats a la fallida en l'Eurozona, i a mitjan desembre del mateix any, quan es va decidir la conversió d'aquest instrument provisional de rescat en un mecanisme permanent d'acció contra la crisi. En ambdues ocasions l'alleujament fou prematur. Malgrat les ajudes creditícies i les garanties donades per la UE en el seu conjunt, els mercats financers no en tenien prou.

ELS LÍMITS DEL REFINANÇAMENT

Després d'Irlanda li tocà a Portugal veure's enfrontada al mateix model de gestió de la crisi. A l'igual que el govern irlandès, el govern portuguès fou objecte de pressions dirigides per Merkel i Sarkozy, que els urgien a acollir-se al fons de rescat. Irlanda cedí a les pressions després d'unes setmanes, però el govern de Portugal encara es resisteix. Tot i que practica una política intensificada d'estalvi, no vol –té a la vista l'exemple de Grècia i Irlanda– que Merkel i companyia li marquen els detalls del que ha de fer. L'objectiu de la prova està clar: en 2011 hi ha als països de la UE sumes descomunals de deute públic que caldrà refinançar: en conjunt de 920.000 a 945.000 milions d'euros. Només la República Federal d'Alemanya haurà de refinançar 211.000 milions d'euros, França 196.000, Itàlia 233.000, Holanda 50.000, Espanya 91.000, Grècia 47.000, Bèlgica 39.000 i Irlanda 23.000. Davant un panorama així, és evident que convé tenir contents als qui remenen les cireres als mercats financers.

L'activisme frenètic dels governants és un bon indicador de fins a quin punt depenen dels humors o les opinions dels mercats financers, de la por que tenen als veredictes de les agències de *rating*, dels fons d'alt risc, dels fons d'inversió, dels bancs i dels grans especuladors. La «confiança» dels inversors, la bona disposició dels especuladors, té per a ells molta més importància que no la confiança dels seus conciutadans. La resistència que puguen oferir és anorreada, si cal, en nom dels imperatius ferrenys de la realitat, i això vol dir: reducció del dèficit i rebaixa de l'endeutament (quasi) a qualsevol preu. En realitat els països de la zona euro, per

bé que menys endeutats que els EUA, Japó o Gran Bretanya, són víctimes molt més fàcils dels senyors dels mercats financers, com a conseqüència dels errors comesos a l'hora d'establir la unió monetària. D'altra banda, la reparació del vaixell enmig de la tempesta, i amb una tripulació confusa i supersticiosa, no és gens fàcil.

Els senyors dels mercats financers han obtingut cada vegada el que han volgut, és a dir, mesures imperatives d'austeritat i garanties sobre els deutes, per la qual cosa han continuat especulant alegrement, tot agafant com a blanc un presumpte Estat en fallida rere un altre. Els interessos i les primes de risc, així com les assegurances per impagats, han crescut astronòmicament. Un negoci d'allò més lucratiu. Els inversors no deixaren perdre cap oportunitat d'acudir a les noves emissions de refinançament de deute dels anomenats PIGS: Portugal pogué obtenir el 12 de gener de 2011 encara 1250 milions d'euros sense cap problema, i en part fins i tot a un tipus d'interès inferior al de setembre de 2010. La demanda superà 2,6 vegades l'oferta, i la compra de títols pel Banc Central Europeu (BCE) ajudà a pressionar cap avall el tipus d'interès, tot allunyant-lo del fatídic 7 %. Pocs dies després el govern espanyol llançà una emissió a cinc anys de gairebé 3.000 milions d'euros, i la demanda duplicà l'oferta. Espanya hagué de comprometre's a un tipus d'interès un punt superior a l'emissió de novembre, però se'n sortí molt millor d'allò que s'havia esperat. La Xina i Brasil s'han destacat com inversors potents, la qual cosa ajudà, és clar, els dos candidats ibèrics a la desestabilització. Grècia i Bèlgica col·locaren amb èxit emissions més petites, i la mateixa setmana el deute públic francès

i alemany fulminà els rècords. Fins i tot Itàlia, un país fortament endeutat, aconseguí col·locar sense cap dificultat una emissió a quatre anys i una altra a cinc anys de 3.000 milions d'euros cadascuna, tot i que a tipus d'interès sensiblement superiors. El negoci amb la crisi de l'euro funciona.

Tothom sap que aquest joc no es pot prolongar indefinidament. Els límits del refinançament a tipus cada vegada més alts són del tot palesos. Amb o sense paraigua de salvament, els PIGS retallen a cor què vols i per això mateix enfonsen les seues economies cada vegada més en la recessió. Quan un país ha de dedicar més del 30% dels seus ingressos fiscals al servei del deute (interessos més amortització), la situació és perillosa. Més enllà d'aquest llindar és impossible eixir del parany de l'endeutament amb tipus creixents. En el cas de Grècia, aquesta quota és del 53%, als irlandesos el servei del deute els costa gairebé el 37% dels seus ingressos fiscals. Espanya, amb un 25%, si fa no fa, es troba en una posició millor, i els portuguesos poden al·legar amb raó que només hi han de dedicar el 15,9%. Itàlia i França es troben, pel que fa a això, en una situació molt més precària.

LA NECESSITAT DELS EUROBONS

No n'hi haurà prou amb l'ampliació del paraigua de salvament i la seua continuïtat més enllà de 2013. Si és així, s'imposaria la reestructuració del deute, és a dir, la inducció conscient de la «fallida» d'alguns països, que funcionaria en detriment dels creditors. És a dir, en detriment dels bancs majoritàriament alemanys, britànics, fran-

cesos, belgues i espanyols que fins ara havien obtingut diners dels seus bancs centrals i del BCE a un tipus d'interès mínim i que posteriorment els prestaven amb interessos creixents als països de la zona euro, ja fossin PIGS o no. Però aquells que, com Merkel i companyia, voldrien evitar a qualsevol preu reestructuracions del deute en detriment dels creditors privats i, per tant, noves crisis bancàries, tenen una alternativa molt clara. Que es diu eurobons. En gener de 2011 la Comissió Europea van col·locar còmodament la seua primera emissió –amb la finalitat de finançar l'ajuda a Irlanda– fins al punt que en quaranta cinc minuts va aconseguir, en comptes de 5.000 milions d'euros, 20.800 milions. Tot un rècord. Posteriorment serà el Fons de Rescat de l'Eurozona, amb una nova emissió, que no trobarà dificultats per aconseguir molt més dels 16.500 milions d'euros previstos, sobretot atès que els bancs centrals japonès i xinès s'hi han interessat tant. Ambdós episodis ens parlen a favor de la idea dels eurobons, l'emissió unificada de deute públic de la zona euro, com pertoca a un espai monetari unificat.

Ara bé, contra els eurobons es tanca en banda sobretot el govern federal alemany (la coalició entre cristianodemòcrates i liberals), empentats per la por davant l'opinió de l'electorat, i presoner de la gàbia de ferro dels dogmes neoliberalers i de l'estretor de mires nacional. I tanmateix els eurobons tenen avantatges indiscutibles: un volum de préstecs molt més gran en comparació amb les emissions individuals dels països fortament endeutats de la zona euro, a les quals haurien de substituir, els fa més atractius pels mercats financers. La capacitat econòmica mancomunada de la

zona euro, que hi està al darrere, vetllaria per tipus d'interès considerablement més baixos i per la fi de l'espiral dels interessos. Alhora, l'especulació contra països individuals seria molt més difícil, en funció de fins a quin punt els eurobons vingueren a substituir les emissions dels països fortament endeutats. De tota manera, només que una part dels deutes dels països anomenats PIGS fossin refinançats mitjançant els eurobons, la càrrega del servei del deute en l'espai europeu es reduiria considerablement. Els eurobons no són pagaments de transferència, la República Federal, fins ara el millor deutor d'Europa, només prestaria als socis europeus un fragment de la seua probitat. De cap manera es veuria obligada a refinançar el seu deute amb eurobons. Si les embogides pressions d'estalvi sota el dictat dels mercats financers es moderaren, països com ara Grècia, Irlanda i Portugal guanyarien temps i diners per a procedir a una reducció raonable del deute i a la reforma fiscal. Podem estudiar molt de prop l'exemple de les crisis financeres en curs als EUA, i veure què passa quan es fa el camí invers, és a dir, quan s'abandona la garantia d'una gran comunitat econòmica per cadascun dels seus membres. Diversos estats federals dels EUA, certament, es troben en una situació de fallida *de facto* o lluiten amb dèficits de més del 25% (New Jersey, Maine, Carolina del Nord, Arizona, Nevada, etc.). Sota pressió dels republicans s'han frenat els avals i les subvencions federals per pal·liar l'endeutament dels estats i els municipis, amb la conseqüència que el mercat d'aquest deute s'ha enfonsat. Una onada de fallides d'estats i ciutats hi és l'horitzó immediat.

CAL UNA POLÍTICA ECONÒMICA COMUNA

L'avantatge més gran dels eurobons és que obliguen els implicats a procedir a una reforma de la unió monetària. Perquè l'Eurozona està mal construïda. La raó no n'és que no satisfà les condicions ideals d'un «espai monetari òptim», sinó que sense iniciatives comunitàries de molt més abast, sense una política econòmica i financera comuna, no pot existir una política monetària comuna. Les regles del joc avui en vigència del Pacte d'Estabilitat i Creixement fan impossible una cooperació raonable en moments de necessitat i de crisi. La constitució en vigor impedeix que el BCE pugui funcionar com a Banc Central d'Eurolàndia, és a dir, que pugui comprar i mantenir deute públic dels països de l'euro (o en el seu cas, eurobons) i atorgar crèdits als països de la zona euro. Qualsevol banc central normal pot fer-ho. Les normes vigents fins ara, inscrites al Tractat de Lisboa, han fomentat la concurrència entre els països de la zona euro per aconseguir les preferències dels mercats financers així com la més absurda i contraproduent concurrència en matèria impositiva per tal d'atraure el capital mòbil i els inversors. Grècia tenia la taxa d'impostos més baixa de l'Eurozona i rebia per això grans elogis. Els grecs paguen ara la torna per la seua tan i tan errada política impositiva.

Maastricht i Lisboa, tot el Pacte d'Estabilitat i Creixement –els acords econòmics més estúpids i dogmàtics de tots els temps– han fracassat radicalment. En la crisi de l'euro s'hi fa palès el defecte de construcció que pateix la unió monetària. Cal una reforma en el cap i els membres per mantenir una moneda comuna, necessitem una política econòmica comuna per reduir

les enormes desigualtats quant a resultats econòmics, que han crescut els darrers anys entre els països de la UE. Per tal d'esmenar el pecat originari de la unió monetària s'hauria de posar en funcionament de debò un «govern econòmic», del qual ja se'n parla a Berlín, París i Brussel·les. La gran qüestió és quin tipus de política econòmica i financera hauria de dur a terme la zona euro (i tota la UE).

Si fos per Merkel, Schäuble, Barroso i els seus confreres, la nova política econòmica comuna seria com l'antiga, però agreujada. Aquesta generació de polítics no vol ni pot admetre el fracàs de les receptes neoliberals, perquè encara no ha entès el caire i l'abast de la més gran crisi de l'economia capitalista mundial des de la Segona Guerra Mundial. Per això el seu lema és: endavant com fins ara, però més ràpid, més fort, més dur. Des de l'inici de la crisi de l'euro Merkel ha cridat a seguir aquest camí: el Pacte d'Estabilitat i Creixement és magnífic, el que passa és que no s'ha complert amb el rigor necessari. Per consegüent, caldria tirar endavant amb els seus errors de partida, amb la fixació absurda i arbitrària (o potser del gust dels estadístics del moment) dels valors del dèficit i l'endeutament màxim. Per tant s'han d'imposar més sancions, i més dures, als països amb dèficit i, encara millor, un «sostre d'endeutament» per tothom, segons el model alemany. Ens cal més concurrència en comptes de cooperació a la UE, d'acord amb la lògica del Tractat de Lisboa, i per tant hem d'ajustar-nos a ulls clucs al dogma de la «competitivitat», és a dir, al cànon de la política econòmica neoliberal. Més integració vol dir més austeritat, «estalviar» molt més i més ràpidament que mai. El símptoma, la crisi del deute, hi és declarat causa. I dels desequilibris estructurals al si

d'un espai econòmic altament integrat com l'europeu, no se'n fa cas.

Això beneficia en primer terme, i ara com ara, els més forts i el més fort de tots, és a dir, l'economia d'exportació alemanya. Però a la llarga la continuació i l'enduriment de les mesures d'austeritat i estalvi perjudicaran també l'economia alemanya. El que propaguen Merkel i els seus no té cap sentit ni tan sols des d'un punt de vista econòmic. El president del BCE Trichet ja ha amenaçat amb un «salt de qualitat en l'aplicació del Pacte d'Estabilitat i Creixement». Si aquesta amenaça esdevé realitat a la manera de Merkel, llavors bon vent i barca nova, Europa.

POST SCRIPTUM (ABRIL 2011)

EURO PLUS: L'EURO RELOADED?

A final de març es va reunir la cimera dels caps de govern de la UE a Europa. Aquesta vegada, amb l'ull posat a la crisi financera de Portugal, calia salvar definitivament i per sempre l'euro. En acabar la cimera regnavan l'eufòria: un «punt d'inflexió» deia Van Rompuy, un «tombant» afirmava Barroso, una «enorme aportació de solidaritat» exultava Angela Merkel. Tanta autolloança fa desconfiar. Què s'ha assolit realment amb el paquet tan exaltat del «Pacte Euro Plus»? La fi de la crisi de l'euro, segur que no. Aquesta ens acompanyarà, durant molts anys.

El futur de l'Eurozona es decidirà a partir d'ara en el triangle que formen el Mecanisme Europeu d'Estabilització (MES), el Pacte d'Estabilitat i Creixement (PEC) i el «Pacte de Competitivitat» (Euro Plus). A

partir de juliol de 2013 un nou instrument de rescat de caràcter permanent per a estats membres sobreendeutats de l'Eurozona substituirà les solucions provisionals actuals com el Fons Europeu d'Estabilitat Financera (FEEF) o el paquet acordat per a Grècia. Ja l'11 de març es va decidir que el FEEF havia de passar dels 250.000 milions d'euros actualment disponibles a 440.000 milions, cosa gens exagerada a la vista de les sumes que ja han estat emprades i de les que caldria emprar en el cas d'una eventual operació de rescat de Portugal [engegada a partir de la petició d'aquest país el 7 d'abril]. Si apareix algun altre candidat a la fallida, com podrien ser-ho Itàlia o Espanya, amb això no n'hi hauria prou. A partir de juny veurem què passa. Malauradament, hom ha oblidat d'aclarir detalls importants. Al capdavant, hi ha eleccions a Finlàndia i a Alemanya. Els mercats ja comencen a esvalotar-se.

El nou fons de crisi ha de comptar amb 700.000 milions d'euros, dels quals 80.000 milions en efectiu aportats pels països membres, com a capital bàsic, i 620.000 milions en forma de garanties i crèdits operatius en cas de necessitat. De tot això, un màxim de 500.000 milions podrien ser atorgats com a crèdits a estats membres en situació de fallida. Alemanya, l'economia més forta i més important de la zona euro n'haurà d'aportar la quantitat més elevada, quasi 22.000 milions d'euros (o un 27,2%) en diners i 170.000 milions en garanties de crèdit. A diferència dels seus predecessors, el nou fons de rescat podrà comprar deute dels països de l'Eurozona als mercats primaris, però no se sap en quines condicions. El Fons Monetari Internacional (FMI), convidat al vaixell europeu encara no fa un any per Angela Merkel, segueix a

bord: amb 250.000 milions d'euros. Qui vulga obtenir diners d'aquest fons, haurà d'avenir-se a unes condicions d'austeritat força estrictes.

En tot aquest teatre hi ha tingut un paper protagonista, al costat de la tàctica electoral nacional, la benvolença de les tres grans agències de *rating*. Res més important que la nota màxima de les Tres Grans, i per això la dràstica sobre-seguretat donada al FEEF i al seu successor, el MES. Gairebé tota la Unió Europea (a més dels països de la zona euro s'han afegit al pacte sis estats membres més, i els britànics hi presten de tota manera jurament) s'inclina davant el dictat d'un minúscul grup d'actors dels mercats financers, sobre la integritat i competència dels quals es pot dubtar. Un grup que bé podria ser considerat –segons el darrer informe de la Comissió d'Investigació del Congrés dels EUA– un dels culpables principals del desastre financer dels darrers anys.

En alguns indrets d'Europa hi ha gent que ha conservat encara una resta de seny. El dia anterior a la cimera, el cap de govern socialista de Portugal (que governava en minoria), José Sócrates, presentà la dimissió després que el seu paquet de mesures restrictives, el quart en el curs d'un any, fos rebutjat pel Parlament. En maig hi ha eleccions i mentrestant el govern en funcions no pot prendre mesures dràstiques, segons la Constitució. Però tot just ha demanat el rescat pel FEEF. El socialista Sócrates i també el seu oponent, el socialdemòcrata Passos Coelho, havien declarat que no volien que Portugal fos rescatat. Però les agències de *rating*, totes tres alhora, amenaçaven i pressionaven, fent recular la valoració del deute públic del país. Sócrates s'ha resistit tot el que ha pogut, i amb raó. Demanar el

rescat de la UE suposa noves mesures i més dràstiques d'austeritat. Les experiències en aquest sentit a Grècia, Irlanda, Gran Bretanya i els EUA són del tot eloqüents –i totes parlen contra la dogmàtica econòmica vulgar amb què es justifica la imposició de l'austeritat. Res no millora, tot va pitjor, en benefici i a major glòria del compte de resultats d'alguns grans bancs estrangers. Tot indica que convé negar-se a entrar en el cercle infernal on fan tentines ja a hores d'ara els grecs, els irlandesos, els britànics. El cercle infernal dels programes d'austeritat, de les mesures dràstiques d'estalvi, de la reducció del creixement, d'una economia estancada o en retrocés, dels ingressos fiscals a la baixa i de les noves retallades, una espiral que només condueix cap avall, cap a més recessió i estancament, cap a l'empobriment de la població, la venda a preu de saldo de la riquesa nacional, la destrucció de l'economia d'un país. Puix que el sector públic no es precisament un cos estrany parasitari, sinó component i part integral de qualsevol economia capitalista, aquest «estalvi» radical té conseqüències devastadores, també per a la mateixa hisenda pública. A Grècia els ingressos per impostos s'han esfondrat entre gener i febrer (són un 10% inferiors als de l'any anterior). A Gran Bretanya cauen també els ingressos per impostos al compàs d'un creixement anèmic, i a Irlanda el mateix. Qui vol defugir d'aquesta manera la crisi, s'hi enfonsa indefectiblement més i més.

¿Què van aconseguir Merkel i companyia en aquells dos dies frenètics a Brussel·les? Els mercats respiren a ple pulmó, com pertoca, els socis europeus estan terriblement empipats, els alemanys estan més aïllats que mai, i el govern federal s'assembla al que és: un aplec de polítics partidistes i provincians que no estan a l'alçada de

l'escenari europeu ni mundial, i que ni tan sols l'entenen. Obeint un càlcul purament electoralista, a darrera hora Merkel i els seus organitzaren un show financer adreçat exclusivament al *Bildzeitung* i a les televisions alemanyes: l'aportació alemanya al capital bàsic del MES es farà en cinc terminis, i no en dos, i l'any 2013 (que hi ha eleccions, no ho oblidem) en comptes d'11.000 milions com s'havia acordat inicialment caldrà posar-hi només 4300 milions. Jean Claude Juncker no trobà precisament divertida aquesta maniobra electoralista de la CDU desplegada en ple escenari europeu.

El paquet de l'Euro Plus porta malauradament la signatura de l'economia vulgar alemanya. Com que els alemanys, sota la direcció inspiradora de Merkel i companyia, consideren la crisi actual del deute una conseqüència de faltes de caràcter moral—el malbaratament, les poques ganes de treballar, la tendència a estirar més el braç que la màniga—, hi responen amb un enduriment del Pacte d'Estabilitat: a partir d'ara inclourà càstigs i sancions, i a més seran automàtiques. Només si una majoria es pronuncia contra la sanció aquesta quedarà sense efecte. Sembla que s'oblida que, per exemple, Grècia o Espanya tenien superàvits pressupostaris abans de la crisi, mentre que els alemanys contravenien llavors les regles de joc del futur PEC.

Què aporta el nou «govern econòmic»? Només l'obligació de formular una vegada l'any objectius comuns, a més de la bonica idea de millorar la «competitivitat». De sobte tot en forma part, de les regulacions fiscals a l'edat de jubilació. Malauradament també el sostre de despesa segons el model alemany. Aquesta perla de l'economia vulgar es troba ara damunt la taula i no en la paperera, que és on hauria d'estar.

En el futur, a partir de 2013 no seran impensables les reestructuracions del deute, raó per la qual els futurs compradors de deute públic de l'Eurozona haurien de ser preparats moralment, com a prescripció general, per aquesta incòmoda possibilitat. Tot i aquests gestos més aviat còmics, en el catàleg de declaracions d'intencions del Pacte de l'Euro Plus, tan boiroses, simplement ni se'n parla dels coneguts problemes estructurals de l'espai econòmic de la UE o de l'Eurozona. Ni el problema dels bancs europeus insolvents—fins ara els únics que s'han beneficiat de les diferents operacions de rescat—, ni el problema dels immensos i creixents desequilibris entre països amb excedent i països deficitaris a la UE hi són esmentats. La desigualtat entre economies a Europa es fa cada vegada més gran i l'estratègia exportadora agressiva i altament reeixida de la República Federal, el pes pesant industrial de la UE, hi té un paper central. Si volem estabilitzar l'espai europeu caldrà reduir clarament, a llarg termini, aquestes desigualtats i desequilibris entre les economies europees. I en això els alemanys s'han d'implicar, no pas amb transferències monetàries, sinó amb reformes al propi país, com ara el pas a una política salarial expansiva (pendent de fa molt de temps), amb augments salarials però també amb més productivitat, amb la introducció del salari mínim i amb la restauració d'un Estat del Benestar molt més generós.

Merkel i la companyia dels economistes vulgars alemanys creuen absurdament que els veïns europeus simplement podran acabar amb els dèficits de les seues balances comercials, uns dèficits dels quals s'ha beneficiat moltíssim l'economia alemanya, sense que això tinga cap efecte en Alemanya, el país exportador per excel·lència. Curiosa-

ment creuen que l'economia alemanya podrà continuar creixent alegrement mentre que els països importadors més importants d'Europa llanguixen en una crisi duradora. Ni els polítics ni els economistes s'han adonat que l'euro és tota una altra cosa, que no és com el DM tan erradament exalçat en les visions retrospectives. No han entès que a la segona divisa més important el món, l'única que pot competir seriosament amb el dòlar, no l'ajuden ni les crides moralitzadores ni els petits trucs financers de curta volada. Això no els provoca cap somriure desmenjat als senyors dels mercats internacionals de bons i de divises. Ara bé, riure sí que poden. Perquè l'especulació amb el deute públic d'Europa continua, i és un gran negoci, un negoci de milers de milions. Gràcies als dispositius de rescat continua sent rendible especular, amb l'ajut de les agències de *rating*, contra els països fortament endeutats de l'Eurozona. Ben bé poden refiar-se de l'estretor de mires i el dogmatisme de les classes dominants a Alemanya: amb el seu concurs la política econòmica i financera de tota la Unió Europea ha acabat sotmesa al dictat de l'austeritat. Com els agrada als mercats financers. □

Traducció de Gustau Muñoz

L'AVENÇ

**LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR**

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

ELS NÉTS DE IUGOSLÀVIA

PRESENTACIÓ

Fa exactament vint anys des que es va trencar, amb la declaració d'independència d'Eslovènia i de Croàcia, la Federació que va ser fundada per Josip Broz Tito en plena guerra mundial a la ciutat bosniana de Jajce. El final de la Federació de Repúbliques Socialistes de Iugoslàvia (1943-1991) és encara un capítol no del tot tancat que incita a buscar noves explicacions i interpretacions. Malauradament aquest procés és sovint vist com un puzle d'elements massa heterogenis per poder ser comprès.

El final de Iugoslàvia inevitablement suscita també afinitats electives entre dues grans penínsules europees: la ibèrica i la balcànica. La premsa diària i l'opinió pública en general acostumen a abusar dels paral·lelismes fàcils i els Balcans llavors són vistos com un ogre amb el qual s'espanten les criatures desobedients. Però tal com va demostrar Mark Mazower, l'herència de l'Imperi Otomà és un objecte d'estudi històric de primer ordre i no hi ha res més trist que resoldre la complexitat i la falta de coneixements amb uns quants tòpics.

L'orientalisme, tanmateix, sobreviu entre molts historiadors i també en la teoria suposadament més seriosa. El conegut llibre de Maria Todorova exemplifica els Balcans com un contrapunt de l'Europa central, com si aquestes dues zones geogràfiques fossin dos paradigmes de comportament que no poden tenir cap punt en comú. L'exclusió dels «bàrbars balcànics» s'ha aprofundit més del que es podria haver esperat després del desgel al final dels anys vuitanta. Als Balcans, el teló d'acer encara no ha caigut, sinó que aquesta zona continua afectada per una mena de continuació de la retòrica de Guerra Freda, per l'autisme d'una Unió Europea que no vol veure ni escoltar ni saber-ne res del que passa fora de les fronteres de la zona de l'euro. Europa encara prefereix esquivar la qüestió de la seva responsabilitat d'aquest no-voler-saber-res en les guerres dels noranta. Ningú no vol recordar ara el suport explícit o tàcit que les grans potències van donar d'entrada a l'entorn de Slobodan Milošević. Precisament la seva intransigència era vista com una garantia d'estabilitat!

Les contribucions d'aquest dossier (que ha coordinat Simona Škrabec, autora també de les traduccions al català) ofereixen la visió d'una generació que ha viscut l'esfondrament del projecte iugoslau i ha participat en la construcció d'uns projectes encara més visionaris. Els autors reunits aquí representen la fe en una nova Europa, en un món que volia fer de la tolerància i la diversitat la seva bandera –i han hagut d'afrontar amb extrema duresa la negativa a canviar res. En lloc de reformes pactades, a Iugoslàvia hi van parlar primer el dogmatisme i la demagògia i molt aviat també la força bruta.

Claudio Magris, en un breu passatge del seu Danubi, estableix un pont semàntic entre l'atemptat de Sarajevo el 1914 i el de Dallas el 1963. L'estudiós triestí no desenvolupa la comparació, però els assaigs reunits en aquest dossier afronten precisament aquest repte. La vella Europa, amb els fonaments corcats, es va esfondrar arran de la mort de l'hereu al tron d'un regne i imperi que potser tampoc hauria resistit gaire més les tensions internes. El tret d'un anarquista il·lús va abocar tot un continent a dècades de conflictes i de misèria. Els americans, en canvi, van necessitar poques hores per posar davant de la seva democràcia sòlida i estable un president per a substituir l'insubstituïble John F. Kennedy.

La revolta iugoslava no va començar ni en clau nacional ni religiosa i ni tan sols per una crisi econòmica i encara menys perquè la població d'aquesta península fos genèticament predisposada als conflictes sagnants. Iugoslàvia es va esfondrar per la falta de llibertats, per la falta de la llibertat d'expressió, de seguretat jurídica, de transparència política... I aquesta xacra és la que encara avui divideix la península entre unes regions pròsperes i unes altres que ensopeguen amb severes dificultats d'organització.

Els néts del segle XX als Balcans —si més no alguns— han après la dura lliçó d'un dels dissidents serbis més destacats contra Milošević: l'alcalde de Belgrad, Bogdan Bogdanović, qui constata que en un país on la història no s'estudia ni s'admet en la seva complexitat, tot s'acaba interpretant a partir dels rígids esquemes de bons i dolents. I aquesta lectura èpica del passat acaba contaminant inevitablement també el present. I damunt d'aquesta base, mai no es pot construir cap cultura de la pau ni de les llibertats.

Clou aquest dossier un text líric de l'editor Mitja Čander, que en la seva vida ha hagut d'afrontar un «combat amb l'espai» encara més complicat. La particularitat de la seva gesta és el fet que és pràcticament cec. El seu escrit pot ser una bona metàfora sobre la incertesa del futur. No sabem contra què toparem ni podrem mai dominar l'atzar. Per això, només podem avançar si tenim confiança en els altres.

Les memòries enfrontades

Bogdan Bogdanović

MEMÒRIES ENFRONTADES

Voldria evocar, com un nostàlgic, una vella declaració meua que encara considero important: «Un dia qualsevol una nova Constitució iugoslava començarà amb les paraules: En el nostre Estat, totes les memòries tenen el mateix valor». Aquesta premissa ens hauria pogut servir per oposar-nos a la classificació d'històries nacionals entre les que són bones i progressistes con-

tra aquelles que són menys bones o ja quasi no es poden ni considerar. I ara, que ja no tenim cap país per compartir, ha començat una guerra per determinar quines memòries han de tenir la supremacia, i aquesta és una guerra cruel i bruta.

Hi ha una ironia fosca en el fet que totes aquestes memòries que avui s'enfronten amb tanta intensitat siguin totes o bé falsificades o bé directament inventades. Com que escasseja el coneixement dels fets històrics, llavors cal suplir la mancança amb prejudicis ben pintorescos. Bona part de la població sèrbia d'escassa formació, embruixada per aquella idea que Milošević els «retornaria l'orgull», està convençuda que els serbis en l'Edat Mitjana havien menjat amb culleres d'or. La convicció equivocada no tindria més importància i es podria arxivar entre altres records creats per l'audiència, si no fos que en aquesta qüestió s'amaguen algunes implicacions delicades. Mentre nosaltres manegàvem amb destresa les nostres culleres d'or (atenció a l'etimologia, la paraula sèrbia per cullera és «kašika» –i el seu origen és clarament turc), altres pobles prenien les seves farinetes directament amb les mans. Així nosaltres tenim avui dret de mirar-los com a mínim des d'un esglau de desenvolupament més alt...

També una constatació tan freqüent com «ben poques nacions han aconseguit

Bogdan Bogdanović (Belgrad, 1922–Viena, 2010) va ser un dels intel·lectuals destacats en la vida política de la República Socialista i Federativa de Iugoslàvia. Fou professor d'arquitectura a la Universitat de Belgrad i durant molts anys també el degà de la Facultat. Entre 1982 i 1986 va ser alcalde de Belgrad fins que la seva oposició a les tendències nacionalistes de Slobodan Milošević va esdevenir insostenible. El 1993 es va exiliar primer a París, fins que finalment es va establir a Viena. És conegut sobretot com a autor de més de vint monuments a les víctimes del nazisme, sense distinció de nacionalitat o religió, encarregats directament per Josip Broz Tito. Cal esmentar els monuments a les víctimes jueves del cementiri sefardita de Belgrad (1952), als partisans de Prilep (1961) i el monument conegut com a «La flor de pedra» al camp de concentració de Jasenovac (1966). El 1980 va realitzar el parc memorial de Vukovar, que va ser l'origen de la seva reflexió sobre la fragilitat de la civilització en el llibre *La ciutat i el cenotafi* (*Grad kenotaf*, Zagreb, Durieux, 1993), d'on procedeixen els dos assaigs que reproduïm aquí.

crear un lloc com el monestir de Studenica» pertany al gènere de les competicions internacionals. El monestir de Studenica és un edifici digne de respecte, si més no les tres quartes parts de la seva altura i des de sempre m'havien meravellat els mestres que el van construir i els nobles que van aconseguir portar-los des de llocs tan llunyans. I després, encara els van deixar que fessin el bo i millor que sabessin fer i inventar...

La història verídica, explicada tal com va ser, és més admirable que no pas els arguments propagandístics a l'estil de «poques nacions...». Cal ser conscient que quan s'estava construint Studenica, poques nacions a Europa, o bé al Caucas, tenien un monestir com aquest. En aquells temps hi havia altres meravelles arquitectòniques. I es coneixien secrets de construcció estètics i metafísics meravellosos que els savis amants de la nostra bella Studenica ni imaginaven.

Els excessos d'una memòria imposada són tristos per si sols, però no arribarien a ser tràgics si no fos que inciten a capgirar els fets, a denigrar les memòries veritables, tant les dels altres com les pròpies, fins que comencen també els intents d'eliminació física de les proves. El desig d'esborrar ciutats és ara mateix evident i terrible, però allò que mostra és sobretot la intensitat de la ràbia davant les memòries acumulades. El brètol voldria canviar els vestigis amb la seva pròpia anti-història. No es tracta només de destruir museus, cremar biblioteques i arxius, sinó d'esborrar els sediments nobles de les formes arquitectòniques, els seus continguts intrínsecs. I aquests continguts (recordem precisament Studenica) sempre són més amples que una memòria limitada amb les fronteres nacionals. I com que no es poden denotar, queden fora dels límits d'aquell «seny» primitiu. I això és precisament el que

enerva els destructors perquè se senten desarmats davant els girs d'un llenguatge que no són capaços de desxifrar. La morfologia misteriosa dels ornaments, la sintaxi dels grups ornamentals, els estils, tot això té als seus ulls la força de la bruixeria.

Els bàrbars moderns ofeguen els cementiris amb la mateixa destrucció sistemàtica amb la qual destrueixen les ciutats. Perquè els cementiris també són una mena de ciutats i davant seu també senten aquella por atàvica de l'acumulació de la memòria «estrangera» i dels missatges opacs, ocultes, incomprensibles que conté. Però els destructors no saben —i com ho podrien saber?— que destruint la memòria dels seus veïns, destrueixen també el lligam amb la seva pròpia memòria antropològica.

Les cultures ètnicament pures no existeixen. I aquesta convicció equivocada és especialment destructiva als Balcans on la riquesa dels models de vida s'explica precisament amb els milers d'anys de contactes continuats. Per ser més clar, us donaré un exemple: nosaltres, a Sèrbia, ens sentim amb dret orgullosos de les esteles cenotàfiques que es troben al costat dels camins. Són recordatoris dels soldats, morts en les guerres contra els turcs —però no és pas difícil comprovar que la seva forma recorda les tradicionals esteles turques. I els *nisani* turcs al seu torn tenen un origen antiquíssim en betils (*baetilus*) fenicis, hebreus...

Els nostres cenotafis serien més valuosos si fossin una forma simbòlica autòctona de Sèrbia?

Allò que anomenàvem el comunisme tenia una predilecció per amagar la memòria i ocultar tots els vestigis, sense excepció. I si n'acceptava algun, llavors li canviava el sentit, hi introduïa, com el mitògraf Evermer, la seva pròpia explicació. Com que

el comunisme es rebaixava al nivell dels primitius, volia alliberar la gent senzilla dels seus complexos amb unes explicacions simplificades, sempre vàlides. Va eliminar les profecies de molts jeroglífics, però alhora va alliberar molts jeroglífics del seu sentit original. I després, quan el discurs es va transformar en nacionalisme, les savieses del passat van rebrotar. I així van començar a destriar els vestigis i dividir-los segons eren dels «seus» o dels «altres», els primers calia venerar-los, els altres no es podien ni suportar. I en aquest comportament calia ser decidit, excloent i fanàtic. Aquest nacionalisme no coneix cap fre al seu interior. No coneix ni tan sols les llicències que es permet el nacionalisme burgès. Ni una engruna d'aquell esteticisme victorià que permetia que fins i tot els petrificats xovinistes de la vella escola admiressin la bellesa i els valors sense fixar-se en l'origen de l'obra.

El paper que van jugar els intel·lectuals en la clonació d'aquest nou nacionalisme és evident, però és un paper ben galdós. És cert que en l'època anterior, els dissidents nacionalistes van ser durament criticats, però d'una manera buida. Criticar analitzant no era permès. I la simple xerrameca crítica aconseguia, al contrari, elevar la reputació dels que eren criticats i fer pujar la xifra de vendes dels seus llibres. I és un secret públic que molts d'aquests campions eren discretament connectats amb els Comitès Centrals dels seus Partits nacionals. I quan calia, els posaven en circulació de manera indirecta. Els intel·lectuals amables de segona o tercera categoria van comprendre que el joc era complicat, potser fins i tot una mica perillós, però a poc a poc s'hi van acostumar. Els enginyers de les ànimes humanes s'anaven transformant invisiblement en els exegetes de la memòria nacional

reconstruïda. Les muntanyes sagrades dels fantasmes nacionals creixien i tapaven la seva pròpia ombra. Les acadèmies de les Arts i les Ciències —a Iugoslàvia n'hi havia vuit!— estaven preparant en molts sentits, com els laboratoris de la *Nova Atlàntida* de Bacon, el virus de la nova malaltia *in vitro*. Fins que, com bé sabem, dins les ampolletes i les retortes va començar a bullir, els esperits es van escapar i l'epidèmia es va estendre.

El virus, malauradament, va caure en un clima propici. Als Balcans, els ressentiments nacionals i les reivindicacions sempre contenen una excés fatal de l'hormona èpica. Els drames que inclouen germans, tribus i nacions sempre es reproduïxen d'acord amb les sinopsis de la poesia èpica. Unes sinopsis que coneixem bé de la literatura, però sobretot gràcies als estudis dels folkloristes. Sempre es discuteix sobre la grandesa perduda, sobre una perfecció que ha estat anorreada, sobre l'Edat d'Or, l'edat dels herois, o bé sobre el període anterior, és a dir l'Edat de Plata. Es maleeixen totes les forces malèvols que han provocat el declivi. I s'esperen els herois i les estirps dels herois que tornarien a assolir el llegendari *palladion*, aquest substitut màgic de la identitat, la summa de la memòria col·lectiva, la summa de la força originària que podria tornar a establir tot allò que ha estat perdut.

No és la meva feina, no és ben bé la meva feina, sospesar fins a quin punt la paraula literària ha ajudat a generar una memòria nacional fictícia. Però és un fet que la nostra literatura de caire nacional i patriòtic, que ha succeït a la literatura sobre la lluita d'alliberament nacional, és una literatura sense l'horitzó urbà. Aquest és un enigma que m'inquieta.

Diuen que la novel·la és la forma literària eminentment burgesa, a diferència

del poema èpic que es va originar en una societat anterior i tenia una funció social diferent. I diuen que no hi pot haver una gran novel·la si al darrere no hi ha una gran ciutat. Diuen, també, que no hi ha ni una gran ciutat sobre la qual no s'hagi escrit una novel·la. I quan s'han de fer simulacres per estudiar l'estructura de les ciutats, fins i tot quan es fan models matemàtics amb aquest propòsit, sovint són concebuts a partir de l'estructura i la narració d'una novel·la ideal.

Aquesta regla la podem confirmar també reduint-la a l'absurd. Si eliminéssim, per exemple, de *Guerra i pau* tot el que fa referència a les dues capitals russes i alhora despobléssim la novel·la dels seus habitants, no ens quedaria gairebé res més que els *blinis* tradicionals. Ens quedarien només les grans descripcions del poble que lluita, acompanyades per una bona quantitat de recitals filosòfics.

Aquest experiment m'ajuda a explicar si més no fins a un cert punt per què la novel·la sèrbia actual (la retrospectiva, la que parla de la Primera Guerra Mundial), és una novel·la on no surt cap ciutat i potser tampoc els ciutadans de debò i per això aquests llibres amb les seves funcions efectives, és a dir no poètiques, són un substitut apropiat de l'antiga poesia èpica. Aquesta podria ser també una explicació de per què aquestes novel·les tenen l'efecte narcòtic demostrat. Les imatges, preses en temps i llocs llunyanos, en aquell «hi havia una vegada» són abraçades i fixades amb imatges de la vida actual del nostre propi temps. I així surten del text, amb facilitat esdevenen independents i una metàfora alliberada difícilment serà més que un lema, una divisa. I així, la imatge aconsegueix també el seu propòsit: sense que ningú se n'adoni hem creat un

paradigma de comportament, un exemple de com prendre les decisions individuals i com actuar. En última instància, igual com qualsevol altra màgia de guerra, aquestes obres ens criden a l'acció i els sacrificis, volen sang i flames...

La repressió és, veieu, inevitable fins i tot en les grans novel·les dels grans autors. Què deu, doncs, amagar la ment dels petits poetes o dels poetes de circumstàncies! I encara més les ments dels bards nacionals que inciten a la lluita! Hem de concloure que les *gusle* continuen sent un instrument insubstituïble de la mnemotècnica nacional. El vell instrument és sens dubte responsable de més morts que les novel·les dels nostres paratolstois encara que els dos gèneres de la mateixa literatura en missió nacional –per exemple en el vergonyós malson de la realitat bosniana– es complementen la mar de bé.

LA DEFENSA DE LA CIUTAT

Una carta als meus amics de Sarajevo

Acabo d'entrar a la vuitena dècada de la meua vida i m'empaiten les visions de sang i de flames, se'm menja la quieta, tossuda malaltia de la solitud, d'una solitud excessiva... i així retorno, gairebé com si m'hagués d'acomiarar per sempre, als pensaments d'altres temps que es podrien resumir amb un joc de conceptes que he utilitzat fins i tot massa: sobre el sentit i el destí de la ciutat.

He tornat a obrir allò que he mesurat ja fa temps i el que he deixat endreçat en els calaixos teòrics sobre la ciutat en temps de pau. I de cop sembla que tot el sentit de les paraules s'hagi capgirat. Les paraules han adquirit a més del seu sentit bàsic un

caràcter suplementari i així registren d'una nova manera no només allò que ja havien registrat, sinó que comencen a descobrir també el malson d'aquest nostre avui.

He pensat molt, he parlat, he escrit, he donat conferències i he pogut explicar moltes coses sobre «el sentit i el destí de la ciutat», convençut que els meus estudiants i jo estàvem a l'altra banda dels conceptes i categories, a la banda segura de la mera paraula verbal. No m'hauria pogut imaginar mai que hauria d'observar com algunes de les ciutats que tant he estimat han estat deixades impassiblement a mercè d'uns crims que el pensament teòric —protegit com un nen malcriat— mai no ha intentat ni preveure ni descriure.

Ho reconec, les meves lliçons sovint tenien aquell lleuger deix de patetisme amb el qual els professors acostumen a tenyir els seus temes i tesis preferides. No ens feia cap por, als meus estudiants i a mi, jugar amb les hipòtesis sobre el futur negre que espera les ciutats, les ciutats europees, les del tot el món, les grans megalòpolis. Les projeccions catastròfiques del món i de les ciutats estaven de moda i les previsions es recitaven gairebé amb un plaer estètic. L'esperit del tombant del mil·lenni i de la «decadència d'Occident» feia preveure el destí trist de la Ciutat, de la gran ciutat, de la Ciutat Absoluta europea o mundial, del *panurbium*. Metàfores patètiques... «la ciutat s'està morint»... «la mort de la ciutat»... ens havien d'avisar davant les conseqüències d'un creixement excessiu, d'unes riqueses nocives, de la sensació anònima del poder i de dominació.

He de reconèixer que jo mateix també em deixava endur per aquests viarans de la ment. Havia contraposat la Urbs i el Logos i a partir de l'exemple de Roma

buscava analogies obscures per mostrar la falta de perspectiva de la URBS moderna (llegiu la civilització urbana en la seva totalitat). La idea d'un cataclisme en els meus textos a vegades agafava dimensions còsmiques. L'explosió del Cosmos i l'explosió de la Ciutat, i per què no, sonava com una comparació atractiva: «Hi ha sense cap mena de dubte una simultaneïtat en la nostra consciència quan el Cosmos fuig en les imatges inabastables més enllà dels nostres sentits i alhora les ciutats desapareixen davant els nostres ulls, desintegrant-se en totes les direccions enmig de la boira còsmica... Els antics sabien construir analogies sofisticades entre la Imatge del Món i la Imatge de la Ciutat perquè podien veure la Totalitat. Jo, en canvi, no sé veure la totalitat, i l'única semblança que sóc capaç de destriar, i segurament no és casual, és l'evident semblança entre dues imatges de destrucció». («La ciutat com a símbol de l'eternitat i la mort de la ciutat», 1972).

Ja s'entén que aleshores pensés massa superficialment, massa aproximadament i només tingué en la ment l'explosió de les ciutats i les incomoditats que provoquen les grans regions metropolitanes, però mai havia pensat que aquesta «imatge de la destrucció» l'hauria de mirar —que no seria capaç de no veure-la— a l'odiosa pantalla de la televisió. No podia ni imaginar que aquestes ciutats, les ciutats que em resulten extraordinàriament pròximes, que estan entreteixides d'una manera misteriosa en la meva pròpia personalitat... no, realment no m'he pogut ni imaginar que les hauria d'observar sotmeses a una tecnologia d'acarnissament desconeguda, executada amb sang freda, d'una manera gairebé ritual!

Hi ha una altra cosa en les meves descripcions «cosmocatastròfiques» que posa

en qüestió la validesa de tot aquell pensament teòric tan sobreprotegit sobre les ciutats en temps de pau; una cosa que realment m'irrita i m'obliga a posicionar-me personalment. És possible que al fons de la meva consciència, rere milers d'especulacions diverses, tanmateix s'hi amagués una intuïció real –no pas una intuïció còsmica ni ecumènica, ni ecològica, sinó un presentiment casolà, diabòlic i terrorífic? És possible que dins meu hagués sabut què ens esperava? I que no he sabut o bé no he volgut saber-ho?

M'hi vaig apropar, certament, amb tota aquella discussió obsessiva sobre un enfrontament permanent entre els impulsos de construcció i destrucció en totes les èpoques, en tots els pobles i nacions, en totes les hordes, bandes i germandats, fins i tot dins de cada individu! M'hi vaig acostar molt a la veritat –però alhora n'estava tan lluny! Per què, doncs, no he imaginat mai que entre nosaltres hi viuen els criminals autèntics i també aquells per als quals la destrucció d'una ciutat és un plaer?

I ara, enfrontat amb el rostre de l'horror, veig que els destructors de les ciutats, aquells que van ofegar i castigar la «corrupció» a Jericó, Sodoma, Gomorra, Troia, que les van netejar en nom de la salut ètnica o de qualsevol altre tipus de salut, en nom de la victòria de la matèria damunt l'esperit, no són només hipòtesis de la urbanologia. Podem efectivament trobar escenes de crims esgarriposos en els llibres antics, però els executors són també aquí, davant els nostres ulls –cruels i grollers, juganers com bèsties. Molts d'ells tenen noms i malnoms, però rere els seus noms i malnoms, que oblidem aquí a casa nostra a propòsit, queden els esquelets de Vukovar, de Mostar, ara ja també de Sarajevo. Què més ha de

venir? Priština, Novi Pazar, Skopje o potser Subotica i Novi Sad?

Haver d'interpretar els meus propis textos sobre les ciutats avui em resulta tan dolorós com llegir els signes d'un malson. Potser sí que en aquests textos s'hi amagaven advertències. Malauradament jo mai he donat gaire crèdit als pressentiments inconscients, i ara veig que els anuncis immaterials havien d'haver sigut molt inquietants. No, no cal que exagerem amb la meva estranya capacitat d'anticipació. Perquè les persones cruels i grollers, els assassins de les ciutats, la gent sense consciència, treballen molt i amb dedicació. Destruïxen, cremen, maten els habitants de les ciutats, cremen arxius i biblioteques, saquegen museus i cementiris... Què vol dir, doncs, matar una ciutat? Vol dir... apagar la seva força física, ofegar tot el seu eros metafísic, la voluntat de viure, de recordar, de ser conscient de si mateix. Escampar la memòria en totes les set direccions de la rosa dels vents i demostrar-li que no només no existeix, sinó que mai no ha existit.

I ara tornem al primer símbol: el sentit i el destí de la ciutat. I si per un moment oblidó el destí fatal, llavors encara ens queda una cosa molt forta i molt difícil de destruir fins i tot en els atacs dels bàrbars més irats. Allò que resta ho podríem anomenar el «destí sagrat de la ciutat». En aquest punt comença la línia d'entrada, la línia de la humanitat i de la bellesa moral. «Tots nosaltres portem dins nostre les nostres ciutats immortals» –vaig escriure al final d'aquell text ja esmentat, fa tant i tant de temps. Les portem els qui tenim alguna cosa per portar, és clar, i que es pugui conservar. Algunes ciutats no es deixen matar fins que no desaparegui l'últim ciutadà que les porta a dins.

I per això, estimats i honorats amics meus, que esteu cansats i teniu gana i esteu amb els nervis de punta –jo us admiro tant com puc i sé. En aquests darrers dies de la meua vida, vull ser al vostre costat en aquestes nits dures sense somnis. La defensa de la ciutat és al contrari dels crims dels seus destructors l'únic possible paradigma moral per al futur; una llanterna que la humanitat humana, que intenta comprendre el desequilibri perdut entre la natura i l'home, que es preocupa per la desaparició de les plantes i les feres, encara no sap veure –i encara menys, comprendre. □

Traducció de Simona Škrabec

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEES

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEES

ABRIL - JUNY 2011

5,50€

876

GERAINT RHYS WHITTAKER
Travessant l'ull del drac: la nació gal·lesa

Caterina Cortès Palmer
JOAN-LLUÍS LLUÍS
amb gust de xocolata

VICTÒRIA MILVAQUES
Gauguin a la TATE Modern
de Londres. Un mite viu
al segle XXI

FRANCESC LLADÓ
I ROTGER
La Residència d'Estudiants de
Catalunya i Miquel Ferrà

DOSSIER: AINA MOLL,
L'AIGUA CONTINUA
FORADANT LA ROCA
E. Xavier Granados, Francesc
Moll Marqués, Bernat Joan
i Mari, Isidor Mari, Joan Veny
i Patricia Gabancho

DISTRIBUCIÓ

BALEARS:

PALMA DISTRIBUCIONS s.l.
C/ Dragonera, 17 – 07014 Palma
Tel. 971 28 94 21

CATALUNYA:

MIDAC s.l.
Polígon industrial del Sudoest
C/Raimon Casellas, 5-7
08205 Sabadell
Tel. 93 74 64 112

SUBSCRIPCIONS AL TELÈFON

971 25 64 05

O ENVIU UN FAX AL

971 25 61 39

La riba d'arena*

Teofil Pančić

ELS ROSTRES DE LA TANCA PUBLICITÀRIA

Cert, per arribar fins al centre de Zemun tot havia anat bé, però un cop allí van començar els problemes. És final de desembre, un d'aquells dies atabaladors entre Nadal i Cap d'Any. Ben bé sembla que tothom que viu en aquesta ciutat hagi decidit pujar a l'autobús i fer un tomb per veure què passa. I no passa res, és clar, o si més no, no passa res que pogués justificar aquest atabalament. I tanmateix, fins i tot jo sóc al costat d'uns grans magatzems i pujo a empentes i rodolons en el número 706, que ve de Batajnica. L'autobús és un vell model Ikar mai superat i no podia anar més ple.

Teofil Pančić (Skopje, 1965) és periodista del diari *Vreme* de Belgrad i un dels analistes més perspicaces de la transició postcomunista de Sèrbia. Els seus articles analítics, assaigs i columnes han estat recopilats en llibres com *Urbani bušmani* (Els boiximans urbans, 2001), *Čuvari bengalske vatre* (Els guardians del foc de Bengala, 2004) o *Peščani sprud* (La riba d'arena, 2008) d'on procedeix la selecció d'articles que ara publiquem. El seu treball periodístic resulta extremadament incòmode, la qual cosa va quedar demostrada el 24 de juliol de 2010 quan va ser brutalment atacat per dos desconeguts amb una barra de ferro a l'autobús dels Transports Metropolitans que utilitza a diari, sense que els altres viatgers intentessin aturar els agressors.

Entro, doncs, en aquesta «caixa de llauna» que està com sempre mig en penombra, hi fa fred i pudor, però que ara va, a més a més, ple com un ou. Com més gran em faig, més insuportables em resulten els Transports Metropolitans, aquest organisme tremolós, multicèfal i sempre una mica refredat. No suportro anar estret i donar ales a la idea d'enllaunar la gent com sardines perquè, a més, sé que m'espera un trajecte llarg. Creuar el pont Brankov a les cinc o les sis de la tarda és una feina important, en l'estona que em prendrà podria arribar fins a Novi Sad, malgrat que decidís fer abans una marrada per les Índies. Ho deixo córrer a la plaça Karadjordje i decideixo esperar que passi el 15 perquè té una freqüència de pas més alta i segur que les condicions de viatge no deuen resultar tan terribles. I sí, n'arriba un. El bus és d'un model més curt, més nou, més il·luminat i més calent. Aconsegueixo esmunyir-me per la porta del mig sense gaires cops de colze i aparco el meu esquelet al costat d'aquelles barres horitzontals que semblen els tubs de calefacció. Intento trobar una posició que em permeti obrir el diari per tenir entretingudes les mans, però alhora estar prou ancorat perquè no em catapulti cap endavant la primera de les moltes frenades que ens esperen en la quilomètrica cua de vehicles que pretenen sortir per l'estreta

porta de Belgrad –amb connotacions bíbliques o sense.

Tan bon punt aconseguixo fer-me un niu i obrir el diari, topo amb una escena pintada sobre la finestra a l'altre costat de l'autobús que s'estén des de la porta del mig en direcció cap al davant. Sembla una mena d'icona dels Transports Metropolitans, una mena d'inscripció al fresc, o què? A primera vista em sembla que tinc davant meu el negatiu d'en Zdravko Čolić, però no, aquest no és en Čola, encara que té el mateix aspecte fatxenda de l'època daurada dels setanta. El rostre de nina que tinc al davant meu, però, té un caràcter més lleig. De l'altra banda em saluda amb amor en Duuu-le-Sa-viç. Abans havia jugat a futbol i ara es dedica a... què fa, de fet? Ah, ja ho sé, es dedica a la glamurosa vida d'Algú que havia estat un jugador de futbol. Es veu que avui aquest és un lloc que s'adquireix de per vida. L'escena és francament bonica, tinc al davant tota la cara d'en Duuule. El passatger que seu al costat de la foto no podrà veure res de l'exterior. Una mica més endavant reconec el serrell i les ulleres de la Ljilja Smajlović, però ella apareix com de sota terra, només se la pot veure fins a sota el nas, no es veu res més, si més no els que hi som a dins del bus. A la seva esquerra, vejam, hi tenim el gran Emir Kusturica, el seu rostre sencer tan *dominant*, el ventet humit de la muntanya li ha despentinat una mica els cabells, fa un goig increïble amb aquell look *cool* d'autèntic antiglobalitzador. I al final, al costat de la porta del davant, hi ha la foto d'en Nenad Jezdić, un admirable actor jove que d'alguna manera no em quadra en aquest paisatge, però ell ja deu saber què hi fa, aquí, a la finestra de l'autobús número 15 que ha quedat aturat abans de passar l'edifici del Consell

Executiu de la Federació¹ i que ara respira silenciosament dins la trampa on ha caigut, enmig de la carretera gelada. Potser en Nenad un dia ens dirà per què ha decidit deixar-se fotografiar aquí o potser no, ja que el pòster està fet amb el lema «la imatge diu més que mil paraules» i ofereix una excusa còmoda per a qualsevol que no vulgui gastar temps en parlar.²

Evidentment sé de què va tot això, no sóc cap idiota perquè jo també lleigeixo els diaris: tots aquests Rostres són part de la campanya pensada perquè personalitats públiques escollides ens expliquin que KOSOVO ÉS SÈRBIA. M'han dit que totes les ciutats importants del país són plenes de tanques publicitàries amb aquests retrats, però jo no les he vist. Mai no miro els cartells, passo al costat seu com si fos un somnàmbul. L'únic que jo he vist són aquests mateixos quatre rostres, ja fa alguns dies, en un altre autobús, en un cartell prou gran perquè hi cabessin tots i amb ells també el missatge. No tinc res en contra, que cadascú faci amb el seu cap el que vulgui –però com que jo també en tinc un, ara l'utilitzo per cavil·lar una mica: Per què aquesta gent fa això? I per què ho han de discutir precisament amb nosaltres que viatgem amargats en un autobús? A mi em sembla que si Kosovo és Sèrbia, llavors tot és clar i no veig cap raó per dir-ho en veu alta. És el mateix que si us poséssiu enmig de Florència i comencéssiu a cridar que Florència és Itàlia. Us mirarien com si se us n'hagués anat l'olla i no perquè digueu mentides, sinó perquè proclameu una veritat banal amb la fe d'algú que li sembla que acaba de descobrir la sopa d'all. Ara bé, si les tanques i els autobusos portessin la inscripció «Kosovo no és Sèrbia» llavors la proclama tampoc podria canviar res

(per molt contrari i provocatiu que sigui aquest altre enunciat). He de concloure, doncs, que allò que es diu aquí no és pas que «Kosovo sigui Sèrbia» sinó que NOSALTRES, els que hi som retratats, proclamem que «Kosovo és Sèrbia» i amb això estem disposats a mostrar *urbi et orbi* la nostra fidelitat a aquell «nucli sa» del consens col·lectiu per als mitjans de comunicació. Com si n'hi hagués prou de dir que una cosa És perquè realment ho Sigui. Només Déu, potser, sap com manegar les coses només amb paraules (com, si no, s'ha fet la llum?); els humans, per contra, no. Ara bé, si sóc franc, crec que Déu potser no existeix, encara que aquesta trava ontològica no minva pas l'efecte que té damunt la gent. És a dir que el missatge és aquest (sigui pensat intencionalment o bé no): La nostra època és incerta, ja no es pot dir res amb seguretat, i així, Kosovo potser és part de Sèrbia o potser no, però perquè quedí escrit en algun lloc NOSALTRES proclamem que hem dit sobre Això precisament Allò Que És El Més Convenient.

I si potser no sóc del tot just amb aquestes persones? Me'ls miro de nou mentre l'autobús avança a poquet a poquet –no seria difícil caminar al seu costat i mantenir el seu ritme– fins a l'edifici on abans hi havia hagut la seu del Comitè Central del Partit Comunista. Només han passat quaranta minuts des que hi he entrat i m'he topat amb el quartet de Personatges Estimats. D'acord, és cert que entre aquelles dues o tres desenes de personatges escollits per aquesta campanya hi ha tota mena de pallassos i fins i tot escòria; però, tanmateix, la majoria són gent de bé, artistes, periodistes, músics, escriptors, el que sigui. El mateix podria dir d'aquests quatre que viatgen amb mi enganxats com una pintura al fresc

a la finestra exterior de l'autobús número 15: Emir K. certament no té una personalitat gaire agradable i se'm fa difícil descriure'l sense utilitzar algun qualificatiu ofensiu, però Kusturica és alhora autor de dos o tres pel·lícules magnífiques –i em sembla que amb això ja n'hi ha prou per justificar una vida humana sencera. En Jezdić l'he admirat no fa gaire en un teatre per la seva actuació; fins i tot contra Ljilja S. no cultivo cap recança perquè em sembla que allò que ella fa potser sí que és nociu per a la política, però m'haureu de perdonar perquè opino que la qualitat professional de la seva feina com a periodista de la premsa diària és millor que allò que escriuen els de l'altre bàndol. És a dir, que no tinc cap raó per sospitar d'entrada de l'honestedat d'aquestes persones ni de dubtar dels seus motius. Bé, què hi farem, fot-li, doncs: «KOSOVO ÉS SÈRBIA». I Clapton és Déu, i el jutge és un marieta, i la vida és una tómbola, i Anna estima Milovan... Tot això es pot dir ben legítimament. Realment és estúpid que ens barallem per uns enunciats i ens odiam per això. Cada afirmació és una col·lisió experimental amb la Realitat, no pas amb les afirmacions dels altres. I un cop produït l'accident, ja es veu quina declaració ha estat prou certa per sobreviure i quina no. La pròxima vegada que vagi al teatre, jo no miraré en Jezdić-actor amb menys entusiasme només perquè en Jezdić-ciudadà ha decidit fer aquesta propaganda i tapar-me la vista des de l'autobús i que ara no pugui observar la panoràmica que s'obre des del pont Brankov, o perquè hagi aparegut en companyia de personatges no sempre recomanables i hagi fet una declaració que a mi em sembla agafada massa a la lleugera i que pot tenir unes conseqüències incalculables. Aquestes conseqüències, però, no tindran

gaire a veure amb Kosovo, sinó més aviat amb aquella Sèrbia que no és Kosovo («Sèrbia és Sèrbia!?»), és a dir, amb tots nosaltres que hem quedat al final abandonats com la *xavalla històrica* dels jocs demagògics i dels miratges barats d'un *culebrón* que no hi ha manera que s'acabi encara que ha quedat més que demostrat com és de nociva la seva influència.

Tot plegat m'ho puc tirar a l'esquena, doncs, igual com puc assumir que cap d'aquests personatges ja no es deu recordar ni quan va entrar per la darrera vegada en un autobús dels Transports Metropolitans que no sigui en forma de Rostre d'algun cartell. Què hi vols fer? A casa nostra tot això ja és del tot *normal*, els patriotes i els que estimen la nació viuen dins del petit cercle que dibuixa el bus número 2 i si van a Dedinje o bé a les muntanyes enfangades, llavors sempre asseguts en màquines cares, aïllades hermèticament de la suor humana i de tota contaminació atmosfèrica. La trobada amb el poble que tant estimen és programada per als dissabtes, al mercat de Kalenić. En canvi, els sospitosos, traïdors, mercenaris, perdedors i altres possibles hereus d'aquelles monedes de plata de Judes caminen a peu o bé s'amunteguen en els autobusos model Ikar dels Transports Metropolitans, que ben bé podrien ser exposats en algun Museu de la Tècnica, i s'ofeguen sota el pes del Proïsme –mentre les personalitats enganxades a les finestres els recorden que allò que cal és PENSAR CORRECTAMENT si vols que et facin cas, que donin copets a l'esquena perquè pertanyis al «nucli dur» de la societat, perquè allò que és important és ser del nucli, germà meu, i no preguntar-se si el centre té o no té la raó. El cap té raó sempre ja pel simple fet de ser el cap, ergo té raó fins i tot quan

no té raó –i tu ja veuràs si pots fer res en contra d'això. Em resulta difícil disculpar tots aquells que han fet possible aquest repartiment tan banal i miserable de rols i que s'han atribuït a si mateixos els rols de Nois Bons, d'aquells que fins i tot quan diuen mentides o bé viuen en la il·lusió sempre ho fan d'una manera *bonica*. I per a tots els altres és reservat el rol del Dolent i ningú no pensa que l'únic error de totes aquestes persones és que veuen la realitat des d'una altra perspectiva, que la veuen *simplement d'una altra manera*. No, tots els altres són monstres que cal marginar i excloure de la societat –però no pas eliminar perquè ara ja tenim maneres més fines i sabem què es pot dir i què no. Si els Dolents esgarrapen algun moment d'audiència és només per mostrar-los en un programa de *freakies*.

Resumint, aquest és el preu de no voler participar en el *consens col·lectiu* –i no té cap sentit fer-s'hi mala sang. Tothom, finalment, acaba decidint-se pel seu propi camí i el meu avui ha travessat el pont Brankov i finalment he arribat fins a Zeleni Venac, i ara surto de l'autobús una hora més vell, potser també una mica més savi, qui ho sabria dir, i m'aturo per veure aquells quatre també des de fora, saludo amb la mà en Duuule, i l'Emir, i en Nenad i també la Ljilja que vista des de fora té la cara sencera, una cara que participa en aquell lema del poeta Ujević «agermanem tots els rostres de l'univers». Al quiosc jo cada dia compro *Politika* –jo pago per tot allò que m'interessa– per comprovar què ha passat avui amb les paraules i els pensaments de la tanca publicitària que s'ha convertit en un nou *centre de convergència per a les nostres idees*, si és que ho he entès tot bé i, si no, perdoneu-me, jo no sóc ningú, només una ombra atenuada dins un autobús que

paga quan toca el seu abonament als Transports Metropolitans i que té sempre reservat el seu lloc en tota regla a la cara oculta de la tanca publicitària.

ELS TRAÏDORS DE LA FULLA D'ARÇ

Us he de reconèixer una cosa: jo hauria preferit, en la meua intimitat, que Priština, Gnjilane i Prizren haguessin quedat dins de l'Estat que té com a capital Belgrad. Però encara m'hauria estimat més que llocs com per exemple Ljubljana, Bled, Zagreb, Umag, Bašćaršija i Kavadarci també haguessin quedat dins de l'Estat que té com a capital Belgrad, dins de l'Estat en el qual vaig viure els meus primers vint-i-sis anys creient ingènuament que així seria per sempre més, fins i tot quan jo ja no hi fos. Tenim la tendència a pensar que els Estats viuen més que no pas les persones i que aquest és un fet «normal». El problema és, però, que aquest Estat ja no existeix i evidentment res pot romandre dins d'un marc que ja no hi és. (Com i per què ha passat això? Ai, d'això, se n'han escrit volums sencers i se'n continuaran escrivint...). Tampoc hi ha, si som honestos del tot, *aquell* Belgrad d'abans, aquella ciutat que era capaç i digna de ser la capital d'un Estat com aquell. La ciutat tal com és ara, sobredimensionada en alguns aspectes i en els altres, reduïda a no res, difícilment aconsegueix relligar aquells pocs trets que li queden. Si es continua reduint –mentre proclama que s'està engrandint i elevant– un dia es despertarà de debò convertida en aquella forma pura que anuncien des de fa tant de temps els oracles nacionalistes; tots sabem que aquests senyors fan unes proclames que s'acaben

realitzant totes soles. Belgrad pot convertir-se, doncs, en una ciutat emmurallada amb les fronteres estatals encerclant-la pels quatre costats. I si ja estic fent la confessió, us diré que la pèrdua de Ljubljana, Zagreb, Tribunj o Skopje (la ciutat on vaig néixer bastant per atzar) m'afecta molt més –perquè hi comparteixo moltes vivències– que no pas el fet que Priština, Gnjilane o Prizren ja no siguin administrades des de Belgrad, perquè amb aquests altres indrets no tinc cap connexió: no m'hi lliga res en sentit íntim, ni emotiu, ni cultural. Digueu-li com vulgueu, però per a mi Kosovo és una taca blanca en el mapa. Tanmateix, sé que hi ha gent que ho viuen de manera molt directa i comprenc el seu dolor. Comprenc aquest dolor perquè recordo la mateixa sensació de pèrdua de l'any 1991, quan la vaig viure jo, i que es va allargar alguns anys més. Sols que jo sembla que no sóc un home prou *espiritual* per transformar el meu dolor íntim en una sublimació que em servís per començar la guerra o si més no perpetuar alguna malifeta de vandalisme públic –deu ser que tinc aquesta tara, no hi veig altra explicació. L'error és dins meu, segur.

I per què he començat a fer totes aquestes cavil·lacions precisament ara? No pas pel fet que «els mals veïns nostres ens han clavat una punyalada per l'esquena perquè han reconegut un Estat fals» en el qual són integrades les ciutats de Priština, Gnjilane i Prizren (els pròxims dies, evidentment, sentirem aquesta cançoneta fins a l'extenuació), sinó una altra mena de Reconeixement que, segons la doctrina del nostre govern, No Hauria Hagut de Passar Mai. Però ha passat –i no podem fer-hi res, només esperar que el cel es desplomi damunt de nosaltres.

El Canadà, doncs, ha reconegut Kosovo. Ecs, aquests traïdors de la fulla d'arç... Us

ho dic de debò, segons la jeremiada dels nostres polítics, convertida ja fa temps en una doctrina, això no hauria hagut de passar. Per què? Doncs perquè el Canadà està en perill a causa d'un separatisme latent i això vol dir que hauria de sentir solidaritat amb Sèrbia. De fet, però, aquest separatisme en realitat no és pas latent, sinó que és ben transparent: no és pas una proporció petita dels ciutadans de Quebec que defensen la idea que Quebec hauria de ser un Estat independent, integrat en les Nacions Unides. Hi ha partits polítics que funcionen legalment, hi ha mitjans de comunicació i institucions que defensen la independència. I aquests partits es presenten a les eleccions, en alguna ocasió tenen un èxit moderat, en altres no tant. I així va passar que van organitzar fins i tot un referèndum en el qual va guanyar –però cal reconèixer que amb molt poca diferència– l'opció federal. Dit d'una altra manera, l'opció per la independència és en principi legal i legítima, però a Quebec per ara no té una majoria prou gran. I mentre la situació sigui com és, Quebec romandrà al Canadà, sense que tingui importància si aquest Estat reconeix Kosovo o no.

A Escòcia, ha passat per primera vegada que el Scottish National Party d'Alex Salmond ha obtingut la majoria al Parlament. Les enquestes, tanmateix, demostren que una majoria important dels escocesos no està d'acord amb una independència absoluta. Què passaria, però, si la situació canviés indiscutiblement i aquesta nova situació es confirmés en un referèndum? No res, Escòcia esdevindria un nou membre de la Unió Europea i de les Nacions Unides. Als anglesos no se'ls passa pel cap de reunir les hordes i enviar-les cap al nord per castigar els «provocadors en faldilles». O mirem-nos

el cas de Bèlgica: aquest estrany país té alguna possibilitat de continuar existint? Ara mateix això sembla més insegur que mai, encara que allà tots estan d'acord que el pitjor que li pot passar a un país és que es divideixi en dos. Per dir la veritat, si això passés, significaria una derrota trista, decebedora de la noble idea de la convivència entre diverses nacions en un sol Estat (però no crec que el trencament pogués provocar que a ningú li volés el cap de les espatlles). Com que tots aquests territoris ja formen part de la Unió Europea, la nova frontera seria de fet virtual, simbòlica; o més ben dit, seria una frontera *fiscal* perquè aquest és el quid de la disputa belga, molt més que no pas la llengua i altres discussions «identitàries»... D'acord, i els bascos, què? ETA posa bombes, no? Sí, ETA potser «odia Madrid», però alhora els que més la deceben són els mateixos bascos perquè en una gran majoria no mostren cap entusiasme per un País Basc independent, per més que expressin sovint el seu nacionalisme i el seu rebuig «habitual» envers la resta de l'Estat. Si no em creieu, n'hi ha prou de mirar com se'n surten a les eleccions els nacionalistes «durs». Per no parlar de Catalunya: segur que «Castella» no és un nom gaire estimat a Barcelona i els voltants, però al «clàssic» amb el Real Madrid, ningú hi voldria renunciar... M'heu entès, suposo: mentre les coses continuen com són, tot continuarà com és.

Per què cito tots aquests exemples? Perquè sento *basques*, ni més ni menys. Perquè no puc sofrir més aquesta xerrameca miserable, imbècil, estúpida de la caverna «patriòtica» que tots aquests anys ha treballat per dilapidar tota la credibilitat de Sèrbia i ara es pregunta «per què ningú no vol posar-se al nostre costat com si fóssim leprosos!?!». Bé, doncs, jo no sóc pas un

leprós, ningú que sigui normal en aquest país és un leprós, però vosaltres sí que *sou leprosos!* Mentre sigueu vosaltres qui hagi de defensar els nostres interessos, serà fàcil trobar les raons que «legitimïn» les retallades dels territoris al voltant nostre. Sigui com sigui, aquesta caverna cada dia de l'any en la nostra premsa i a les nostres televisions deplorables cavil·la estúpidament amb pompa i sorpresa sobre les Grans Injustícies i els Dobles Estàndards: Per què Texas no és independent? Per què Gal·les no proclama la independència? Doncs, estimats amics, perquè no tenen cap mena de suport o bé tenen un suport feble o —en el millor dels casos— tenen un suport insuficient. El nivell d'aquest suport es mesura amb exactitud, sobretot en les eleccions. Només si el percentatge augmenta i s'acosta a la majoria, llavors es pot pensar en un referèndum... No hi ha res més que això. Sols que habitualment, el percentatge no augmenta... La independència de Texas té el suport d'un grapat d'excèntrics; la independència de Kosovo té un suport indiscutible, decidit i continuat de com a mínim un noranta per cent dels ciutadans. Una persona que no és capaç de comprendre aquesta diferència i les conseqüències difícilment evitables —sobretot quan hi afegim, a més a més, el descrèdit màxim de l'Estat mare i un seguit d'altres factors que l'afebleixen— no deu poder trobar ni el camí fins al vàter quan es lleva al matí i d'una persona així no es poden esperar gaires esforços «intel·lectuals» complexos.

Em pregunteu si jo també «dono suport a la independència de Kosovo». No. Per què ho hauria de fer? Jo, de fet, no dono suport ni a la independència de Sèrbia! Ara bé, tot això per a mi és part de la realitat en la qual visc, igual com la pluja per la qual

agafo el paraigua si convé. Tot allò a què jo havia donat «suport» ja no existeix, s'ha desfet (tot està desfet, aquesta és la veritat), i fins i tot la independència de Sèrbia és filla d'aquest procés. Jo aquesta criatura no la volia tenir, però l'he tingut, i així la bressolo i miro de fer-li bé, tant com puc i sé. El Kosovo independent és un fill de la Sèrbia independent: *un nét de Iugoslàvia*. La multiplicació per esqueix, així se'n diu en biologia. És a dir, ha nascut a causa del «pecat original» del principi dels noranta, però aquests que l'han concebut ara no el volen pas bressolar, sinó que ens el volen encolomar a mi i als altres que no hem tingut res a veure amb aquelles marxades seves que han fet tant de mal. L'únic càstig just per a aquesta gent seria que haguessin de reconèixer ells mateixos aquesta independència perquè tots els altres, amb això, no hi tenim res a veure; i ells ho saben —o si més no ho intueixen— i és per això que rondinen seguit, i s'esgarripen, i diuen que no ho faran Mai. La mala consciència és una cosa molt estranya: fa la seva feina fins i tot dins d'aquelles persones que han demostrat empíricament que no tenen cap mena de consciència.

LA IDEOLOGIA D'UNA GUERRA NO ACABADA

Un dels molts efectes beneficiosos que tindrà la marxa de Vojislav Kuštunica a l'oposició és que a partir d'ara tindrem moltes menys raons per dedicar-li la nostra atenció; per exemple, per escriure sobre ell i sobre les seves activitats tan assenyades. I no pas perquè a partir d'ara ell resulti menys interessant —perquè és gairebé impossible ser menys interessant que Vojislav

Kuštunica—sinó perquè des de l'oposició no podrà fer tant de mal d'una manera *activa*. Aquest home continuarà essent *insuportablement productiu*, però les conseqüències dels seus esforços reflexius no les sentirem d'aquella manera tan desagradable i directa sobre nosaltres.

Sigui com sigui, el periodista de *Večernje Novosti*, un diari que sempre li ha estat amic, va preguntar a Kuštunica què faria i a què es dedicaria ara que tindria més temps lliure (com sabeu, fins ara, l'home s'ha escarrassat per la Pàtria). La seva resposta és plena de *coses boniques*, però no mostra cap intenció de dedicar-se pas a la pesca esportiva—tal com li han recomanat al caricaturista Corax—sinó que pretén continuar pensant per provocar un desordre encara més gran a Sèrbia. Si em pregunteu a mi, jo no subestimaria la força reunida dels partidaris radicals de Kuštunica: n'hi haurà per llogar-hi cadires. En aquesta entrevista, però, hi ha una altra cosa que mereix atenció perquè ens revela qui ho ha cuinat tot això i explica també com hem caigut tots plegats en aquest merder i per què des de fa tant de temps no hi ha manera de sortir d'aquest cau que amenaça de convertir-se en un estat permanent. Li van preguntar què opinava sobre la tesi que ha sorgit de la ment perversa d'uns mercenaris, és a dir, sobre la tesi que «Kosovo ja està perdut», i Kuštunica va entonar aquest discurs: «Considero que cap serbi que hagi lluitat per Kosovo no ha perdut res i que cap serbi que ara mateix lluita per Kosovo sense tenir en compte la dificultat de la situació no pot ser derrotat. I he de subratllar que la lluita actual per Kosovo es basa en els principis fonamentals del Dret Internacional i que, amb la defensa de Kosovo, defensem de fet els principis que són la base de la pau

i l'estabilitat en el món actual. Si ens ho mirem des del punt de vista de la nostra Història, la lluita per Kosovo és una victòria perquè des que nosaltres existim, de Kosovo sempre n'hem sortit victoriosos. En canvi, si no haguéssim lluitat per Kosovo, aquesta sí que hauria estat la derrota més gran i més definitiva de totes. La nostra lluita actual és l'aliment per a les lluites futures de les noves generacions. Aquest és un principi que es perllonga al llarg de la Història sèrbia. I és per això que la lluita per Kosovo té un sentit tan pregon. Allò que nosaltres avui potser veiem com a inassolible, demà els nostres fills potser ho aconseguiran».

Quina mena de visió d'una societat és aquesta, i precisament de la societat sèrbia, per a desgràcia nostra? Una visió totalitària, opressiva, trastocada? Evitem millor les paraules grandiloqüents i fixem-nos en algunes de les implicacions. Primer, què és allò que un «serbi de debò» fa des de la prehistòria? *Lluita per Kosovo*. I aquesta lluita mai és en va (i especialment quan és una lluita perduda). I, que Déu em perdoni, ara molts pensem que aquesta és una lluita perduda. Però precisament perquè és perduda cal continuar amb la lluita en el futur, sense cap límit temporal, que duri mil·lennis, anys llum, és a dir, sempre. Aquesta lluita no es pot perdre perquè és en la seva naturalesa que sigui *invencible*. Com pot ser això? Ja es veu que Koštunica diu bestieses. Si us ho mireu com un problema d'un Kosovo que existeix físicament, veieu de seguida que parla sense sentit, però això és només perquè no compreneu *el missatge*. Koštunica no necessita ocupar un Kosovo real, és més, aconseguir-ho en realitat el molestaria. Com que el molestaria!? Vejam: Sèrbia va «supervisar» Kosovo durant gran part del segle XX (vora setanta anys). En

aquest temps lluitar «romànticament» per Kosovo per als serbis no era possible perquè ja el tenien. És cert que en tot aquest temps Sèrbia va continuar lluitant per Kosovo, però a la manera dels terratinents o cacics, és a dir, d'una manera banal i lletja: amb una repressió massiva, enviant-hi forces militars i policials, creant una mena d'apartheid, amb la colonització imposada de la població sèrbia i la migració forçosa d'habitants albanesos a Turquia (en el temps del Regne de Iugoslàvia), però a partir d'un moment també amb agressions físiques per aconseguir el trasllat de la població albanesa majoritària a Albània i Macedònia. Al final, però, què ha passat? Res no ha tingut efecte: Sèrbia ha perdut el poder sobre el Kosovo «real». I durant tots els anys «d'ocupació» no va deixar de tenir-hi problemes: des de les nombroses víctimes humanes fins a enormes danys materials, passant per la mala imatge en el context mundial com un país que ataca amb violència els seus ciutadans rebels (que dels segles pels segles són la majoria, ai!) dels quals diu que són «seus» encara que ells no ho vulguin reconèixer perquè ja se sap com són de tossuts els habitants de les regions de muntanya. En conclusió, «ocupar» Kosovo és una complicació que malmet el gran i noble ideal de Kuštunica de la «lluita per Kosovo». Aquesta lluita és una prioritat transcendental per a tota persona que té el dret (i l'obligació?) de considerar-se un serbi en sentit ètnic. És molt més bonic i millor «lluitar per Kosovo» si el Kosovo real es troba fora de les fronteres d'una Sèrbia física, trivial i temporal: la lluita per Kosovo entesa d'aquesta manera és noble i elevada, la trivialitat del món real no la pot afectar pas.

Preguntem-nos ara què significa aquesta visió eterna d'una «lluita per Kosovo» que

mai es pot perdre per Sèrbia i la societat sèrbia. Hi ha aquí un fet devastador i inapel·lable: mentre durí aquesta lluita –i la idea és que durí per sempre perquè la «victòria» és impossible i la «derrota», inacceptable– Sèrbia no es pot pensar *per definitionem* com un país normal, com una societat estable i democràtica. Per què? Perquè aquesta lluita sense fi té com a fonament la idea de la *imperfecció*, de la *mancança*: Sèrbia no «lluita per Kosovo» perquè pugui existir dins del món real com una *entitat acabada* (és natural voler concebre un Estat independent també en el sentit territorial), sinó que Sèrbia sempre sent una mena de mancança, però no pas una mancança qualsevol, sinó allò que Kuštunica i tots els seus seguidors repeteixen que és l'essència del seu «ésser». Crec que Kuštunica té encara molt més clar que jo i que tots nosaltres que és impossible que Sèrbia recuperi el poder sobre el Kosovo real, però fins i tot si per algun miracle el pogués recuperar, tornaria a entrar en aquell cicle de grans desastres pel qual ja l'havia «perdut» l'anterior vegada. I per què ens hem de veure immersos en aquests canvis i aquestes marees constants!? És molt més barat conservar Kosovo en la imaginació col·lectiva com aquell *membre fantasma* i educar la consciència que no l'hem pas perdut per falta d'esforç, sinó perquè *ens l'han tallat els altres*. El membre no tornarà a créixer, però nosaltres hem de dedicar les nostres vides a la fe (millor dit, a una *farsa dels rituals de la fe!*) que això tanmateix és possible mentre continuem perseverant en la nostra rebel «unicitat».

El nacionalisme agressiu i expansionista pot ser increïblement brutal, pot actuar amb una gran força, pot provocar unes conseqüències terrorífiques, però no pot durar gaire; no és més que una tempesta violenta

d'estiu: el vent udola, tanca les finestres amb estrèpit –i de sobte s'ha acabat. El nacionalisme dels perdedors, el nacionalisme de la desfeta que es llepa les ferides i que es queixa per la Injustícia metafísica pot durar i durar, pot durar per sempre (i enverinar-ho tot): es podreix d'una manera exasperadament lenta, cobert de floridures, put, es descompon, com la sífilis, lentament, definitivament. Els anunciadors del primer tipus van ser Milošević i Šešelj; Kuštunica és l'apòstol del segon. Estic del tot convençut que Vojislav Kuštunica es pensa que és un demòcrata, que és fins i tot un liberal: perquè la gent a casa nostra tendeix a pensar que per ser-ho no cal més que *donar l'opinió*, una cosa semblant a la confessió o bé com a reflexió que sorgeix espontàniament a partir de les lectures que has fet. La realitat, però, és una altra, especialment en l'àmbit de la política, perquè les decisions dels polítics tenen un efecte directe i profund en la realitat que compartim. Un demòcrata ha de ser jutjat a partir de les conseqüències que provoquen els seus «missatges». I les conseqüències de la inacabable «lluita per Kosovo» faran desaparèixer Sèrbia com una societat democràtica de ciutadans lliures (ergo, de gent que pensa, actua, parla i sent lliurement). O si voleu, faran que aquesta societat mai no es pugui crear. ▣

Traducció de Simona Škrabec

* Aquest és el títol del recull d'articles que Teofil Pančić va publicar a la pàgina web <www.pescanik.net> entre octubre de 2007 i agost de 2008. El web i l'editorial formen part d'un projecte més ampli, dirigit per Svetlana Lukić i Svetlana Vuković, i basat sobretot en un programa de ràdio de l'emissora B92 que funciona des de febrer de l'any 2000. Actualment, el programa té més de 400.000 oients a Sèrbia. Entre els seus col·laboradors podem esmentar noms tan coneguts com Alexander Hemon, Biljana Srbljanović, Dubravka Ugrešić, Ivan Čolović, Svetlana Slapšak, Semezdin Mehmedinović o Svetislav Basara. És important saber també que el nom d'aquest projecte, *Peščanik*, és manllevat de la novel·la homònima de Danilo Kiš *El rellotge d'arena*. La traducció espanyola de Nevenka Vasiljević (*El reloj de arena*) s'ha publicat fins ara en tres edicions, totes a Barcelona, Alfaguara, 1988; El Aleph, 2002 i dins la recopilació de tres novel·les de Kiš en un mateix llibre, *Circo familiar*, Acantilado, 2009. [Nota de la t.]

1. L'edifici imponent de Savezno izvršno veće (Consell Executiu de la Federació) té més de 75.000 metres quadrats de superfície útil. Després de la dissolució de Iugoslàvia va canviar de nom i ara es diu Palau de Sèrbia. [Nota de la t.]
2. Zdravko Čolić va ser, tal com es desprèn de la descripció, una icona pop dels anys setanta. Dule Savić va ser futbolista, un dels davanters més coneguts del club Crvena Zvezda. Ljilja Smajlović va ser directora del diari *Politika* fins a la tardor 2008 quan va ser nomenada ambaixadora de Sèrbia a Canadà. Nenad Jezdić (1972) és actor. Emir Kusturica segurament no necessita presentació, ja que ell i la seva banda de músics The No Smoking Orchestra té molts seguidors també a Espanya. En canvi, la seva virulència en la defensa dels punts de vista serbis és molt menys coneguda. A Europa en general la seva actitud desafiant s'interpreta com a part de la indiscutible llibertat artística o fins i tot com un contrapunt necessari a les veritats «oficials» dels pobles agredits (vegeu, per exemple, l'entrada espanyola a Vikipèdia). Les pel·lícules memorables que cita Teofil Pančić són segurament: *Sječaš li se Dolly Bell?* (Te'n recordes, Dolly Bell?, 1981), *Otac na službenom putu* (El viatge de negocis del pare, 1985) i *Dom za vešanje* (estrenada també a Espanya com *Tiempo de los gitanos*, 1989). [Nota de la t.]

Un nom és un nom

Sobre els tomàquets de Macedònia o el subjecte fràgil

Vesna Mojsova-Čepiškova

Ser un escriptor no és una gran sort. I ser escriptor d'un país petit potser encara ho és menys. Encara que fins els autors dels països grans es queixen. En aquest sentit m'agrada pensar en una declaració de Dubravka Ugrešić: «Haver de representar una cultura gran resulta estimulants, però no és gaire agradable: enmig de gegants, un home passa ràpidament desapercbut. És molt millor ser escriptor d'un país petit, mentre aquest país encara sigui jove i fresc». Aquestes paraules em consolen i si les retoco una mica puc fer-me la meua pròpia teoria: el millor que et pot passar és formar part de la cultura d'un país petit i jove que s'acaba de formar. Les literatures i cultures petites van de bracet amb els pobles o estats petits. El concepte «un poble petit» es refereix als pobles que es pregunten constantment si són prou grans per existir com a pobles

independents i si podrien existir com un estat reconegut dins l'espai internacional. Aquesta síndrome, el poble macedoni la coneix bé. Dec aquesta definició que no es fonamenta en dades objectives (nombre d'habitants, extensió territorial), sinó en els paràmetres subjectius (la sensació permanent de perill), a Milan Kundera. Ara bé, pertànyer a una cultura petita o, més ben dit, a la cultura d'un poble petit, no és una tara, sinó un avantatge perquè aquestes cultures tenen la capacitat de revolucionar l'expressió artística, poden dir coses que una cultura ja «establerta» no és capaç ni de veure. Una cultura petita, doncs, és un lloc privilegiat. Franz Kafka va dir que només una cultura petita pot treballar a fons el material existent i que per això els grans autors només poden sorgir de les cultures petites i, quan escrivia això, pensava com pensa un autèntic analista d'ideologies i de sistemes, com algú capaç de sospesar els valors de les grans llengües i de les grans cultures. Ja sé que amb tot això no he dit res de nou, però em permet plantejar la pregunta de si un autor macedoni pot esdevenir—igual com qualsevol altre autor d'una de les petites nacions balcàniques— un bon analista de sistemes.

El prejudici generalment acceptat que els Balcans són un *polvorí* apareix sempre en combinació amb altres estereotips: els Balcans són la *poma de la discòrdia* o, més clar

Vesna Mojsova-Čepiškova (1967) va treballar com a locutora i periodista de la Televisió Nacional de Macedònia. Des de l'any 2002 és professora titular de literatura a la Universitat de Skopje i entre 2004 i 2008 va ser vicedegana de la Facultat de Lletres. Ha publicat, entre d'altres, els llibres *Racin i expressionisme*, 2000; *Les preocupacions literàries*, 2000; *El rostre de les paraules*, 2004 i *Un petit testament literari*, 2007. És també editora de dues antologies de literatura macedònia que s'han publicat el 2009 a Polònia i a Croàcia, respectivament.

encara, una *capsa de Pandora*, o directament l'amanida de fruita barrejada, és a dir, una *macedònia* a seques, ja que el nom del país parla per si sol dels elements ètnics increïblement diversos, d'una barreja de religions, llengües i cultures. L'interès per comprendre els Balcans com un fenomen específic creix, però en l'àmbit de les arts hem de construir a més a més un metadiscurs més apropiat, un marc capaç de protegir els Balcans davant les representacions equívocades, les interpretacions equívocades, els estereotips i les essències.

Anem a pams, però!

Encara predomina l'opinió que «els Balcans van començar a perdre la seva identitat quan van començar a europeïtzar-se», com sosté Marija Todorova en el seu retrat de la península.¹ «És evident que aquest terme s'ha desenvolupat en oposició amb Europa», continua. I és això el que m'ha d'agradar especialment? M'he de sentir orgullosa pel fet que sóc diferent d'Europa? Sembla ser que he nascut als Balcans que són alhora el bressol i el paradigma de la vida autèntica i que guarden tots els tresors d'aquesta substància inassolible! Els Balcans han esdevingut un sinònim d'aquell temps llunyà en què la humanitat encara no ha passat per adaptacions, destil·lacions i neteges diverses. Els Balcans representen una humanitat encara sense definir, una societat oberta a totes les possibilitats, sense les exclusions habituals. Els Balcans representen, doncs, un estat autèntic en contrast amb la realitat subrogada de la resta del planeta. Els Balcans són el lloc on les possibilitats encara són obertes del tot. Però en aquests Balcans també al principi del segle XXI viu –bé que encara sense un reconeixement general– una Macedònia que no és ni independent ni autònoma, però

tanmateix és un país «idíl·lic» i tranquil. En contrast amb Europa, aquests Balcans i aquesta Macedònia encara viuen a poc a poc, assaborint la vida (i al mateix temps són conscients que un país que encara no ha estat reconegut per tothom, ha d'estar disposat a acceptar la cursa contra aquella tòtila Europa. O potser no?).

Dejan Dukovski, un dels millors cronistes postmoderns dels Balcans, sap com visitar la pròpia tradició d'una manera irònica i alhora íntima. En els seus drames *Balkan is not dead* (1992) i *Polvorí* (1994), que s'han representat per tot Europa,² l'autor sospesa si parlar dels Balcans equival necessàriament a parlar dels horrors. *Polvorí* és una paròdia de la mentalitat balcànica, feta a partir de codis de comportament, de convencions quotidianes i de clixés banals. Les situacions plenes de violència i de crueltat deixen entreveure que la violència és l'ingredient bàsic de la comunicació en aquests indrets. La violència hi és present arreu, una violència cega, sense motiu, tant física com verbal, entre l'home i la dona, entre pares i fills, entre amics, entre la gent en general. El drama de Dukovski conté onze escenes relativament independents, situades en indrets diferents (una fonda de poble, un carreró, un autobús de ciutat, un hotel americà barat, una presó, un transatlàntic...) i d'aquesta manera fragmentària, sense cap mena de patetisme, l'autor tanca el cercle d'una violència absurda fins que la idea del mal acaba tenint dimensions universals. El fil conductor del drama és la violència –i no puc comprendre per què cal adjectivar-la sempre com a violència *balcànica*. La violència acompanya la sensació d'una tragèdia col·lectiva provocada per una sèrie de derrotes militars, polítiques, socials, morals... El director Slobodan Unkovski va

definir aquest drama com una «bella versió d'una tragèdia àtica». El text aconsegueix retratar un període extremadament trist per a tots els pobles dels Balcans perquè articula el desencís existencial que ha atrapat aquest territori. Molts crítics consideren que *Polvorí* va aconseguir el seu èxit meteòric no pas a causa d'una temàtica «estreta», lligada hipotèticament només als Balcans, sinó perquè reflexiona sobre la violència en general. Cal tenir en compte que aquest és un tema central de la nova dramaturgia europea, de la nova cultura europea. I és en aquest marc on cal incloure també els guions i les pel·lícules de Milče Mančevski.³

La segona pel·lícula de Mančevski, *La pols* (*Dust*, 2001), havia de superar les expectatives que va generar la seva pel·lícula *Abans de la pluja* (*Before the rain*, 1994). Encara avui recordo vivament les paraules d'Alessandro Baricca: «*La pols* m'agrada perquè és un treball obert, conté tot el que cal, però alhora va en contra de tot, combina els esquemes lingüístics amb els arquetips... Però els crítics», conclou Baricca, «no estan preparats per a aquestes pel·lícules o llibres. Els passa com si anessin a la muntanya només en banyador i, un cop arribats al cim, se sorprenguessin de tenir fred. L'efecte és semblant a quan la gent va veure per primera vegada una locomotora i va exclamar: "I on són els cavalls?"». *La pols* narra els destins humans, les relacions, les tendències, els sofriments, parla dels homes en general. I aquesta és la qüestió clau també en els textos de Dukovski. Les dues pel·lícules, *Abans de la pluja* i *La pols* comencen amb els tomàquets i acaben amb seqüències que mostren el cel, els núvols, potser també els ocells, de manera que *La pols* pot ser vista una continuació d'*Abans de la pluja*. L'autor va dir mentre estava treballant en la seva

tercera pel·lícula, *Ombres* (*Shadows*, 2007), que amb això haurà acabat una trilogia, i és cert. «Un dels meus professors de producció», diu Mančevski, «sempre repetia que ja la primera seqüència de la pel·lícula determina la resta. I el meu pare em deia que la banda sonora indica ja d'entrada la mena de pel·lícula que estàs a punt de veure. I així, quan estava pensant en la primera seqüència de la pel·lícula *Abans de la pluja*, vaig intentar trobar alguna cosa que fos realment típica del nostre país. I vaig arribar a la conclusió que l'única cosa en la qual Macedònia és superior a qualsevol altre país del món són els tomàquets. I en la pel·lícula següent em preguntava com lligar-la amb la primera, però que tot pogués passar a Nova York. La resposta va ser fàcil: ara tots aquells tomàquets ja havien arribat als mercats d'Amèrica.» El públic a Macedònia va anar a veure amb veritable passió també la tercera pel·lícula d'aquesta trilogia. *Ombres* és la pel·lícula més senzilla, la més clara i des d'un punt de vista tècnic la més ben acabada, encara que no hagi tingut un ressò comparable al d'*Abans de la pluja*. En totes les pel·lícules de Mančevski hi ha la crida a esdevenir un veritable ciutadà del món i a aprendre a respectar els altres i doncs mostrar que els Balcans també són capaços d'estimació i de respecte.

«Els Balcans representen tot allò que Europa vol reprimir, sense que pugui evitar sentir-hi una gran atracció», va escriure el 2002 Eda Čufer, comissària de l'exposició «Balkania». «D'una banda, els Balcans són l'abocador, el contenidor d'escombraries, on s'acumulen les deixalles a fi que l'Europa il·lustrada i cultivada les pugui perdre de vista. I de l'altra banda, els Balcans són també com una marea que sempre retorna les restes que han estat abo-

caades a l'espai exterior.»⁴ La pel·lícula de Darko Mitrevski, *Bal-can-can* (2005), realitzada com la primera coproducció entre Macedònia i Itàlia, subscriu aquesta visió. Aquesta comèdia negra a la manera balcànica, és prosaica i per als espectadors amb una certa cultura cinematogràfica no aporta res de nou, però tanmateix un bon màrqueting, acompanyat d'una bona banda sonora, han aconseguit vendre bé la història d'un periple amb l'àvia de cos present per bona part de la península (l'acció comença a Macedònia i passa per Bulgària, Grècia, Sèrbia, Montenegro, Bòsnia i Hercegovina i Kosovo, per acabar de nou a Macedònia). La banda sonora es va arribar a publicar de manera independent sobretot a causa de l'èxit de la peça «Baba Zumbula», i amb això el director Darko Mitrevski i l'autor de la banda sonora Kiril Džajkovski van tancar un altre capítol d'èxits d'un projecte que promou la imatge dels Balcans com un abocador i un contenidor d'escombraries.

Tant l'Europa occidental com l'Europa de l'Est han acabat acceptant un concepte dels Balcans profundament modificat que permet l'existència d'aquesta regió només com una etiqueta o un estigma. Els Balcans són el territori d'uns feus aconseguits amb sang, són l'espai del primitivisme i la viva imatge del subdesenvolupament. Amb l'Holocaust, Alemanya va demostrar de la manera més brutal possible fins a quin punt no és civilitzada, però això a Europa no li fa res, perquè són els Balcans els que han de quedar com a bàrbars i sanguinaris. Per molt que els habitants dels Balcans s'esforcin a demostrar que formen part de la població «blanca» d'Europa i que en la seva gran majoria són cristians, tant se val, són i continuaran sent bàrbars! És Europa, i sobretot Europa, la que s'esforça a demostrar

que els Balcans són l'única regió on la convivència és del tot impossible en absència de conflictes sanguinaris. Sobretot a Bòsnia i Hercegovina. Encara que les passions entre Kosovo i Sèrbia tampoc afluïxen. Macedònia també continua immersa en agres conflictes amb Sèrbia (que li nega el reconeixement de l'església ortodoxa pròpia), Bulgària (que li nega el reconeixement de la nació pròpia) i sobretot amb Grècia (que es nega a reconèixer fins i tot el seu nom).

El pensament multicultural permet evitar la polarització política i també l'oposició binària que enfronta la cultura dominant amb la cultura dominada. Avui tothom insisteix en l'opció multicultural, però és difícil d'evitar la sensació que es tracta d'una forma no explícita de racisme, d'un racisme des de la distància: la identitat de l'altre es respecta, però allò que es respecta és l'exclusió de l'altre en una comunitat tancada que ha de preservar la seva *autenticitat*. Qui defensa la perspectiva multicultural ha de mantenir distància envers les cultures autèntiques per no malmetre el privilegi de tenir una visió universal. I així passa que el respecte envers les particularitats dels altres esdevé simplement una altra forma de confirmar la pròpia superioritat, com diu Slavoj Žižek. Però als Balcans no ens calen lliçons sobre la multiculturalitat i encara menys les que pugui oferir Occident. Viure envoltats d'altres cultures és simplement la nostra tradició, tal com ho podem veure en la següent descripció alhora realista i onírica d'un mercat a Skopje, extreta d'una narració de Tomislav Osmanlija:

La ciutat [Skopje] és viva i alhora tranquil·la, senzillament humana, és una ciutat inalterable, diversa, esplendorosa que es mou d'una manera pròpia, balcànica, oriental, però

ahora internacional: entre l'abundància dels fruits de la tardor: l'ambre del raïm madur, tot l'Orient atrapat en el color del pebre roig, l'escalf mediterrani de les taronges, la mida desmesurada i el vermell viu dels tomàquets d'aquí i els colors d'aquarel·la de les pomes, el gust sucós de la Golden, la frescor tardorena de les pastanagues, la blancor de les mongetes seques, l'arròs brilla com un munt de perles i la remolatxa és fosca com el vi, les albergínies semblen envernissades, la picantor seca del bitxo triturat, el julivert amb la seva frescor, l'olor agradable de l'api, l'aroma de l'orenga salvatge, la noblesa d'una conversa a peu dret al mercat, l'escalfor de multitud, el retorn d'un passat viu...⁵

La imatge dels Balcans s'ha construït com una imatge exclusivament masculina: amb la cavalleria medieval, les armes i les conxorxes. Però aquesta masculinitat té als Balcans ben poques vegades connotacions positives. El fet que aquest text sigui escrit per una dona, que desitja que el seus Balcans siguin llegits com a *sang i mel*, demostra la seva, és a dir la meua, passió per unir dos estereotips: l'antiga imatge dels Balcans com una cruïlla de mons i cultures i aquesta visió actual que els Balcans són un polvorí. El 2003, Heral Zeman va voler demostrar en l'exposició a Klosterneuburg prop de Viena que el sintagma *sang i mel* és una de les possibles traduccions de la paraula turca Balcans. Aquest concepte conté, doncs, dos pols oposats: la violència i la tendresa, la catàstrofe i l'ídil·li. Zeman hi va afegir un lema provocatiu: El futur és als Balcans (per capgirar l'opinió habitual sobre aquesta península). L'art subversiu dels Balcans és una amalgama única d'elements arcaics i avantguardistes. És un art que a Occident ja no és possible, és un

art que mostra una realitat social que no és habitual a Europa. Molts artistes i activistes culturals presenten els seus projectes i obres sota la denominació comuna «art balcànic» en lloc de definir-se com a serbis, croats, macedonis... No podem estar pas segurs que els artistes hagin optat per aquesta possibilitat voluntàriament. Més aviat sembla que van ser induïts a definir-se amb un únic adjectiu que és més fàcilment identificable. Bé podria ser que Occident encara sentís nostàlgia de l'antiga Iugoslàvia.

Recordem-ho. Iugoslàvia encara és vista sovint com una entitat indivisible en sentit històric, geogràfic i cultural. Per molt que en alguns cercles la nostàlgia encara sigui desmesuradament gran, Iugoslàvia com a passat «comú» de tots els pobles balcànics va deixar d'existir definitivament als anys noranta del segle XX (i molts pensen que abans i tot). Les elits intel·lectuals van tenir un paper decisiu tant en la creació com en la desintegració de l'Estat dels Eslaus del Sud. Aquesta entitat existeix avui només en el nom provisional del meu país: el nom oficial de Macedònia és «Exrepública Iugoslava de Macedònia» (Former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM). La idea iugoslava va ser un projecte nacionalista, basat en la convicció que els eslaus del sud formen una sola nació i que per això seria desitjable, fins i tot lògic, que visquin en un sol estat. Aquesta idea es fonamentava també en el paneslavisme i altres teories racials. Tot i que la idea iugoslava havia nascut com una idea nacionalista per crear un estat propi, va mudar aviat en una idea multicultural, és a dir, una idea antinacionalista per defensar la col·laboració entre pobles pròxims, semblants (i tanmateix, diferents). Primer hi van ser reconeguts serbis,

croats i eslovens, i després de 1945 també macedonis i montenegrins, i a partir de 1960 també els musulmans de Bòsnia i els albanesos.

La nostàlgia no és present només entre els habitants de la desapareguda Iugoslàvia. Els ciutadans europeus, avesats a la seva vida tranquil·la i acomodada, sembla que tampoc es volen deixar molestar per detalls i matisos geogràfics. Per a ells, el terme Balcans inclou serbis, macedonis, croats, montenegrins, bosnians... quina diferència n'hi ha? Però reduir els artistes croats, serbis, montenegrins, eslovens i macedonis a una sola denominació comuna significa que estem negant tota evolució històrica d'aquesta regió i que la volem inscriure en un temps anterior, petrificat. Sembla que a Europa li sàpiga greu que hagi perdut el còmode denominador comú de Iugoslàvia i ara no vol saber res sobre els pobles concrets ni veure'ls un per un. Europa està disposada a acceptar l'existència del meu poble, el macedoni?

Slavoj Žižek diu en algun lloc: «Els Balcans han servit massa temps als europeus com una mena de pantalla de projecció on Europa podia mostrar els seus propis antagonismes ideològics». I la meua Macedònia, serveix a Europa per reforçar el nou concepte dels Balcans? I tant que sí, sense cap mena de dubte! És més, necessita Europa precisament un país com aquesta Macedònia d'ara, que no té reconegut ni el seu nom? Per a quina mena de projeccions serveix una Macedònia com aquesta? I així hem arribat finalment a un problema que és alhora el meu problema personal, íntim i al mateix temps un problema balcànic i també paneuropeu.

Que jo existeixo com a macedònia és un fet. Em sento macedònia, parlo en macedoni i comparteixo els valors i les tradicions

dels avantpassats... que han viscut en l'era iugoslava, otomana, bizantina, clàssica... Em sembla absurd haver de demostrar a algú que jo existeixo (vulgui o no acceptar-ho!). La pregunta sobre l'existència o no existència d'una nació és una pregunta sobre els fets. I els fets demostren que la nació macedònia existeix, agradi o no. La pregunta sobre l'existència d'una nació no és la mateixa pregunta que la dels orígens d'aquesta nació, perquè no importa la manera com es va formar una nació, sinó si aquesta ara existeix o no. I encara que cap nació –evidentment tampoc la macedònia– no representa cap entitat física o material, no vol dir que una nació pugui ser una ficció, un pur fantasma. Cap estat no pot ser considerat una ficció, per més que no el puguem agafar o olorar ni sentir amb cap altre dels nostres cinc sentits. No és possible mostrar un estat amb el dit i exclamar: això que teniu al davant és un estat! Un estat, simplement, no pot ser considerat una entitat purament física o material. I tanmateix, un estat no és el no-res, sinó que és alguna cosa perquè podem percebre'l a través de la seva influència, podem saber clarament si existeix. No és gaire diferent el cas d'una nació. Una nació no la podem ni veure ni agafar ni olorar. I tampoc no podem mostrar una nació amb el dit i exclamar: Mireu, això que teniu al davant és una nació! I tanmateix, la nació existeix i seria absurd negar-ne l'existència perquè l'existència d'una nació queda corroborada per l'existència d'una llengua, d'un territori, d'una tradició cultural, d'uns sistemes de valors i de creences que comparteixen els seus membres. Finalment, la meua pròpia existència personal confirma l'existència de la meua nació macedònia. L'existència d'una nació queda confirmada, doncs, pel sentiment de pertinença a aquesta mateixa nació.

A més, la nació és un fenomen relativament recent, i per tant és absurd parlar de les nacions antigues i distingir-les de les de nova creació perquè una nació no és un fenomen biològic, sinó un fenomen social. La nació no és només una comunitat política, sinó també cultural, no es tracta d'una qüestió que afecti la biologia i la geografia, sinó el cor i el seny. La nació es desenvolupa com una narració, com una idea explicada amb cura i detall. La nació té cura dels somnis i dels mites, i encara que sigui una força abstracta és alhora històricament molt concreta.

Voldria afegir una petita explicació per a tots aquells que no entenen o potser no volen entendre el meu dolor. Si parlem d'un nom i volem demostrar el dret d'utilitzar un nom, arribarem a un estat de profunda inquietud que es desperta amb el desig de trobar una identitat (i finalment tocarem les qüestions més traumàtiques). Tant la cultura com la política, a Macedònia, no poden evitar aquest problema. La identitat és un tema sempre actual. Només cal que algú es preguntí: Qui sóc jo? O bé que ens ho preguntí algú altre, tal com ho fa en el nostre cas la República de Grècia amb l'ajuda de la Unió Europea. La relació entre el denominador (qui decideix el nom) i el nomenat (que el rep) està influïda també pels factors culturals i històrics. La relació entre el nom i el nomenat funciona com la relació entre la paraula i la cosa. Un cop s'ha acabat el procés de denominació, es tracta sobretot de poder evocar amb aquesta paraula concreta la realitat que el nom designa. Però alguns tenen problemes per evocar Macedònia amb el seu propi nom.

Macedònia ha estat forçada en un dilema ben real: si vol formar part de la vida política internacional i participar-hi de manera activa, ha de decidir-se per un altre nom.

No es pot dir Macedònia, sinó que s'ha de dir d'una altra manera. Quina paradoxa! I així vivim en una identitat sense nom (des de la perspectiva dels altres), immersos en una situació força dolorosa de la invisibilitat internacional (individual i col·lectiva). La nostra identitat ha estat congelada i relegada, viu en una crisi sense final possible. El resultat d'aquesta crisi és el subjecte macedoni fràgil (però no pas inestable o feble en sentit postestructuralista).⁶ Recordem la idea de Mančevski sobre els tomàquets que són l'única cosa en la qual Macedònia és superior a qualsevol altre racó del món. Potser podríem considerar de sentir-nos al·ludits amb el nom TOMÀQUETS i així el FRÀGIL SUBJECTE MACEDONI podria durar per sempre més! Els altres pobles –i sobretot els búlgars, els serbis i els grecs–, van voler colonitzar precisament el territori on els macedonis responien si algú els cridava amb aquest nom, és a dir, que es tractava de colonitzar el seu nom. La història de la nació macedònia no és sinó la lluita de preservar l'espai d'aquesta resposta.⁷

Voldria acabar amb una mica de propaganda per un curtmetratge sobre Macedònia amb el títol *Un nom és un nom (A Name is a Name)* del director Sigurjon Einarsson i el músic Morten Harket, el líder del grup noruec A-ha.⁸ El tràiler diu que es tracta d'una pel·lícula sobre la nació que ha estat segrestada a causa del seu nom. I no és que, a través d'això, ha estat segrestada també Europa sencera i també els Balcans? És fàcil comprendre que «tot i les bones intencions, a Europa encara governen les lleis del més fort i per això l'Est no es pot pas situar al mateix nivell, sinó que tot sovint és colonitzat».⁹ I encara que Europa vulgui promoure el valor positiu de les diferències que són el resultat de la barreja babilònica de les

llengües, la diferència continua sent un focus traumàtic. Els autors de la pel·lícula *Un nom és un nom* saben que el documental no pot canviar la posició de la República de Grècia, però desitgen arribar a molta gent arreu del món, i també als polítics, perquè siguin conscients de la injustícia i el dolor que afecta el poble macedoni a causa del nom, o millor dit, a causa del problema que té la República de Grècia amb el seu nom.

Encara un últim argument a favor meu: em poden fer fora d'aquesta terra que es diu Macedònia, poden fins i tot forçar-me que deixi la meua llar (això ja els va passar als meus avis i al meu pare, que van ser forçats a deixar la seva Macedònia Egea durant la guerra civil), em poden prohibir consultar els arxius, però no em poden ordenar que oblidí el meu nom perquè el nom és el cordó umbilical que em lliga al somni del meu poble –i amb això també és el cordó umbilical del meu propi somni que permet la nostra reproducció al llarg del segle. Com més fort criden que no existeixo, més confirmen la meua existència. I amb això, el meu nom ressona dins d'Europa! □

Traducció de Simona Škrabec

BIBLIOGRAFIA

- AA.DD., «Balkan art» *Margina* [Skopje] XII, 70 (2005).
- BHABHA, Homi, *Nation and narration*, Londres, Nova York, Routledge, 1990.
- ČANDER, Mitja, *Kuvertirana poteza*, Ljubljana, LUD Literatura, 2008.
- ČUFER, Eda (cur.), *In Search of Balkania*, Graz, Neue Galerie Graz am Landesmuseum Joanneum, 2002.
- DUKOVSKI, Dejan, *Bure barut* [Polvorí], 1994.
- *Balkanot ne e mrtov* [Balkan is not dead], 1992.
- DYKER, David i Ivan VEJDOVA, *Yugoslavia and after*, Londres, Nova York, Longman, 1996.

- EINARSSON, Sigurjon (dir.), *A name is a Name*, 2010, <www.anameisaname.net>.
- GEARHART, Jessica, «An Introductory Exploration of the Concept of Balcan in Art», *Blesok* 52, (gener-febrer, 2007), <www.blesok.com.mk>.
- GOLDSWORTHY, Vesna, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, New Haven, Londres, Yale University Press, 1998.
- GOURGORIS, Stathis, *Dream Nation. Enlightenment, Colonization and Institution of Modern Greece*, Stanford, Stanford University Press, 1996.
- HALPERN, Joel M. i David A. KIDCEKEL (eds.), *Neighbors At War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*, The Pennsylvania State University, 2000.
- JOVIĆ, Dejan, *Pričinite za raspogjanjeto na SFRJ (Razlozi za raspad SFRJ)*, Skopje, Templum, 2003.
- KAPLAN, Robert, *Balkan Ghosts: a journey through history*, Londres, Papermac, 1994.
- KOLOZOVA, Katerina, «Identitet (jedinstva) u izgradnji: O smrti "Balkana" i rođenju "Jugoistočne Europe"», en Dušan I. Bjelić; Obrad Savić (ed.), *Balkan kao metafora, Između globalizacije i fragmentacije*, Beograd, Beogradski krug, 2003, pp. 295-307.
- *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Massachusetts, Londres, The MIT Press Cambridge, 2002.
- KRAMARIĆ, Zlatko, *Identitet, tekst, nacija. Interpretacija crnila makedonske povjesti*, Zagreb, Ljevak, 2009.
- MANCHEVSKI, Milcho (dir.), *Before the Rain*, 1994, <www.manchevski.com>.
- (dir.), *Dust*, 2001, <www.manchevski.com>.
- (dir.), *Shadows*, 2007. <www.manchevski.com>.
- MITREVSKI, Darko, *Bal-can-can*, 2005.
- ORAIĆ-TOLIĆ, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna*, Zagreb, Ljevak, 2005.
- OSMANLI, Tomislav, *Prikazni od Skopje*, Skopje, Kultura, 2005.
- OSOJNIK, Iztok, «The Balkans Outside the Balkanian Violence of Uni-nationality», *Blesok* 51, (novembre-desembre 2006), <www.blesok.com.mk>.
- TODOROVA, Marija, *Imagining the Balkans*, Oxford, OUP, 1997.
- Ugrešić, Dubravka, *Kultura laži*, Belgrad, Fabrika knjiga, 2008.
- *Zabranjeno čitanje*, Skopje, Sigmappres, 2002.
- ZEMAN, Harald (cur.), *Blut und Honig. Zukunft ist am Balkan*, Klosterneuburg, 2003.
- ŽIŽEK, Slavoj, «The Spectre of Balkan», *The Journal of the International Institute* 2, (1999).

1. Marija Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford, OUP, 1997. Aquest és un dels llibres més influents i comentats sobre els Balcans. És important subratllar els punts febles de l'argumentació de la historiadora búlgara que detecta Mojsova. La gran majoria d'investigadors accepten, en canvi, la teoria de Todorova sobre l'essència incorruptible dels Balcans sense cap distància crítica. Vegeu, en aquest mateix dossier, els assaigs de Petrović i, en certa manera, també Bazduj. (Nota de Simona Škrabec.)
2. Dejan Dukovski, *Balkanot ne e mrtov* [Balkan is not dead], 1992; *Bure barut* [Polvor], 1994. Traducció francesa dels dos drames editada a París, Maisons d'Europe et d'Orient.
3. Normalment el seu nom és transcrit com Milcho Manchevski, *Before the Rain*, 1994; *Dust*, 2001; *Shadows*, 2007, <www.manchevski.com>.
4. Eda Čufer, (cur.), *In Search of Balkania*, Graz, Neue Galerie Graz am Landesmuseum Joanneum, 2002.
5. Tomislav Osmanli, *Prikazni od Skopje*, Skopje, Kultura, 2005.
6. Katerina Kolozova, *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Massachusetts, Londres, The MIT Press Cambridge, 2002.
7. Zlatko Kramaric, *Identitet, tekst, nacija. Interpretacija crnila makedonske povjesti*, Zagreb, Ljevak, 2009.
8. Sigurjon Einarsson (dir.), *A Name is a Name*, 2010. <www.anameisaname.net>.
9. Mitja Čander, *Kuvertirana poteza*, Ljubljana, LUD Literatura, 2008.

Subscriu-te ara a Mètode

i rebràs la col·lecció
completa de les
«Monografies Mètode»

Revista de referència de la
Xarxa Vives
d'universitats

Subscripcions (4 números l'any):
25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger.

www.metode.cat

L'ogre balcànic i l'esperit dòcil d'Europa central: un paral·lel

Muharem Bazdulj

La historiadora d'origen búlgar Marija Todorova comença el seu llibre *Imagining the Balkans* [Imaginant els Balcans] amb una paràfrasi del famós començament del *Manifest comunista* de Marx: «Un fantasma ronda per la cultura occidental –el fantasma dels Balcans». La primera edició anglesa d'aquest llibre es va publicar el 1997, és a dir, només un any després que s'hagués acabat la guerra a Bòsnia i Hercegovina amb els acords de Dayton, l'episodi central i també el més violent dels conflictes armats

que van acompanyar la desintegració de Iugoslàvia durant gairebé deu anys. Hi ha qui anomena aquests conflictes la tercera guerra balcànica.

Todorova comença el seu llibre recordant que el terme *balcanització* com a «sinònim de la fragmentació de les grans i fortes entitats polítiques i el retorn a la vida tribal, endarrerida, primitiva i bàrbara» va entrar al glossari europeu de les paraules lletges amb les dues primeres guerres balcàniques (1912-1913). La investigadora avisa que «els fets bàrbars d'aquesta llunyana península del Mediterrani» es van començar a comentar simultàniament amb l'aparició dels moviments pacifistes i la seva institucionalització. Vuitanta anys més tard, la desintegració de Iugoslàvia va tornar a actualitzar el sentit pejoratiu del terme *balcanització*. Aquesta vegada, però, la península de l'Europa mediterrània no era lluny, ja que els fets bàrbars es podien seguir gairebé en directe pels mitjans de comunicació de la nostra era. L'emissió d'aquestes notícies va coincidir amb la «feliç dècada dels noranta» quan amb la caiguda del Mur de Berlín va començar la reintegració dels països centre-europeus a Occident.

Diria que no hi ha hagut gaires intents de comparar aquests dos conceptes geopolítics que van tenir en les darreres dues dècades del segle XX, de valors i significats

Muharem Bazdulj (Travnik, 1977) és escriptor, traductor i periodista. Ha publicat els reculls de narrativa breu *One Like a Song* (1999), *Druga knjiga* (El segon llibre, 2000; *The Second Book*, trad. angl. de Andrew B. Wachtel et. al., 2000), *Travniška trojica* (La trinitat de Travnik, 2002), *Čarolija* (Màgia, 2008), el poemari *Heroes* (2007) i les novel·les *Koncert* (2003; trad. polonesa 2007), *Đaur i Zulejha* (El desconfiat i la Zulejha, 2005; *Der Unglaubliche und Zulejha* (trad. al. Klaus Detlef Olof, 2008), *Tranzit, kometa, pomračenje* (*Transit, Komet, Eklipse*, trad. al. de Klaus Detlef Olof, 2010) i *Sjetva soli* (La sembra de sal, 2010). Els seus assaigs els ha reunit en els volums *Poslovi i dani* (Feines i dies, 2005) i *Filigranski pločnici* (Les voreres de filigrana, 2009). Des del 1996 publica amb assiduitat en diaris i revistes de l'àmbit que abraça la llengua abans anomenada serbo-croata: *Dani* i *Oslobođenje* de Sarajevo, *Feral Tribune* de Split, *Zarez* i *Tvrđa* de Zagreb, *Vreme* de Belgrad, etc., i també en l'espai internacional com *World Literature Today*. Ha traduït Josip Brodski i W. B. Yeats.

diametralment oposats: em refereixo al concepte d'Europa central als vuitanta en comparació del concepte dels Balcans als noranta. El primer va significar la realització d'una utopia passada, mentre que l'altre era una distopia actual. Un dels pocs intents el trobarem en el capítol «Entre la classificació i política: els Balcans i el mite d'Europa central» d'*Imaginant els Balcans* de Todorova.

El mite sobre Europa central és una categoria literària. A més de Milan Kundera, Europa central va ser vista com l'«ànima perduda d'Occident» també en les obres literàries de György Konrad, Czeslaw Miłosz, Danilo Kiš i Claudio Magris. En el seu assaig de 1986, *Variacions sobre temes centreeuropeus*, Danilo Kiš diu: «El fenomen de la cultura centreeuropea és avui més present a Occident que no pas als països que podríem considerar centreeuropeus. El rebuig del concepte de *Mitteleuropa* és conseqüència d'un aïllament cada cop més gran rere les fronteres nacionals, les polítiques, però també les ideològiques».

Només tres o quatre anys després que fossin escrites aquestes paraules, les divisions ideològiques sobre les quals parla Kiš es van fer ben visibles, no sols a l'Europa central, sinó a tot Europa. La incorporació d'Europa central a la Unió Europea, en canvi, va fer irrellevants els tancaments en les fronteres nacionals. I mentrestant, als Balcans, el desig de tancar-se dins les fronteres nacionals va arribar al paroxisme.

I tanmateix, ja que parlem de fronteres, ni als Balcans ni a Europa central no podem parlar d'unes fronteres realment definides en sentit geogràfic. Perquè els dos termes són més aviat un concepte historicocultural. Els Balcans en gran part corresponen als territoris europeus de l'Imperi otomà del segle XIX, mentre que Europa central

és l'herència de la Monarquia dels Habsburg. I és clar, aquests dos conjunts aquí i allà se solapen. Bòsnia i Hercegovina n'és segurament el millor exemple. Fins l'any 1878, Bòsnia i Hercegovina era part de l'Imperi otomà i llavors, amb un permís obtingut al Congrés de Berlín, Àustria-Hongria la va ocupar, per bé que formalment, Bòsnia i Hercegovina continuava sent part de l'Imperi otomà. Trenta anys més tard, amb l'annexió, Bòsnia i Hercegovina va esdevenir també formalment part de la Monarquia austríaca, encara que en els tres decennis anteriors, la cultura centreeuropea ja havia penetrat intensament a Bòsnia i Hercegovina.

Només sis anys després de l'annexió, el 28 de juny de 1914, es va produir a Bòsnia, o més exactament, a la ciutat de Sarajevo, l'atemptat contra l'arxiduc Francesc Ferran, el successor del tron de la casa dels Habsburg, un atemptat que desencadenaria la Gran Guerra, després de la qual, la Monarquia austrohongaresa deixaria d'existir. És llavors quan va deixar d'existir, doncs, l'Estat utòpic de la cultura centreeuropea. L'atemptat de Sarajevo és, per això, sovint presentat com un fenomen «balcànic» i com a tal del tot contrari a Europa central perquè va posar fi a la seva encarnació en un sol Estat. En el seu llibre *Drvo života, plodovi smrti* [L'arbre de la vida, els fruits de la mort] Stanko Cerović canta una oda a l'agressor Gavrilo Princip (a qui anomena *el noi de la cabana*) i apunta, entre altres coses: «El noi de la cabana va ser el 1914 l'únic humà a tot Europa, un ésser jove i pur, misteriós i valent, que representava la negació absoluta de la civilització que no sols havia traït els homes, sinó que els volia exterminar. Un indi, un negre, un proletari, una dona, un infant, un miner, un presoner,

un àngel físic, conduït per la mà tendra d'una deessa que el calma: Au, fillat meu, tu ets l'únic que encara em quedes, fes tombar aquest castell amb el teu dit, això t'agradarà i llavors el Pare ho apuntarà com una cosa al teu favor». Sembla una admiració acrítica dels Balcans, especialment si sabem que en el mateix llibre l'autor diu també: «Confio que ningú no es dediqui a estudiar-ho, perquè qui ho faci desapareixerà com per art de màgia, però en aquesta terra, en aquesta regió que ocupa si fa o no fa tota la península balcànica, els fruits tenen un gust més intens que en qualsevol altre lloc». Claudio Magris, el més important creador literari del mite de l'Europa central, escriu a *Danubi* si fa o no fa el mateix: «Poc més enllà, unes quantes fotografies mostren la seqüència de l'atemptat de Sarajevo, molt semblant al de Dallas; en aquells instants, entre una fotografia i l'altra, es van disparar els trets del suïcidi d'Europa –potser, pels camins tortuosos de l'astúcia de la raó, aquells trets, que ens van ferir a mort, també van posar en marxa l'alliberament dels països de l'Àsia i de l'Àfrica, que les velles potències europees, unides, haurien pogut continuar dominant i explotant».¹

La diferència crucial rau, com sempre, en l'ull de l'observador. El sociòleg hongarès István Bibó escriu sobre la «misèria de les petites nacions d'Europa oriental», pensant sobretot en la seva Hongria natal, i també en Txèquia, Eslovàquia i Polònia, és a dir, les nacions que són, de fet, canònicament centreeuropees. Les conclusions a què ell va arribar aleshores, avui s'atribueixen ja només a les petites nacions balcàniques i més que res al grup dels eslaus del sud. De tota manera, però, les tensions entre nacions, que els mitjans de comunicació occidentals projecten, encara que sigui

només en la perspectiva més grollera de la política diària, damunt els Balcans tampoc s'ha apagat al cor d'Europa central, formin part de la Unió Europea o no. El millor exemple en són les tensions actuals entre Hongria i Eslovàquia a causa de la minoria hongaresa dins d'aquest darrer país, la concentració de la qual en algunes regions és tan densa que Eslovàquia ha decidit a causa d'això no reconèixer la independència de Kosovo, d'aquest últim cas de *balcanització*.

István Bibó parla de les «fronteres poroses» com una característica de l'Europa central i dels Balcans i aclareix: «La desgràcia més gran *no és* el fet que les fronteres lingüístiques siguin enrevessades i que no respectin cap criteri geogràfic o econòmic: el veritable problema és que la memòria històrica de tots aquests pobles –perquè la majoria d'aquests pobles sí que tenien formada una memòria històrica– sempre estava relacionada amb els altres pobles i, normalment, amb uns pobles més grans que els parlants de la llengua en qüestió. Els sentiments nacionals aquí, igual com en qualsevol altre lloc del món, no sols connecten un grup de persones en una comunitat, sinó que connecten aquest mateix grup amb un territori concret i amb les seves ciutats i els seus monuments històrics».

Les fronteres són poroses a causa de la desaparició dels imperis. En un assaig recent, publicat el 2005, Marija Todorova critica el fet que el terme «retard en el desenvolupament» es transfereixi des de l'esfera econòmica discretament també a les qüestions socials i culturals. El terme «retard» va sovint lligat precisament a la regió dels Balcans, però Todorova demostra que això és equivocat, sobretot perquè és un fet que «alguns moviments nacionals als Balcans van començar si més no una gene-

ració abans que altres nacionalismes dins l'Imperi dels Habsburg o dels Romanov». És equivocat, doncs, dir que els Balcans *fan tard* en comparació amb Europa. La qüestió del temps és una cosa relativa, però. Perquè si *feien tard* des d'aquest punt de vista... des d'un altre, podrien ser *els primers*.

La narració sobre els Balcans del segle XX, sobretot si hem de parlar de l'última dècada, és una narració que parla exclusivament de Iugoslàvia. Setanta anys més tard que l'Imperi otomà i la Monarquia austrohongaresa, aquest va ser l'últim imperi balcànic —o centreeuropeu— que es va esfondrar. L'actitud dels altres envers els Balcans també té responsabilitat en aquesta desfeta. El final de Iugoslàvia va fixar l'estereotip sobre els Balcans en els mitjans, però paradoxalment aquesta qüestió ha esdevingut també un tema predilecte de les investigacions científiques i acadèmiques. L'historiador croat Dejan Jovič ho sap explicar bé:

El final de Iugoslàvia és un tema central per al món acadèmic, però també per a la política occidental, especialment als anys noranta. No podeu comprendre la política internacional si no teniu en compte el final de Iugoslàvia: no podeu comprendre per què la Unió Europea vol crear una política comuna en defensa i afers estrangers; no podeu comprendre per què els Estats Units han desenvolupat una doctrina nova d'intervenció en els Estats sobirans per defensar les raons ideològiques, encara que sigui contrària a la voluntat expressa de les Nacions Unides; no podeu comprendre la política russa del retorn. És absolutament exagerat pensar que nosaltres som el centre del món. En circumstàncies normals ningú no s'entreté ni un minut amb fets que passen

a Zagreb o a Belgrad, però la nostra regió va esdevenir aleshores un polígon on s'havien de fixar els canvis en les polítiques exteriors després del final de la guerra freda i així es va crear la crisi més important a Europa, i també al món, dels anys noranta.

El final de Iugoslàvia es també molt present en les arts d'entreteniment en el sentit més ampli de la paraula. Estic pensant tant en les obres occidentals que tracten sobre el tema com en les obres dels autors balcànics (és a dir, del territori de l'antiga Iugoslàvia) que van tenir una recepció àmplia a Occident. Entre tots els esdeveniments relacionats amb el final de Iugoslàvia, el que va atreure més atenció és, sens dubte, el setge de Sarajevo. Cal tenir present la importància que van tenir els jocs olímpics d'hivern a Sarajevo vuit anys abans del començament del setge. A causa d'això, la ciutat ja tenia una mena de fama mediàtica, i a més, aquesta circumstància afegia més força a la quimera que una capital europea es pogués trobar assetjada, ja que un setge era com una veritable «relíquia del passat». Però no només això, com que la ciutat havia hostatjat uns jocs olímpics, tenia un avantatge «tècnic»; Sarajevo tenia desenvolupada la infraestructura física que podia albergar un gran nombre de periodistes estrangers. En les representacions mediàtiques, acadèmiques i artístiques del setge de Sarajevo no es pot oblidar tampoc l'atemptat a l'arxiduc Francesc Ferran que va desencadenar la primera guerra mundial. Aquest fet, especialment en les interpretacions més sensacionalistes de la premsa groga, havia de deixar clar que el setge de Sarajevo podria acabar portant cap a una tercera guerra mundial. Però aquest mantra repetit amb tanta insistència, que relacionava l'any

1914 amb l'any 1992 per demostrar que el segle XX va començar i va acabar a Sarajevo no pertany només al discurs mediàtic. En el llibre *L'era dels extrems*, Eric Hobsbawm² diu ja d'entrada:

El 28 de juny de 1992 el president de França, Mitterrand, es va presentar de sobte, sense anunciar-ho prèviament, a Sarajevo. La ciutat ja estava atrapada en una guerra que fins al final d'aquell mateix any hauria pogut costar la vida a unes 150.000 persones. La seva intenció va ser recordar al món com era d'important la crisi a Bòsnia. I sí, la presència d'un mandatari d'edat avançada i d'una salut visiblement precària que passeja sota el foc d'artilleria va ser molt comentada i aprovada. Però un aspecte d'aquesta visita de Mitterrand va passar literalment sense cap comentari, encara que és evident que va ser d'una importància cabdal: la data. Per què el president de França va decidir viatjar a Sarajevo precisament aquell dia? Perquè el 28 de juny és l'aniversari de l'assassinat de l'any 1914, de l'assassinat de l'arxiduc Francesc Ferran d'Àustria-Hongria que va donar pas en només unes setmanes al començament de la primera guerra mundial. Qualsevol europeu una mica llegit de l'edat de Mitterrand hauria vist la coincidència entre les dates de seguida i hauria recordat el lloc i altres fets relacionats amb la catàstrofe històrica que va començar a causa d'errors polítics i càlculs equivocats. Com s'hauria pogut dramatitzar millor les implicacions de la crisi a Bòsnia que amb aquesta tria d'una data simbòlica?

Els jocs olímpics i l'atemptat de Sarajevo com dues referències globalment conegudes sobre la capital de Bòsnia i Hercegovina havien ajudat, ja abans del setge, a contextu-

alitzar els temes balcànics també per a l'art de l'entreteniment. Encara que sigui només una simple curiositat, voldria esmentar un episodi de la sèrie de dibuixos animats *Els Simpson*. En un episodi d'aquesta família típica americana de qualsevol ciutat típica americana, un dia, la seva ciutat, Springfield, és proclamada la pròxima seu dels Jocs Olímpics d'Hivern i el locutor Kent Brockman diu: «Springfield pot esperar un èxit semblant al que va viure Sarajevo després dels Jocs Olímpics d'Hivern en 1984».

Czesław Miłosz va escriure un poema titulat «Sarajevo» en el qual avisa que allò que passava allà podria haver passat en qualsevol lloc, i en aquesta advertència ressona també el record d'aquell atemptat que va passar quan Miłosz tenia tres anys. I Elias Canetti, nascut als Balcans, que es va formar i va viure una gran part de la seva vida a Viena, al cor d'Europa central, el 1993, només un any abans de la seva mort, deia així:

L'home no té més remei que preguntar-se com ha pogut sobreviure a aquest segle sense noves esperances. Per a mi, el segle va començar amb una guerra balcànica (1912), però vuitanta anys més tard (1992) m'ha tornat a trobar en una guerra balcànica. Com es pot comprendre això? És que hi ha una llei que ho determini? I tanmateix, entremig hem viscut dues guerres mundials. [...] *Bosniaken*, deien quan jo era petit a Viena. I amb quin respecte que ho deien! Els més valents, com els tirolesos. [...] Qui vols matar? De part de qui vols ser mort? Bòsnia.

I si parlem dels artistes de l'espai històric iugoslau, cal distingir entre aquells que ja havien estat reconeguts a Occident abans dels anys noranta i els que van començar la

seva carrera en paral·lel amb el final de Iugoslàvia. El paradigma dels primers és Emir Kusturica. Nascut a Sarajevo, aquest artista ha aconseguit –si més no això consideren un gran nombre de crítics– crear una poètica que s'adapta a la perfecció als estereotips que Occident té sobre els Balcans. Slavoj Žižek diu, per exemple, que la pel·lícula *Underground* de Kusturica és un mite dels Balcans dramatitzat específicament per a l'audiència occidental. Encara que a Žižek no li va pas malament fer de tant en tant ell mateix el paper de «boig balcànic». Ens diu així: «A les meves conferències a Amèrica m'agrada explicar acudits verds i coses per l'estil; m'han denunciat per sexista, racista, i tot. I sabeu què m'ha salvat quan van decidir de portar-me als jutjats i coses semblants? Algú va dir: però que us heu begut l'enteniment, aquest home és dels Balcans, és boig, deixeu-lo anar. M'he salvat perquè la meua imatge encaixava al seu estereotip». En el seu llibre *Metàstasi del plaer*,³ Žižek defineix el concepte dels Balcans amb les seves «fronteres poroses»:

L'antiga Iugoslàvia podria ser un exemple del mecanisme següent: cada participant en aquest drama vol demostrar que ell és «a dins» i es presenta a si mateix com l'últim bastió de la civilització europea (que és l'única manera de demostrar que ets «a dins» en el capitalisme) davant els bàrbars orientals. Per als austríacs, sobretot els de dretes, aquesta frontera imaginària la representa la serralada de Karavanke, que separa Àustria d'Eslovènia: rere aquestes muntanyes comencen les hordes eslaves. Per als nacionalistes eslovens, la frontera es troba al riu Kolpa/Kupa que separa Eslovènia de Croàcia: nosaltres som *Mittleuropa*, mentre que els croats pertanyen indubta-

blement als Balcans, sempre embolicats en les seves baralles ètniques que no tenen res a veure amb nosaltres –és clar que nosaltres som amb ells, que sentim el seu dolor, però és una compassió semblant a la que se sent davant les víctimes del Tercer Món... Per als croats, el límit es troba evidentment en la frontera que els separa dels serbis, és a dir, la frontera entre la civilització catòlica occidental i l'espirit col·lectivista, oriental de l'església ortodoxa que no és capaç de comprendre l'individualisme. Els serbis, finalment, es veuen a ells mateixos com l'última torre de defensa de l'Europa cristiana que la protegeix del perill fonamentalista que simbolitzen els musulmans albanesos i bosnians.

És a dir, els Balcans són un fantasma, un ogre, que tothom necessita. Per a Occident, la regió s'ha convertit en una mena de *Tercer-Món-que-substitueix-el Tercer-Món*, és a dir, un territori geogràficament i culturalment marcat dins del qual es poden projectar tots els propis *sentiments reprimits*, exactament igual com en les èpoques anteriors es feia amb les colònies del Tercer Món (i en aquest sentit, és d'allò més convenient que els Balcans es trobin de fet a Europa perquè resulta més fàcil dissimular el discurs políticament correcte). Ja no cal que Occident busqui aquelles característiques seves que li resulten desagradables en algun lloc llunyà perquè les pot trobar a la seva pròpia perifèria, als Balcans, per ser exactes. I tot això explica també perquè Europa central ha tingut un tractament diametralment oposat. Al principi del llibre *Metàstasi del plaer*, Slavoj Žižek es pregunta: Perquè l'Occident va estar tan fascinat pel final del comunisme a l'Europa de l'Est? La resposta és evident: l'òptica d'Occident va quedar captivada per la redescoberta de

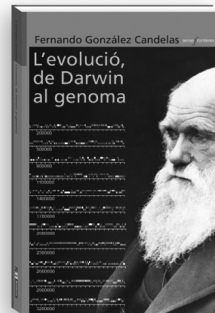
la democràcia. Semblava com si la democràcia, que a Occident pateix símptomes de desgast i crisi evidents, perduda en les rutines burocràtiques i les campanyes promocionals de les eleccions –s’hagués pogut descobrir intacta a l’Europa de l’Est. La funció d’aquesta fascinació és del tot ideològica: a l’Europa de l’Est, Occident hi busca els seus propis fonaments perduts, hi busca el seu propi invent de la democràcia que mentrestant ha perdut.

Igual que en un dibuix animat o en un còmic, quan a l’espatlla esquerra de l’heroi apareix un àngel amb una àguila damunt el cap i a la dreta un diablet amb la forca i les banyes, tots dos amb la cara del protagonista, dues petites rèpliques, dues maquetes del mateix home: així és com Occident veu avui l’Europa central i els Balcans. I realment, com si fóssim atrapats en un dibuix animat, els dos conceptes són el resultat del dilema de l’heroi que ha de decidir entre dues tendències, entre dos pols oposats... que fan tot el possible per amagar que de fet se solapen. L’àngel pot portar les sabates del diable, i el diable, podria ser tan bell com un àngel. □

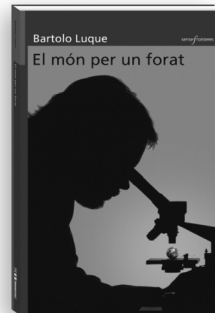
Traducció de Simona Škrabec

1. Claudio Magris, *El Danubi*, traducció d’Anna Casasses, Barcelona, Edicions 1984, 1986, p. 176.
2. Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: the short twentieth century 1914-1991* [traduït a l’espanyol com a *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2004.]
3. Traducció espanyola: *Las metástasis del Goce*, Buenos Aires, Paidós, 2003.

sense *f* fronteres

Encara té vigència la teoria evolutiva?

Una ullada pluridisciplinària a la ciència

Una passejada pels fonaments de la ciència

www.bromera.com
edicions

bromera

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Pensar Europa sense pensar

Els discursos sobre Balcans com un reflex de la mateixa Europa

Tanja Petrović

«Sembla ser que la convergència europea s'està fent sense pensar-hi gaire» van escriure Jelica Šumič Riha i Tomaž Mastnjak l'any 1993 en el dossier *Questioning Europe* [Qüestionant Europa] de la revista eslovena *Filozofski Vestnik* i van subratllar que «no és la primera vegada que Europa està acostant posicions, però fins ara la convergència mai no s'havia fet amb una tal falta d'idees i reflexions». ¹ Els autors es van mostrar crítics envers Europa sobretot a causa dels esdeveniments tràgics a l'antiga Iugoslàvia que Europa no va intentar evitar ni va mostrar, de fet, cap intenció de donar suport a la democratització de Iugoslàvia. En els àmbits acadèmics s'ha desenvolupat

mentrestant una revisió crítica d'algunes pràctiques de la Unió Europea tant a nivell nacional com a nivell supranacional. Però els discursos sobre la Unió Europea que tenen ressò en la societat, que són presents en la política diària i als mitjans, continuen sent, tanmateix, irreflexius.

Des del punt de vista ideològic, el terme *Europa* se solapa avui pràcticament amb la Unió Europea. ² La legitimació de la nova geografia simbòlica del continent europeu és a les mans dels membres de la Unió: només els que ja són a la Unió poden decidir qui incloure i qui excloure mentre que aquells que intenten esdevenir-ne membres –els que es troben a *mig camí cap a Europa* ³ o que ni tan sols tenen aquesta opció (els veïns de la UE)– no poden opinar. La pràctica discursiva en la qual els termes *Europa* i *europeu* s'igualen amb la Unió Europea, Mitja Velikonja l'ha definida com a «pecat originari» del nou eurocentrisme. Amb l'excusa de la simplificació, de la necessitat d'abreujar els termes d'una manera eloqüent (podríem dir *euloqüent*?), els dos conceptes simplement han esdevingut sinònims: la unió política i econòmica s'ha apropiat el nom geogràfic i històric del continent. ⁴ Els Estats balcànics que es vulguin adherir a la Unió Europea han d'acceptar els canvis profunds i estratificats en molts àmbits de la vida social i política, i també

Tanja Petrović (Belgrad, 1974) és investigadora associada del Centre d'Investigació Científica de Ljubljana i professora a la Universitat de Nova Gorica. Actualment gaudeix d'una beca d'investigació del Wissenschaftskolleg de Berlín. Estudia la intersecció dels fenòmens lingüístics, socials i culturals amb una atenció especial a la influència de les ideologies i els processos de la memòria col·lectiva. El seu primer llibre *Ne tu, ne tam* (Ni d'aquí, ni d'allà, 2006) és resultat de la seva tesi doctoral a l'Institutum Studiorum Humanitatis de Ljubljana sobre l'adaptació dels serbis a l'entorn lingüístic eslovè. És també l'autora del llibre *A long way home. Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*, publicat per l'Institut de la Pau de Ljubljana en eslovè i anglès (2009, disponible també a: <<http://www.mirovni-institut.si>>).

en l'economia: «Les preparacions per entrar simultàniament al mercat comú i al sistema Schengen obliguen els Estats de l'Europa central i de l'Est a fer canvis profunds en la política monetària, el sistema fiscal, la circulació de capitals, el control de migracions i en el marc polític i institucional per complir unes condicions d'entrada a la UE que ni els mateixos Estats membres han de complir».⁵

Quina és, doncs, la naturalesa d'aquests discursos? Com marca el context els qui creen els discursos i els qui en són l'objecte? Què ens diuen aquests discursos sobre la naturalesa de l'Europa actual? Com s'emmiralla la geografia simbòlica d'Europa dins l'espai que avui s'anomena *els Balcans occidentals* i que en gran part correspon al territori de l'antiga Iugoslàvia?⁶

ELS «BALCANS OCCIDENTALS» COM LA COLONITZACIÓ DE L'ESPAI ALIÈ

«Culturalment diferents»: Europa s'ha legitimat amb aquest sintagma al llarg de la seva història perquè ha definit la seva identitat sempre en oposició envers els altres. Definir la identitat europea és avui gairebé una obsessió, però aquesta és una idea força recent: tal com diu Peter Burke, fins al segle XV, el terme *Europa* s'utilitzava amb poca freqüència, la paraula no tenia cap pes especial, per a la majoria significava ben poc.⁷ Tomaž Mastnjak ho justifica dient que Europa és un terme exclusivista, és a dir, que des de sempre inclou només allò que no ha estat prèviament exclòs. En molts períodes aquesta mecànica d'incloure o d'excloure no tenia cap funció. Cap a mitjan segle XV, després de la conquesta

otomana de Constantinoble en 1453, el nom *Europa* va començar a sonar amb uns tons més emotius perquè assolí el poder de mobilització en donar a entendre la consciència comuna de pertànyer a Occident. «Europa com a entitat política s'ha format a partir de la guerra santa contra els turcs que a partir del Renaixement van començar a ser considerats com a enemics musulmans».⁸ Durant bona part del segle XX, el paper de l'altre davant d'Europa corresponia als països comunistes. I al final del segle, quan des de l'Occident desenvolupat ja no es podia evocar el perill comunista, calia tornar a despertar l'«ogre» tradicional: l'islam i els musulmans.⁹ Amb això, però, totes les altres diferenciacions ja formades –i cal no cansar-se de repetir-ho– van restar presents: l'altre colonial, l'altre semític, l'altre comunista, l'altre de l'Europa de l'Est. La percepció de la diferència envers aquests altres no resulta avui gaire atenuada, sinó que continua present.

La característica principal de l'altre dels Balcans és que és diferent només a mitges... aquest altre mig civilitzat, tanmateix, habita a Europa. I això es va mostrar com alguna cosa realment substancial dins el context d'entrada d'alguns Estats a la Unió i també en el procés d'adhesió dels altres. El concepte dels *Balcans occidentals* és una continuació natural dels conceptes d'alteritat anteriors (dels Balcans a seques, del Sud-est d'Europa) i contribueix a mantenir la consciència de la diferència ben viva: els Estats balcànics són, des del punt de vista geogràfic, *una part natural d'Europa* i pertanyen a *la seva història i la seva civilització* (aquestes declaracions ideològiques són subratllades constantment tant pels polítics europeus com els balcànics), però encara els falta molt perquè puguin dir que han esdevingut

la part *europèa* d'Europa. En aquest espai de doble significació, en aquest context polític, ideològic i cultural «uns Estats són *europèus* per descomptat, mentre que els altres tot just han d'assolir aquesta condició». ¹⁰ El procés d'adhesió dels Estats balcànics ha creat un escenari ideal per posar rumb cap a un nou orientalisme europeu. Per poder comprendre millor els mecanismes que ha despertat aquesta diferenciació resulta útil fer servir el concepte de l'herència històrica. Al contrari de la tradició, que és una tria selectiva del passat, l'herència històrica no és el resultat d'un procés actiu de selecció dels elements: l'herència ho inclou tot, «tot el que s'ha conservat, ens agradi o no». ¹¹ L'herència històrica no es pot canviar, només es pot evocar o bé silenciar, es pot glorificar o bé convertir en un tabú (depenent de la situació que vulguem aconseguir per a nosaltres en el present). El colonialisme és una herència històrica de molts Estats d'Europa occidental i amb això ha esdevingut l'herència històrica de tota la Unió Europea. I com que es tracta d'una època totalitària i fosca, els actuals polítics europeus no temen evocar obertament el passat colonial dels seus països. Als mitjans de comunicació austríacs trobem sovint referències a l'*antiga colònia austríaca*, Bòsnia i Hercegovina. El dia 16 de juny de 2006 va aparèixer al diari *Der Standard* la declaració següent: «A Bòsnia els austríacs són molt respectats i la causa la podem trobar en la reforma del sistema escolar que es va dur a terme gràcies a la Monarquia dels Habsburg després de l'annexió de 1887 [sic!]». L'economista Jože Mencinger explica la presència actual d'Àustria al mercat eslovè amb la presència anterior (és a dir, imperial) d'aquest Estat al territori d'Eslovènia i a l'Est d'Europa: «Els austríacs coneixen bé no sols Eslovènia, sinó

també tots els altres països de l'Est perquè han compartit amb ells un passat, sense oblidar també la proximitat geogràfica». ¹²

La reproducció de les relacions colonials en els discursos sobre l'adhesió dels Estats balcànics a la UE parteix de la convicció que els Balcans són la perifèria que cal controlar i gestionar. La regió necessita un assessorament constant i l'ajuda des dels centres de poder. Abans de poder entrar a la Unió, aquests Estats tenen encara un llarg camí per davant perquè han de canviar de soca-rel: i perquè realment puguin canviar, els cal *ajuda*, per fer el camí necessiten un *guia*. L'eurodiputat eslovè Jelko Kacin ha subratllat que «la UE ha d'utilitzar tot el seu saber acumulat, la formació d'especialistes i el suport econòmic per orientar els Balcans en el seu camí cap a Brussel·les». ¹³

La tutela de la UE en el procés d'adhesió dels Estats balcànics ha creat la imatge que aquesta regió està situada *en un esglaó inferior* i que «no pot avançar per si sola, sinó que cal que l'administri algú des de l'exterior per evitar que repeteixin els errors del passat». ¹⁴ La idea que cal conservar als Balcans una mena d'administració colonial per preservar la pau i assegurar el desenvolupament de tot el continent europeu es podia sentir sovint en els discursos pseudo-acadèmics, divulgatius i periodístics de la dècada dels noranta del segle XX. Andrew Hammond ¹⁵ en cita nombrosos exemples: Robert Carver (1998) veia l'única manera d'evitar els constants aldarulls a Albània «introduint-hi l'ordre i la indústria europea, a més d'assegurar el retorn dels centres de poder que havien existit en els temps colonials». Robert Kaplan, en el seu llibre *Balkan Ghosts* (1993), que avui és considerat un exemple notori de balcanisme, destaca que «només l'imperialisme occidental

—encara que aquesta expressió no agradi a tothom— pot unificar el continent europeu i preservar els Balcans del caos». L'investigador canadenc Michael Ignatieff deia al principi dels noranta que la raó dels conflictes als Balcans era sobretot l'absència de les grans potències: «els Balcans havien estat controlats amb zel pels imperis però ara els pobles s'han trobat en una situació sense cap àrbitre imperial a qui demanar consell. I per això no és estrany que, quan no es van trobar limitats per les potències, es van abraonar un damunt de l'altre, i tanmateix sense resoldre els conflictes que havien quedat soterrats per la presència dels imperis». Julian Berger va escriure a les pàgines de *The Guardian* que «un règim colonial de baixa intensitat seria imprescindible per assegurar la democratització de Bòsnia». Rajko Muršić¹⁶ considera que la idea d'haver de controlar els Balcans està relacionada amb la representació d'aquest territori com una «cruïlla o la zona de contacte; aquesta representació vaga permet, però, construir un discurs homogeneïtzador ben definit. Si estem davant d'un espai on les coses encara no estan controlades, cal imposar-hi el “nostre” sistema d'organització i desenvolupar o reforçar el “nostre” ordre (o dit d'una manera més simple, la “nostra” manera de fer). I això no és pas difícil, ja que les zones frontereres inestables sempre han estat considerades el pont o la cruïlla».¹⁷

L'administració de la «comunitat internacional» primer a Bòsnia i Hercegovina i després també a Kosovo, que és conseqüència de les guerres al territori de l'antiga Iugoslàvia, té moltes característiques colonials, com ho han demostrat alguns investigadors.¹⁸ Els discursos dels principals subjectes polítics en dret internacional representen les «missions de la comunitat

internacional» explícitament com una *mission civilisatrice* (els enviats han d'ensenyar als pobles balcànics la democràcia i el respecte a les lleis). Aquesta pràctica estableix la sinergia entre les velles idees sobre els Balcans com un territori que necessita un control colonial i els nous mecanismes d'exclusió desenvolupats a partir dels processos d'adhesió a la Unió Europea. El procés de democratització no es pot dur a cap sense que es creï alguna mena d'administració colonial perquè aquesta és la condició prèvia a l'*europèitzzació* de les societats balcàniques.¹⁹

El nou context europeu descansa sobre l'equilibri d'una Europa que té com a herència històrica el colonialisme, i això fa possible que fins i tot els Estats que no tenen cap mena de passat colonial adoptin i articulin obertament un discurs colonial. I ho fan, a més, sense sotmetre'l a cap mena de reflexió o de passar-lo per un «sedàs» i adaptar-lo a un moment històric concret. En trobem una bona il·lustració en les declaracions següents: el mes de juny de 2007, abans que Portugal comencés la seva presidència de la Unió Europea, l'ambaixador d'aquest país a la Unió Europea, Álvaro de Mendoça e Moura, va declarar —amb intenció de destacar els objectius prioritaris de la presidència de Portugal— que Portugal, a causa del seu passat colonial, se centrarà «en la política internacional en la col·laboració amb Àfrica, posant en primer pla els drets humans».²⁰ Uns mesos després, quan Eslovènia s'estava preparant per assumir la presidència de la Unió, *The Financial Times* va reproduir la declaració de Janez Janša, aleshores primer ministre d'Eslovènia, que va dir que «en la regió [dels Balcans occidentals] Eslovènia té interessos semblants als de Portugal a l'Àfrica».²¹ Jelko Kacin va comparar d'una manera semblant els inte-

ressos d'una potència colonial sobre les seves antigues colònies (o més ben dit, d'una monarquia i dels territoris que en formaven part) i els interessos d'Eslovènia als *Balcans occidentals*. Kacin destaca que «Àustria es comporta a Eslovènia de la mateixa manera que Eslovènia es comporta al Sud-est d'Europa».²² I l'únic punt de comparació, l'únic mitjà de legitimació d'aquests paral·lels és ser membre de la Unió Europea. Aquest context, doncs, ha aconseguit crear un «magatzem» de fórmules discursives que els membres de la Unió poden adaptar a les necessitats concretes i subratllar així la diferència envers aquells pobles que no són membres de la UE. Aquestes fórmules són utilitzades, a més, precisament per aquells membres de la Unió Europea que no són *europeus* sense cap mena de sospita.

Chantal Mouffe i Ernesto Laclau ens recorden que «l'estructura discursiva no és només una entitat “contemplativa” o “cognitiva”, sinó que és una *pràctica d'articulació* que crea i organitza les relacions socials».²³ La fixació d'unes relacions colonials envers l'entorn no és només una part dels discursos dels membres de la UE, sinó que les paraules sovint passen a la pràctica tal com ho demostra l'exemple dels treballadors temporals a Eslovènia, provinents d'altres parts de l'antiga Iugoslàvia, sobretot de Bòsnia i Hercegovina i de Macedònia, per treballar en la construcció. Aquests treballadors viuen a Eslovènia en unes condicions precàries, difícils d'imaginar, treballen més hores del que està previst legalment i, com que necessiten visat i permís de treball, són completament dependents dels seus empresaris. S'hi pot percebre la rèmora de la brutalitat de l'explotació de la força de treball barata dels temps colonials. La utilització d'aquests mecanismes, però, no

seria possible sense el context que acabem d'exposar, en el qual Eslovènia es postula com a membre de la Unió Europea mentre que els treballadors no ho són. El fet que Eslovènia sigui membre de la UE s'ha fet lloc també en els discursos obertament racistes com el que la fàbrica Vegrad va adreçar als seus treballadors provinents de Bòsnia i Hercegovina, quan al març de 2008 els van instal·lar uns mòduls prefabricats al barri de Bežigrad, a Ljubljana. Van advertir els treballadors que «no intentin viure aquí segons la seva cultura i els seus costums de comportament que en alguns casos singulars poden ser del tot inacceptables. Ara són a Ljubljana, que és la capital de la República d'Eslovènia, que és membre de la Unió Europea. Les lleis i les regles aquí són d'un nivell més elevat». L'escriptor i periodista croat Boris Dežulović va reaccionar a aquest discurs dient que es tractava d'un «típic clixé centreeuropeu: un entorn urbà endreçat significa automàticament un entorn social de nivell cultural elevat on viuen les persones de nivell econòmic considerable, és a dir, gent d'alta cultura i amb sous bons que mai podrien tolerar que els nouvinguts, els *gastarbeiter*, els *sudaques* bruts –africans, àrabs, turcs, gitanos, croats, serbis, o en aquest cas, bosnians–, malmetin el seu idilli urbà. En aquestes societats de nivell cultural superior són vàlides unes altres regles de comportament i l'únic que poden fer els nouvinguts és aportar la seva força de treball barata perquè aquest entorn urbà s'acabi de construir».²⁴ Aquests «*sudaques* bruts» són en aquest exemple de fet considerats com ciutadans del «Tercer Món» –que no tenen cap força política ni reconeguts els drets bàsics; aquests treballadors ja no són persones simplement provinents de les regions del sud de Iugoslàvia– perquè abans, dins de la

Federació, malgrat la segregació i els estereotips àmpliament estesos, la seva situació era molt millor. En aquest grup no podem incloure tampoc els treballadors temporals provinents d'Eslovàquia o d'altres països de l'Est que ja són membres de la UE perquè aquests treballadors compten amb el suport d'una altra base legal. Alhora, però, és també cert que el nombre de treballadors comunitaris és extremadament baix (molt més baix del que s'esperava quan Eslovènia va entrar a la Unió Europea) perquè els sous comparativament no són bons i les condicions de treball i de vida, dolentes.

La crida oberta a seguir els models colonials per relacionar-se amb els Estats dels *Balcans occidentals* forma part d'un context més ampli: l'àmbit econòmic inevitablement continua (o bé precedeix?) aquests discursos per donar-los suport: Àustria és l'inversor estranger més gran a Eslovènia i un dels inversors més importants als Estats dels *Balcans occidentals*. La major part de les inversions eslovenes és destinada a Sèrbia, l'any 2007 una sisena part de tota l'exportació eslovena estava destinada al Sud-est d'Europa.²⁵ Per a Eslovènia, els Balcans occidentals representen un «territori que necessita l'assessorament d'experts» i és alhora el mercat més important i l'esfera d'interès nacional: Bojan Baskar sosté que «els eslovens s'han acostumat a veure les altres parts de Iugoslàvia com “el seu mercat.” El retorn d'Eslovènia primer al mercat bosnià, croat i ara també serbi va ser molt ambiciós i va ser criticat en aquests països com a “imperialisme mercantil”». ²⁶ Vojko Volk, diplomàtic i coordinador per als Balcans del Ministeri d'Afers Estrangers del govern eslovè, garanteix que Eslovènia després que Croàcia hagi entrat a la UE no competirà amb aquest Estat per veure qui

sap aconseguir millor l'ordre als Balcans, sinó que li cedirà aquesta feina amb molt de gust. En la frase següent Volk relaciona el paper d'assessorament a la regió dels *Balcans occidentals* amb la presència i influència econòmiques: «Croàcia segueix la petja d'Eslovènia pel que fa a qüestió de la presència econòmica a Kosovo [...]. Eslovènia és el primer inversor a Kosovo [...] Croàcia segueix els nostres passos i això només pot ser bo. [...] El mateix podríem dir sobre Montenegro. Croàcia és una competència molt benvinguda».²⁷ Ser un assessor en qüestions dels Balcans significa, doncs, tenir influència econòmica en aquest territori on la Unió Europea també té els seus interessos econòmics. Les fórmules discursives i els centres de poder es legitimen mútuament i creen una relació lògica, encara que sovint històricament no estigui gaire fonamentada (tornem a recordar les declaracions de Janša i Kacin que els interessos d'Eslovènia en la regió dels Balcans són els mateixos que els interessos de Portugal a l'Àfrica).

EL COLONIALISME EUROPEU A LA MANERA BALCÀNICA O LA REPRODUCCIÓ DEL COLONIALISME

Una de les marques més importants en qualsevol discurs orientalista és la qüestió de l'«altre infiltrat» que es pot fins i tot separar de les estructures colonials.²⁸ Per això fins i tot les societats que han estat al seu torn l'objecte de l'orientalització poden assumir, reinterpretar i transformar els processos de diferenciació fins a arribar a utilitzar-los per justificar la pròpia identitat i imposar les divisions internes. Qui ho ha demostrat d'una manera molt convincent és Milica

Bakić Hayden (1995) amb exemples de la «reproducció de l'orientalisme a l'antiga Iugoslàvia» —en aquesta regió, alguns pobles es representen com a occidentals/europeus/superiors mentre els altres són vistos com a orientals/bizantins/inferiors. Bakić-Hayden i Hayden subratllen que bona part de la retòrica política a l'antiga Iugoslàvia «als vuitanta es va desenvolupar a partir de la divisió entre els Estats que s'atribuïen l'estat privilegiat, *europeu*, mentre que els altres grups eren rebaixats amb les atribucions de ser *balcànics* o *bizantins*, és a dir, part de cultures alienes a Europa».²⁹ El 2004 Raza i Linstrom han demostrat que els croats durant la presidència de Tuđman van cultivar els mateixos estereotips en referir-se als Balcans que els polítics occidentals utilitzaven per parlar de Croàcia. I amb això van aconseguir distanciar-se dels seus veïns del sud i de l'est.

Les fórmules discursives sobre els *Balcans occidentals* s'han anat formant a partir dels processos d'adhesió a la UE en els mateixos centres de poder europeus, però ara aquestes fórmules són adoptades també per les societats de l'antiga Iugoslàvia que se les apropien i les intensifiquen per redefinir les relacions entre els pobles d'aquesta regió. I també aquí els que s'atribueixen la capacitat de formular els discursos són els Estats més pròxims a esdevenir membres de la Unió Europea. La figura retòrica més utilitzada és la d'ofertar ajuda, una de les constants del discurs colonial. L'expresident del govern croat, Ivo Sanader, va recomanar el maig de 2008 al govern de Sèrbia que «caldría que el govern comencés a aprendre com conduir Sèrbia des del passat cap al futur» i va afegir que Croàcia desitja per a Sèrbia tot el millor i que «l'ajudaria a aconseguir-ho».³⁰ Uns mesos més tard, després que

a Sèrbia fos detingut Radovan Karadžić, Sanader va destacar que Croàcia entraria a la Unió Europea abans que Sèrbia, tot i aquest èxit tan important: «Esperem que el nou govern serbi i el president serbi continuïn per aquest camí, els hi desitgem sort», va dir Sanader i va afegir la frase paternalista gairebé inevitable que Sèrbia tindria en aquest camí cap a Europa «el suport de Croàcia».³¹ També l'expresident croat Stipe Mesić va remarcar «que Croàcia, un cop entri a la UE, no posarà entrebancs perquè Sèrbia també hi entri»,³² mentre que el ministre d'Afers Estrangers serbi, Vuk Jeremić, va declarar que «Sèrbia està disposada a ajudar Bòsnia i Hercegovina en el seu camí cap a UE».³³ El president serbi Boris Tadić va fer servir la mateixa lògica que dicta la relació de forces en l'Europa actual per expressar l'actitud de Sèrbia envers Kosovo: va dir que estava convençut que «Kosovo no té futur a la Unió Europea com a país independent, sinó només com una regió integrada dins de Sèrbia, com a part del nostre país i sota la responsabilitat de Sèrbia». Tadić està convençut que «Sèrbia ara és més responsable que mai perquè Kosovo pugui esdevenir un espai europeu».³⁴ Remarcar la responsabilitat de Sèrbia envers Kosovo és en aquest context local una variant de la necessitat d'ajuda i de control. La UE i tots els seus membres s'han de fer responsables d'aquests Estats encara immadurs que són com uns infants irracionals que necessiten la supervisió.

Europa i l'adhesió a la Unió Europea són als Balcans també un factor important en les qüestions de política interior on les fórmules discursives s'utilitzen sense cap mena de reflexió, filtratge o adaptació. Tot això ho podem relacionar amb la naturalesa de les relacions polítiques a l'Europa actual: els nous membres de la UE són els països

socialistes que van haver de demostrar que són *europèus* abans d'entrar a la UE i ho han de continuar demostrant també després de la seva integració a la Unió. Alhora, però, tots els recomptes dels avantatges que ha comportat l'entrada a la Unió per a aquests Estats es redueixen bàsicament als guanys econòmics: també en els estats balcànics els polítics relacionen la importància de la *integració europea* amb allò que té més influència a les urnes: aconseguir un millor nivell de vida i un millor desenvolupament econòmic, que serien possibles gràcies a les ajudes econòmiques de la Unió Europea, a més de la possibilitat de viatjar-hi sense visat, etc.

La situació que s'ha creat no deixa cap espai per al diàleg sobre els valors que podrien incloure tots els ciutadans europeus, és a dir, totes les persones que viuen en els diferents punts del continent. La discussió sobre *Europa* s'ha reduït exclusivament al discurs colonial formulat des dels poders occidentals (de l'Europa occidental i avui de la Unió Europea) i sobre aquest tema només poden opinar els que són europeus de debò, els que són ciutadans de la UE. Hi ha qui veu en aquesta circumstància un fet positiu. Encara que els països excomunistes de l'Est i Sud-est d'Europa després d'esdevenir membres de la UE no siguin vistos com a europeus resulta bo perquè «l'ampliació no ha comportat un "esborrament" dels nous membres, de manera que en la Unió Europea ampliada s'han creat diferents visions alternatives d'Europa».³⁵ La veritat és, però, que ni la pràctica política ni els discursos que s'han desenvolupat en aquesta «nova Europa» no donen gaires esperances que en aquesta regió es pugui desenvolupar una visió alternativa d'Europa o alguna mena de discurs d'emancipació

europea. Més aviat al contrari, només hi podem trobar una assimilació absolutament irreflexiva de les fórmules que s'han format dins de l'Europa «de debò» i els discursos sobre l'europeïtzació no són més que una manera ben fàcil d'acumular punts polítics.

Una entrevista, feta en deu països post-comunistes pel periodista Ervin Hladnik Miharčič, va avisar sobre aquest problema. A la pregunta «Quina és la vostra contribució al desenvolupament de la idea d'Europa?», el periodista no va rebre en cap país una resposta coherent.³⁶ Boris Dežulović li va respondre amb relació a Croàcia: «No hi hem aportat absolutament res. M'imagino que l'Europa de l'Est s'hi va adherir a causa d'aquella idea inicial sobre l'Europa unida. Però avui ningú, ni a Occident ni a l'Est, parla sobre la idea d'una Europa unida i lliure per a tots els ciutadans d'aquest continent. Ara ens volem adherir a la Unió Europea perquè aquesta sap com disciplinar les regions inestables i perquè Occident pugui ampliar el seu *espai vital*: força de treball barata, fàbriques de cotxes i de Lego».³⁷

ESPAIS DIFERENTS, TEMPS DIFERENT

Una altra raó per la qual els discursos polítics sobre l'adhesió a la UE han agafat aquest gir colonial és també que els candidats a l'adhesió són tractats com «essencialment diferents d'Europa».³⁸ El discurs predominant sobre els *Balcans occidentals* dona per fet que Europa i els Balcans són dos llocs completament diferents i que, a més, s'hi viu en un altre temps. La relació envers la història, la memòria, el passat i el futur és un altre àmbit on s'ha traçat una línia divisòria clara entre «Europa» i «no-Europa».

Els Balcans han quedat equiparats amb el «Tercer Món». La decisió d'acostar-se a la UE era vista com una opció per al futur i un trencament definitiu amb el passat reaccionari; aquest discurs té el seu fonament en una àmplia metàfora sobre el camí de desenvolupament que és idèntic al camí cap a Europa. Els divulgadors de la idea europea i els polítics no es cansen de repetir que els països dels *Balcans occidentals* han d'adoptar la perspectiva europea i orientar-se vers el futur europeu, etc. L'adhesió a la UE es mostra, així, com l'única via que tenen els Balcans per alliberar-se del pes del seu passat i dels nacionalismes destructius per començar a mirar finalment cap al futur. La UE es relaciona amb els lemes futur, desenvolupament, estabilitat i salut, mentre que la no-adhesió a la UE significa passat, inestabilitat, caos, nacionalisme i malalties, a més de totes les altres característiques que estan tradicionalment lligades a aquesta península.³⁹ La UE és al mateix temps una condició prèvia per assolir la normalitat i també la força que defineix què és normal. El dia 28 de gener de l'any 2008, quan el Consell de Ministres de la Unió Europea va tractar sobre la futura col·laboració amb Sèrbia, l'endemà *The Guardian* va publicar un article d'Ollia Rehna amb el títol «Els Balcans en vies d'esmena» [Balcans on the Mend].⁴⁰ L'article diu, per exemple, que «els ciutadans dels Balcans aquest any hauran d'assumir una decisió difícil: la seva regió pot optar a resoldre finalment els problemes encara no resolts que provenen de les guerres dels noranta o bé pot tornar a recaure en la inestabilitat i els extrems del nacionalisme. La primera opció els conduiria directament cap a l'estabilitat, prosperitat i la integració europea. Però molts comentaristes creuen que la segona opció és inevitable».⁴¹

Els Balcans poden, doncs, *curar-se, esdevenir normals i evitar el nacionalisme creixent* només si s'adhereix en la Unió Europea, només si *esdevenen Europa*. Allò que aquesta imatge tan polaritzada del món no diu és, però, que la realitat actual en molts països membres de la Unió Europea significa la presència d'un nacionalisme exacerbant, de racisme, de xenofòbia i que la influència de l'extrema dreta i altres «monstres» semblants creix —és a dir que a *Europa* també són presents els fenòmens que s'atribueixen exclusivament a aquells territoris davant dels quals encara queda *molta feina* abans que es puguin definir com a *europeus* i entrar *en la gran família europea*.

Tots aquests discursos dibuixen el següent «mapa meteorològic» d'Europa: l'actualitat de la UE és el futur dels *Balcans occidentals* tot i que ells no visquin en el present, sinó en un passat en el qual regnen els mites nacionalistes. La idea segons la qual la realitat dels països dels Balcans occidentals no és una realitat actual, sinó una realitat passada, fa que la transformació sigui necessària perquè aquesta és la diferència principal entre les dues parts del mateix continent, entre els Balcans i *Europa*.

Els Balcans són vistos tradicionalment com un espai on viuen unes nacions obsessionades amb la història, que creen la seva identitat damunt els mites i que no són capaces d'afrontar *els reptes del present* i *caminar cap al futur*. Europa atribueix les mateixes característiques també als països del «Tercer Món», és a dir a les seves antigues colònies: «La tragèdia d'Àfrica és que els africans mai no han entrat de debò en la Història... En aquest món imaginari on tot comença sempre de nou no hi ha cap espai per a l'aventura humana ni per a l'idea del progrés. L'home allí mai no mira el futur.

I no és capaç de trencar el cercle de les eternes repeticions... Aquest és el veritable problema d'Àfrica», va dir el president Sarkozy a Dakar davant dels joves que van anaren a escoltar-lo.⁴²

En la representació d'Europa la idea del progrés és fonamental; Europa viu d'acord amb la percepció lineal del temps, mentre que els espais no europeus es caracteritzen per un temps cíclic i la idea de l'etern retorn. Europa es veu a si mateixa com una comunitat d'Estats que s'han unit precisament perquè són capaços d'afrontar el seu passat traumàtic, de superar-lo i de construir, a través de la catarsi, una societat moralment millor.⁴³ Els Balcans, en canvi, es veuen com un espai on la gent viu en el passat, on la gent està obsessionada pel seu passat, però alhora són incapaçs de conèixer-lo o d'afrontar-lo.⁴⁴ Els Balcans representen, doncs, una amenaça per a la imatge que té Europa d'ella mateixa i per això cal mantenir aquesta regió ben lluny, fora de les fronteres europees. Els discursos colonials els han d'ancorar en el «Tercer Món».

ÉS POSSIBLE EUROPA?

El filòsof polític francès Etienne Balibar va subratllar en la seva conferència de l'any 1999 a Solun que «el destí de la identitat europea es decideix avui a Iugoslàvia i als Balcans (encara que aquest no sigui el territori de les seves investigacions)» i que Europa «ha d'evitar la imatge que la situació als Balcans és una anomalia monstruosa dins del propi cos, una conseqüència patològica del subdesenvolupament i del comunisme. Cal reconèixer els Balcans com a imatge i conseqüència de la pròpia història i cal començar a afrontar els seus problemes

encarant-los de manera que posin en qüestió també la mateixa Europa perquè ella també es pugui transformar. Només si està disposada a fer això, Europa pot tornar a ser *possible*. En canvi, si Europa refusa de confrontar la pròpia imatge i continua tractant el problema balcànic com un afer exterior, llavors només pot tractar-lo amb mitjans exteriors, sobretot amb la colonització».⁴⁵

La revisió detallada dels discursos europeus sobre els Balcans occidentals demostra que Europa avui no és més a prop de la seva pròpia realització del que ho era fa deu anys quan Balibar va pronunciar el seu discurs. Podríem dir precisament el contrari: els mitjans que s'utilitzen per construir la imatge dels Balcans occidentals com un espai exterior han esdevingut cada cop més explícits: els mecanismes d'adaptació del discurs de colonització pateixen una falta greu de reflexió. La tàctica discursiva fa servei a tots els membres de la Unió Europea, i s'utilitza sense cap mena de fonament històric. El profit econòmic d'aquesta colonització simbòlica i discursiva dels Balcans l'obtenen sobretot aquells països que limiten amb el triangle del sud-est d'Europa. Europa com a continent utilitza aquesta colonització per continuar construint i mantenint una imatge d'ella mateixa tal com li agrada veure's –i alhora acusa els que estan *a fora* que la podrien posar en perill. En una Europa pensada d'aquesta manera, no hi ha lloc per «cultivar una diversitat tranquil·la, adaptable»⁴⁶ perquè aquesta Europa no té capacitat d'autoreflexió. En aquesta Europa els mitjans de comunicació transmeten cada dia declaracions de polítics en les quals troben ressò fórmules discursives que han marcat els períodes més foscos de la història europea. És difícil evitar la sensació de l'etern retorn –i això que el

pensament cíclic és un *problema dels africans* i dels pobles balcànics, de cap manera dels europeus... □

Traducció de Simona Škrabec

BIBLIOGRAFIA

- BAKIĆ HAYDEN, Milica, «Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia», *Slavic Review* 54/4 (1995), pp. 917-931.
- BAKIĆ HAYDEN, Milica i Robert HAYDEN, «Orientalistične razlike na temo "Balkana": simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture» A: *Zbornik postkolonialnih študij*, Nicolai Jeffs (ed.), Ljubljana, Krtina, 1997, pp. 441-459.
- BALIBAR, Etienne, *We, the people of Europe?*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2004.
- BASKAR, Bojan, «Within or Without? Changing Attitudes towards the Balkans in Slovenia», *Ethnologia Balkanica* 7 (2003), pp. 195-206.
- BURKE, Peter, «Did Europe exist before 1700?», *History of European Ideas* 1 (1980), pp. 23-29.
- CARVER, Robert, *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*, Londres, Flamingo, 1998.
- DELANTY, Gerard, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Houndmills, Londres, Palgrave Macmillan, 1995.
- FLEMING, Kathryn, «Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography», *The American Historical Review* 105 (2000), pp. 1218-1233.
- GARTON ASH, Timothy, «Europe's True Stories», *Prospect Magazine* 131 (febrer 2007).
- HAMMOND, Andrew, «Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU», *Westminster Papers in Communication and Culture* 3 (2006), pp. 6-26.
- HORVAT, Marjan, «Razstava o predsodkih», *Mladina* 3 (23-1-2009), pp. 55-56.
- KUUS, Merje, «Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe», *Progress in Human Geography* 28 (2004), pp. 472-489.
- LACLAU, Ernesto i Chantal MOUFFE, *Hegemonija in socialistična strategija – k radikalni demokratični politiki*, Ljubljana, Partizanska knjiga, 1987.
- MAJSTOROVIĆ, Danijela, «Construction of Europeanization in the High Representative's Discourse in Bosnia and Herzegovina», *Discourse & Society* 18 (2007), pp. 627-651.
- MASTNAK, Tomaž, «Iznajdba Evrope: humanisti in vojna proti Turkom», *Filozofski vestnik* 1 (1997), pp. 9-24.
- MASTNAK, Tomaž i Jelica ŠUMIČ RIHA, «Questioning Europe», *Filozofski vestnik* 2 (1993), pp. 7-11.
- MAZOWER, Mark, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Londres et al., Penguin, 1998.
- MILHARČIĆ HLADNIK, Ervin, «Ukor pred izključitvijo», *Dnevnik* (14-10-2006).
- MURŠIČ, Rajko, «The Balkans and Ambivalence of its Perception in Slovenia: the Horror of "Balkanism" and Enthusiasm for its Music». A Božidar Jezernik, Rajko Muršič i Alenka Bartulović, (eds.), *Europe and its Other*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007, pp. 87-105.
- OBAD, Orlanda, «Imperij kao uzvratanje udarca: predodžbe o kulturi i identitetu u hrvatskih pregovarača sa Europskom unijom», *Narodna umjetnost* 46/2 (2009), pp. 111-127.
- PETROVIĆ, Tanja, *Dolga pot domov: Reprezentacije Zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 2009.
- RAZSA, Maple i Nicole LINDSTROM, «Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tuđman's Croatia», *East European Politics and Societies* 18 (2004), pp. 628-650.
- REHN, Olli, «Balkans on the mend», *The Guardian* (28-1-2008).
- TATLIĆ, Šefik Šeki, «Mikrob v Evropi», *Reartikulacija* 2 (2007/2008). <<http://www.reartikulacija.org/?p=353>> [Consulta: 21-2-2010].
- TODOROVA, Marija, *Imagining the Balkans*, Oxford, OUP, 1997.
- «Šta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi», *Reč* 73/19 (2005), pp. 81-96.
- VELIKONJA, Mitja, *Euroza – kritika nove evrocentrizma*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 2005.

1. Tomaž Mastnjak, Jelica Šumič Riha, «Questioning Europe», *Filozofski vestnik* 2 (1993), 7.
2. Aquest solapament afecta fins i tot els termes geogràfics que haurien de ser neutrals: després de l'entrada de Romania i Bulgària a la UE, el diari austríac *Der Standard* va publicar que Europa ha aconseguit sortida a una nova mar («Das neue Meer Europas», *Der Standard*, 4 de gener de 2007) i la primavera del 2009, una agència turística eslovena invitava els ciutadans de Belgrad amb grans cartells de les fotografies de Portorož sota el lema: «La ciutat europea arran de mar que teniu més a prop».
3. En cursiva estan marcades les declaracions, conceptes i citacions que em semblen ideològiques i que són objecte d'anàlisi d'aquest article. Això val també per a l'expressió els *Balcans occidentals* que tampoc em sembla neutral.
4. Mitja Velikonja, *Evroza – kritika noveg evrocentrizma*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 2005, pp. 34-35.
5. Andrew Hammond, «Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU», *Westminster Papers in Communication and Culture* 3 (2006), pp. 13-14. L'historiador anglès Timothy Garton Ash va dir amb molt de sentit de l'humor: «La Unió Europea mai hauria estat acceptada com a membre de la mateixa UE perquè no compleix els estàndards de la democratització que exigeix als nous membres». Marjan Horvat, «Razstava o predsodkih», *Mladina* 3 (23-1-2009), p. 55.
6. El periodista albanès Remzi Lani considera que amb la construcció del concepte *els Balcans occidentals* com un espai que inclou els països que encara no són membres de la UE, Albània ha estat «automàticament inclosa en el mapa geogràfic iugoslau del qual mai havia format part» (Milharčić Hladnik, 2006). Més sobre la problemàtica de la denominació *els Balcans occidentals* en Petrović, 2009, pp. 27-32.
7. Burke, citat segons Mastnjak, 1997, pp. 9-24.
8. Mastnjak, 1997, p. 24.
9. Delanty, 1995, p. 150.
10. Hammond, 2006, p. 8.
11. Todorova, 2005, 88.
12. Jože Mencinger, *Mladina* (14-3-2004).
13. Jelko Kacin, *Evropski parlament* (30-12-2006).
14. Hammond, 2006, p. 19.
15. Hammond, 2006, p. 20.
16. Rajko Muršič, 2007, p. 91.
17. També a Todorova, 1997.
18. Majstorović, 2007; Tatlić, 2007-2008.
19. Majstorović, 2007, p. 630.
20. *24ur.com* (11-6-2007).
21. Janez Janša, *Mladina* (4-8-2007), p. 11.
22. Jelko Kacin, *Mladina* (14-3-2004).
23. Laclau i Mouffe, 1987, p. 81.
24. Boris Dežulović, *Dnevnik. Objektiv* (22-11-2008).
25. «EU in države JV Evrope», *Dnevnik* (17-1-2009), p. 6.
26. Baskar, 2003, p. 199.
27. Vojko Volk, *Dnevnik. Objektiv* (21-2-2009).
28. Fleming, 2000, p. 1224.
29. Bakić-Hayden; Hayden, 2007, p. 446.
30. *B92.net* (29-5-2008).
31. *B92.net* (28-7-2008).
32. *B92.net* (19-12-2008).
33. *B92.net* (22-10-2009).
34. *B92.net* (3-1-2009).
35. Obad, 2009, p. 113.
36. *Dnevnik, Objektiv* (19-7-2008), p. 13.
37. *Dnevnik, Objektiv* (19-7-2008), p. 13.
38. Kuus, 2004, p. 483.
39. Todorova, 1997.
40. La mateixa metàfora de curació la va utilitzar també Dejan Steinbuch, columnista del diari gratuït eslovè *Žurnal*, en l'article «Com curar els serbis del seu nacionalisme». Entre altres coses hi afirmava: «Considero que ja ha arribat l'hora que curem els nostres amics serbis del nacionalisme i els ajudem en el seu camí cap al futur». *Žurnal* (23-2-2008), p. 18.
41. Rehn, 2008.
42. Tatlić, 2007-2008.
43. En el seu estudi sobre l'Europa del segle XX, Mark Mazower analitza d'una manera convincent les llacunes de la confrontació catàrtica amb el passat i subratlla que el nazisme fou «la terrible descoberta del potencial destructiu de la civilització europea –l'imperialisme capgirat que ha tractat els europeus com si fossin africans». Mazower, 1998, XIII.
44. Tal com demostren altres articles d'aquest mateix dossier, la incapacitat d'afrontar el propi passat és en tots els pobles de l'antiga Iugoslàvia objectivament demostrable. La falta de reflexió sobre la pròpia societat i els seus tabús és notòria als Balcans, i no és pas només una falsa imatge, induïda pels prejudicis d'Occident. En aquest punt, l'argumentació de Tanja Petrović s'acosta a aquella pràctica discursiva *balcànica* que denuncia en aquest dossier l'article de Teofil Pančić. És el discurs del victimisme amb el qual els polítics i l'opinió pública alimenten i nodreixen la idea que, per més que canviem, davant d'Occident sempre serem bàrbars. I aquesta impossibilitat es fa servir llavors com a excusa que no cal fer res. [Nota de Simona Škrabec.]
45. Balibar, 2004, 6.
46. Garton Ash, 2007.

Decàleg per a l'abandó de Bòsnia

Carles Torner

Moscou, 1 de desembre del 2010

Estimada Simona,

A la primavera de 1933, J. V. Foix va escriure una postal des de Dubrovnik: «Amic Riba: Acaba d'aprovar-se la nostra proposició: el 35è congrés dels PEN serà a Barcelona». Foix havia anat al congrés del PEN internacional amb l'encàrrec d'oferir l'hospitalitat dels escriptors catalans. Ho va aconseguir: el 1935, presidits per H. G. Wells i Pompeu Fabra, escriptors d'arreu van reunir-se en congrés a Barcelona, de manera que van obtenir per a la literatura catalana un reconeixement i un ressò internacionals d'excepció.

Avui sóc jo qui t'escriu una carta a tu, estimada Simona, per respondre a la petició que m'has fet: «intentar reflexionar sobre el pòsit, el llegat, que ha pogut deixar la Bòsnia del 92 en les nostres consciències: S'ha

tancat amb una completa indiferència? Ha ajudat a desenvolupar una opinió pública més conscient, més crítica? Ha estat utilitzada per a altres propòsits, com un exemple de perill?» Em demanes que doni forma a la memòria ferida de la nostra joventut (coincideixo amb Francec-Marc Àlvaro que el fet definitori de la nostra generació no són pas els Jocs Olímpics de Barcelona sinó la guerra de Bòsnia –la derrota de la idea d'Europa). Diria que la solidaritat catalana amb Bòsnia va explotar en una multiplicitat impressionant d'iniciatives –cadascuna amb el seu relat de la guerra, de les formes d'enfrontar-s'hi i del vincle amb les víctimes–, però que aquesta multiplicitat va estar mancada d'una formulació política pública forta. La memòria d'aquells anys és per això no només subterrània (poc o gens visible en el present) sinó que, a més a més, en excavar-la, es revela laberíntica.

Et contestaré, doncs, amb un dels múltiples relats d'aquella memòria, un dels camins per sortir del laberint. Per això encapçalo la meua carta amb la postal de Foix a Riba, i adreçant-me a tu directament, que ets avui a la junta del PEN català. Intentaré dir-te (dir-nos) què n'hem fet, de l'herència de J. V. Foix, Carles Riba, Marià Manent, Pompeu Fabra i tants altres, després de la Bòsnia de 1992. Vam ser dignes d'aquesta herència? Per fer-ho, Simona, haig de fer-te

Carles Torner és poeta i escriptor. Arran de la guerra de Bòsnia va publicar els llibres de poemes *Viure després* (1998, premi de la Crítica 1999) i *La núvia d'Europa* (2008), les proses de *L'arca de Babel* (2005) i va ser l'editor del llibre col·lectiu *La victòria pòstuma de Hitler* (1995). Del 1992 al 2004 treballà des de diversos càrrecs per al PEN internacional. Ha estat director de la revista *Transfèr* i de l'Àrea de Literatura i Pensament de l'Institut Ramon Llull (2004-2010).

un relat succint (per força esquemàtic, hi perdre molts matisos) de com vam aconseguir, en un mateix gest, ser presents internacionalment en defensa de Bòsnia i no perdre la paraula. Perquè els dos esculls eren clars: si no trobàvem la paraula justa, o bé desapareixíem de l'escena internacional (que per als catalans és el pa de cada dia), o bé hi apareixíem però muts i a la gàbia, muts d'impotència.

Tu que l'estimes (perquè l'has traduït a l'eslovè) ho saps molt bé: a Dubrovnik, J. V. Foix hi va fer un gest importantíssim, participà en la votació que decidí expulsar el centre alemany, que havia estat infiltrat pels nazis, del PEN internacional. Aquella expulsió va marcar la història del PEN internacional, que més enllà de crides genèriques a la pau i a la llibertat de paraula havia sabut prendre partit contra els nazis des de 1933. En nom dels escriptors catalans, Foix va votar per l'expulsió del centre alemany.

A Dubrovnik també, la vetlla de Sant Jordi de 1993, seixanta anys després que Foix votés, vaig agafar la paraula en un congrés del PEN internacional: «Aquesta no és una guerra entre contendents iguals diguin el que diguin la majoria de mitjans de comunicació europeus, sinó que som davant d'una agressió dels exèrcits de Milošević. Com a escriptors, no podem acceptar l'amalgama i hem de distingir entre agressor i agredit. Hem de prendre partit. I si en un dels nostres centres els partidaris de l'agressió ocupen la presidència i els llocs de responsabilitat, hem de ser fidels a la memòria de 1933, els hem d'expulsar».

Efectivament, en aquells moments presidia el PEN serbi el novel·lista Dobrica Ćosić, que seria també el president de la minifederació iugoslava de Sèrbia i Mon-

tenegro. En buscar un discurs alternatiu al comunisme per tal d'ocupar i mantenir-se en el poder en un moment que a tot Europa els països del bloc comunista havien basculat o estaven basculant cap a la democràcia, Milošević va emparar-se en Dobrica Ćosić i el seu cercle ultranacionalista serbi. Ja en 1977, el que la premsa anomenava el «Tolstoi serbi», havia proclamat en ingressar a l'Acadèmia de les Ciències i les Arts de Sèrbia el seu eslògan, segons el qual el poble serbi sempre havia guanyat la guerra i perdut la pau. Després de la mort de Tito, en un moment de ressorgiment de la memòria ocultada, quan nombrosos escriptors serbis van triar Kosovo i els sofriments del poble serbi com a tema narratiu, Ćosić va presentar als dirigents serbis les línies mestres del seu projecte polític. Fins i tot abans que l'Acadèmia de les Arts i les Ciències de Belgrad comencés a filtrar a la premsa el setembre de 1986 el famós memoràndum que posava els fonaments teòrics de l'agressió militar, Ćosić havia trobat en Milošević el polític instrumental per construir el seu ideal de Gran Sèrbia. Actualment tenim documentats cadascun dels encontres i podem establir pas a pas el procés pel qual els intel·lectuals serbis del cercle de Ćosić van anar aconseguint, de la mà de Milošević, els seus objectius: primer a la república Sèrbia, després a l'exèrcit iugoslau i en acabat a les estructures de la Federació Iugoslava, fins que esclatà la guerra i el genocidi passà dels textos als actes. L'abril de 1993, després d'un any i mig de mort i destrucció, a la Dubrovnik assetjada, no teníem potser tanta documentació com tenim avui, però sabíem bé qui havia començat la guerra i quin era el pla genocida que els exèrcits de Milošević

duien a terme implacablement. El segon informe de Mazowiecki per a la Comissió de Drets Humans de l'ONU (que la revista *Esprit* havia publicat íntegrament) donava el significat precís de la metàfora «neteja ètnica». Sabíem sobretot que els fonaments teòrics del genocidi en marxa havien estat el fruit del treball d'escriptors, i sabíem també que en aquell moment eren dirigents del PEN serbi. Calia, doncs, expulsar-los. Algú ho havia de dir al congrés del PEN, i per raons òbvies no podien fer-ho els delegats eslovens, croats o bosnians. De manera que va ser el delegat català qui obrí el foc.

Però no hi hagué expulsió. També al PEN havia triomfat la tesi segons la qual el que s'esdevenia a Bòsnia era un conflicte entre múltiples parts, el fruit d'odis ancestrals, la caixa de Pandora que havien obert els referèndums d'independència, i calia pensar-s'ho molt abans de dir qui era agressor i qui agredit. El PEN internacional escollí el discurs que triomfà a Europa: la neutralitat. Mitjançant diverses argücies gens democràtiques, el president i el secretari internacional del PEN, partidaris de la neutralitat, aconseguiren que a Dubrovnik es convoqués un congrés «literari», sense capacitat de prendre decisions que impliquessin l'organització. Els qui hi anàrem, doncs, sabíem que la nostra presència hi seria testimonial –sabíem, tanmateix, que teníem la responsabilitat dels testimonis. No podíem defugir aquest fet: els fonaments del genocidi els van posar escriptors: Radovan Karadžić, el deixeble de Dobrica Ćosić, és un poeta.

En acabar el congrés hi hagué dos documents finals. D'una banda, el que proposà i aprovà tot sol György Konrad –l'escriptor hongarès que en aquell moment presidia

el PEN internacional– sense sotmetre'l a la consideració del congrés. D'altra banda, el que signàrem una vintena de participants (Isidor Cònsul i jo mateix pel PEN català, Alain Finkielkraut, Annie Lebrun, etc.) i que acabava així: «Nosaltres, participants al congrés internacional del PEN, en nom de la dignitat, de la llibertat i dels drets humans, que conformen la carta del PEN, manifestem el nostre suport sense reserves als pobles de Croàcia i Bòsnia i Hercegovina, als albanesos de Kosovo, als musulmans del Sandžak, als pobles de Macedònia, a totes les minories perseguides de Vojvodina i, finalment, als desertors, els pacifistes i els intel·lectuals dissidents de Sèrbia. (...) Avui que l'horror fa taca d'oli, denunciem el nacional-comunisme serbi i els seus teòrics membres del PEN com Dobrica Ćosić, i demanem a tots els intel·lectuals, escriptors i artistes d'emprar tot el seu crèdit per aturar aquesta guerra. Ens hi juguem la dignitat del pensament».

Davant la indignitat d'aquells dos documents finals contradictoris, davant la fallida moral del PEN, Finkielkraut s'acomiadà de mi dient-me: «Tu que hi estàs tan implicat i que has viatjat fins aquí en plena guerra, per què no abandones aquesta organització traïdora?» La meua resposta fou: «Tu ets un francès i disposes de tantes plataformes internacionals com et facin falta. En canvi, els escriptors catalans no podem renunciar al PEN internacional. Si moralment la nostra organització ha fet fallida, caldrà que la refundem».

Hereus de Foix i dels escriptors d'arreu que el 1933 havien expulsat els nazis de la nostra organització internacional; ficats de ple en un conflicte d'interpretacions pel que fa a

la guerra que ens deixava cada vegada en minoria, què havíem de fer? De la mateixa manera que sóc conscient que, per a un lector d'avui, el relat que et faig en aquesta carta pot semblar, Simona, un desvari, en aquell moment calia articular l'anàlisi, enfortir un discurs que anava a repèl del que deien dia sí dia també els mitjans de comunicació. Com costa d'imaginar que fos tan fràgil la nostra posició, ara que hem pogut veure que un antic cap d'estat, Slobodan Milošević, era acusat per un Tribunal Penal Internacional de crims contra la humanitat (el 9 d'octubre del 2001, pel seu paper a Croàcia) i de genocidi (el 23 de novembre del 2001, per la seva responsabilitat en la guerra de Bòsnia i Hercegovina). Per primera vegada en la història. Però en 1992-1995, què podíem fer? Amb la complicitat del Comitè Vukovar-Sarajevo de la revista *Esprit*, amb la del Centre Unesco de Catalunya i la de l'editor Oriol Izquierdo (i amb múltiples manques de complicitat, tot sigui dit), vaig publicar un recull d'assajos d'autors com el bosnià Dževad Karahasan, el dissident serbi i antic alcalde de Belgrad Bogdan Bogdanović, el psiquiatre croat Krizo Katinić (que des de l'inici atengué les víctimes de l'agressió), i Annie Lebrun, Véronique Nahom-Grappe, Pascal Bruckner... El títol del recull era estrident: *La victòria pòstuma de Hitler*. Ho havia dit Marek Edelman, jueu supervivent de la insurrecció al gueto de Varsòvia: «La guerra a Bòsnia és la victòria pòstuma de Hitler». Per la naturalesa genocida de l'agressió. Per la mirada indiferent amb què Europa ho contemplava sense intervenir-hi. Finkielkraut repregué aquella sentència en un discurs fet a l'antic camp de concentració de Buchenwald, amb Edelman assegut a

primera fila. El posàrem de títol al llibre i, en veure-ho, Finkielkraut quedà astorat: «A França no hauríem pogut posar mai un títol semblant a un llibre, tothom se'ns hauria tirat a sobre». A Catalunya va ser ben rebut i reprès per molts; l'edició s'exhaurí.

Ens va tocar aprendre l'art de la polèmica. A quin discurs ens enfrontàvem? Vaig intentar fer-ne la síntesi en deu punts:

DECÀLEG PER A L'ABANDÓ DE BÒSNIA

PRIMER MANAMENT: SERÀS NEUTRAL

Encara que per fer-ho haguessis de fer l'amalgama entre l'agressor i l'agredit. Anomenaràs *contendents* tant la família de pagesos que fugen camp a través com el grup paramilitar que els viola, els escorxa i els degolla. Diràs que són *bel·ligerants* tant la població indefensa que és bombardejada com l'exèrcit regular que l'ataca. A la guerra sèrbia en territori de Bòsnia i de Croàcia t'hi referiràs com a guerra civil, guerra de religió o conflicte balcànic, mai com a pla de conquesta per a la construcció d'una Gran Sèrbia. Diràs que vols desarmar tothom per aconseguir la pau, i amb l'embargament d'armes col·laboraràs a mantenir la força del fort i la desemparança del feble.

SEGON MANAMENT: INSULTARÀS LES VÍCTIMES

Anomenaràs *musulmans* els bosnians, deixant entendre el perill d'un fonamentalisme islàmic, i associaràs tots els croats d'avui amb la fracció ústaixa que regnà fa cinquanta anys. Repetiràs que als Balcans

els odis són ancestrals, les cultures, tribals, i la seva població, des de temps immemorials, bàrbara. «Tots iguals, tots salvatges!», t'indignaràs. Exigiràs que tothom deposi les armes, inclosos els que defensen casa seva. Requeriràs que es rendeixin als tirans els resistents. Acusaràs les víctimes de ser fetes a la imatge dels seus botxins.

TERCER MANAMENT:
OBLIDARÀS LA PARAULA *GENOCIDI*

No esmentaràs la construcció d'un estat racial per primer cop a Europa des del III Reich. Dissoldràs el crim de cada dia en la «complexitat» de la situació. Encara que els informes de Tadeusz Mazowiecki per a la Comissió de Drets Humans de l'ONU, els de les organitzacions humanitàries i fins i tot la veu de testimonis de la Shoah dels jueus (Marek Edelman, Simon Wiesenthal) no es cansin de repetir que a Bòsnia i a Croàcia ha tingut i té encara lloc un genocidi, t'entrarà per una orella i et sortirà per l'altra. Ho ignoraran els diaris que llegeixes, ho ometran els telenotícies que escoltes. Mai un polític del teu país pronunciarà la paraula. L'esborraràs i desapareixerà.

QUART MANAMENT:
DESACTIVARÀS LA MEMÒRIA D'EUROPA

Per molt que coincideixin els mil dies del setge de Sarajevo i el cinquantenari de l'alliberament d'Auschwitz. A qui faci un lligam entre el pacte de Munic i la renúncia actual d'Occident a aturar l'agressió, li diràs que són ganes de culpabilitzar-se. Invocaràs la memòria d'una Europa construïda sobre el «Mai més!» als crims de la Shoah i al nazisme, tot afirmant que són incomparables amb la «neteja ètnica» i amb el projecte de Gran Sèrbia.

CINQUÈ MANAMENT:
LLOARÀS L'AJUDA HUMANITÀRIA
A QUALSEVOL PREU

Fins i tot quan les víctimes es rebel·lin contra tu, quan aquells a qui portes mantes i arròs et demanin que no els nodreixis sinó que els deixis defensar-se. Fins i tot quan la intervenció humanitària afavoreixi el desplaçament del conflicte i la teva principal preocupació esdevingui, en comptes de la vida de la població assetjada, la seguretat dels teus propis soldats. En nom de l'ajuda humanitària convertiràs els teus soldats en ostatsges, alhora aliats de l'agressor i víctimes seves.

SISÈ MANAMENT:
ET COMPLAURÀS EN LA TEVA IMPOTÈNCIA

Mantindràs en estat de vulnerabilitat manifesta les forces d'interposició de l'ONU. Deixaràs que el comandament serbi anoreï, com tantes coses, el concepte de «zones de protecció». T'humiliaràs amb els teus propis cascos blaus, i t'aturaràs, obedient, quan no deixin passar els teus combois humanitaris. Faràs el joc als que trenquin treves, rompin pactes, menteixin fins a l'obsenitat.

SETÈ MANAMENT:
PREDICARÀS TOLERÀNCIA ALS GENOCIDES

Aniràs fins a Sarajevo si cal, però reduiràs la guerra a un enfrontament entre els partidaris del multiculturalisme i els de l'homogeneïtat. No defensaràs fronteres reconegudes internacionalment. Devaluaràs els referèndums d'autodeterminació. Promouràs la confusió. Voldràs la conciliació per tots els mitjans. Faràs seure a la mateixa taula qui posa el coll i qui aixeca el ganivet.

VUITÈ MANAMENT:
T'EMBORRATXARÀS D'HISTÒRIA

Davant Bòsnia esquarterada, invocaràs l'antiga Iugoslàvia. No voldràs mirar endavant. No pensaràs què cal fer per evitar que els purificadors ètnics s'acarnissin demà sobre Kosovo. Per no confessar que la teva impotència és voluntària, per justificar-la, veuràs fantasmes arreu: l'Esperit Iugoslau traït, el retorn de la Història, el Nacionalisme que fa taca d'oli, l'imperialisme rediviu d'Alemanya, l'estratègia antieuropea dels Estats Units, la mauleria del Vaticà.

NOVÈ MANAMENT:
CREARÀS UN MÓN IL·LUSORI
DE PLANS DE PAU IMPOSSIBLES

Tot i que sàpigues que serbis, bosnians i croats lluiten una guerra llarga, que signen o deixen de signar per estratègia militar, simularàs que tot està a punt de resoldre's a cada nou disseny del mapa que sorgeixi dels teus escriptoris. Saps que l'agressor és sempre «pacífic», que s'empara del teu país i fa que sigui al capdavant cosa teva saber si vols col·laborar o resistir. Tanmateix buscaràs una «solució política» que és, al capdavant, l'acceptació de la victòria militar sèrbia. Faràs veure que t'empasses el trencament entre Belgrad i Pale, subscriuràs que Milošević ha abandonat el projecte de Gran Sèrbia, t'incliniràs davant el «parlament» serbo-bosnià. I si mai ningú et diu que tot plegat és ceguesa i covardia, l'acusaràs de voler guerra i el rep- taràs a dir-te com guanyar-la, si és tan llest.

DESÈ MANAMENT:
CALLARÀS

Amagaràs el cap sota l'ala. Contemplaràs, clavat a la butaca, les imatges del que no

has volgut veure. Assistiràs impassible a la revenja de la realitat. Mormolaràs «Pau, pau», i tindràs guerra, molta guerra.

El 1995 s'esdevingueren a Catalunya dos fets que mostraren clarament la dificultat per emmarcar amb un discurs polític públic fort la multiplicitat d'iniciatives de solidaritat catalanes amb les víctimes de Bòsnia. La mobilització a Catalunya fou impressionant: em sembla que més que dedicar pàgines i pàgines a descriure-la aquí podríem, com a símbol, fer emergir el record del silenci dens de les concentracions dels dilluns, el silenci de les espelmes enceses a terra mateix de les places majors de més de dos-cents pobles i ciutats del nostre país. Que emergeixi aquell silenci. Aquest silenci. Que no deixi d'emergir.

Els dos fets són la Conferència de Ciutats de la Mediterrània i la concentració a la plaça de Sant Jaume després de la caiguda i matança de Srebrenica, i els he triat perquè il·lustren clarament dues dificultats majors del discurs polític català durant la guerra a Bòsnia: la ingenuïtat de pretendre aconseguir la pau a través del diàleg però sense tenir poder coercitiu sobre l'agressor; la impossibilitat –assumida pels poders públics catalans, segons les lleis que ens governen– de tenir una paraula lliure a Europa.

Et deus preguntar, Simona, quina relació pot tenir aquella important conferència, que donà el tret de sortida de les polítiques euromediterrànies, amb la Bòsnia ocupada, esquarterada, assetjada. Em vaig assabentar, ben bé per atzar, que en aquella conferència on s'aplegaven totes les grans ciutats de les dues ribes de la Mediterrània, també s'hi havia convidat Nebojša Čović, l'alcalde de Belgrad. Quan ho vaig saber no m'ho

podia creure: l'actitud de la meva ciutat em semblava exemplar, ¿quina iniciativa podia fer més explícit que «tots som habitants de Sarajevo» que convertir la capital bosniana en el districte 11 de Barcelona? Amb tot el meu respecte, vaig sentir-me obligat a escriure una carta oberta a l'alcalde Maragall, en la qual li demanava que retirés la invitació a l'alcalde de Belgrad: «A Barcelona també representarem la funció: farem dialogar Sarajevo i Belgrad. Com si els bosnians no tinguessin més del 70% del territori ocupat i no fossin a la pràctica un país delmat i gairebé desaparegut». Li recordava la figura de l'antic alcalde de Belgrad, Bogdan Bogdanović: «És de la seva banda, la dels dissidents, on cal cercar els interlocutors serbis. Fins al dia, ara per ara ben hipotètic, en què un tribunal internacional hagi jutjat el crim contra la humanitat, ¿com podem rebre un vassall de Milošević? Com pot vostè acceptar que d'aquí a cinquanta anys, per il·lustrar la ignorància de les nostres societats i la nostra ignomínia, els llibres d'història mostrin la fotografia on Pasqual Maragall estreny la mà del batlle de Belgrad?» La carta va tenir el seu efecte: un grup de refugiats bosnians (n'hi havia centenars en terres catalanes) va convocar una manifestació a la plaça de Sant Jaume. L'alcalde de Belgrad va tenir sobtats problemes d'agenda per venir a Barcelona. La fotografia que em treia el son no existeix.

La que sí que existeix és la fotografia de la concentració de la plaça de Sant Jaume de Barcelona, el 21 de juliol de 1995, poc després de la caiguda de Srebrenica. Damunt l'escenari, l'alcalde de Barcelona, el president del Parlament de Catalunya i el president de la Generalitat donaven tot el relleu institucional a les paraules que

pronuncià José María Mendiluce. Res de semblant no havia estat dit a Europa, amb un pes polític comparable, des de l'anorreament de Vukovar la tardor del 1991: «No som neutrals. No volem ser neutrals. Refusem la neutralitat dels governs europeus. Això no és una guerra, això és un genocidi».

¿Quina ciutat, quina *polis*, quin país va *descobrir-se* a Catalunya durant el genocidi de Bòsnia? ¿Què significà llavors, que significa avui per a nosaltres el setge de Sarajevo i el recolzament massiu a les seves víctimes? Refem l'escena: Raül Romeva, en nom de la multiplicitat d'entitats i associacions aplegades en la campanya «Europa x Bòsnia», havia presentat l'acte, donant veu llargament al clam de les organitzacions i el ciutadans que ens concentràvem a la capital de Catalunya. El president Pujol, el president Xicoy i l'alcalde Maragall, en silenci, drets, dignes, ulls oberts, mirant la plaça plena de gent de gom a gom, recolzaven les paraules d'aquell representant de l'organització per als refugiats de l'ONU: «No som neutrals. No volem ser neutrals. Refusem la neutralitat dels governs europeus. Això no és una guerra, això és un genocidi». Des d'aquell instant fins avui mateix, no he parat d'excavar amb el pensament aquella presència dels nostres dirigents al costat del seu poble en un gest rotund de protesta, i el seu silenci.

No et negaré, Simona, que també he tingut un somni. Te'l puc contar? Els somnis tenen les seves pròpies lleis i llibertats, i potser per això, en el somni, després de les paraules de Mendiluce, trencant el protocol, abandonant el silenci, inesperadament, el president Pujol s'avança al micròfon i repeteix, paraula per paraula: «No som neutrals. No podem ser-ho. És un genocidi». I tot seguit trenca el protocol el

president Xicoy. I també l'alcalde Maragall: «No som neutrals. No ho hem estat mai. És un genocidi». No sé si és l'endemà (perquè en els somnis es fa difícil de dir quan és l'endemà) però davant les pressions enormes que han rebut, els tres dirigents estan obligats a convocar una roda de premsa on diuen, senzillament: «Contra el que molts afirmen, mesurarem bé les nostres paraules: prou sabem què significa no ser neutrals. Sabem què significa demanar que els governs europeus abandonin la neutralitat i que intervinguin: el nostre país està disposat a fer l'esforç que calgui. També sabem que, pel càrrec que ocupem, molts pensen que no ens correspon aquest tipus d'afirmacions. Però no podem estar-nos de repetir, amb la multitud aplegada ahir a la plaça de Sant Jaume, que això no és una guerra sinó un genocidi, i doncs no podem ser neutrals». I, tot seguit, comprenent millor que ningú que han excedit les competències del seu càrrec, que el grau de sobirania del país i de la capital que representen no els permet dir el que han dit desafiant la política exterior espanyola, essent conscients del conflicte diplomàtic que han provocat a consciència, Pujol, Xicoy i Maragall, tots tres alhora, dimiteixen.

Ja ho sé, amiga, que a primera vista és un somni absurd. Tanmateix, ¿Què hagués passat si el president Pujol o l'alcalde Maragall, a la tribuna, en comptes de deixar la paraula a Mendiluce, haguessin qüestionat explícitament la neutralitat europea? ¿Si haguessin denunciat l'amalgama entre agressor i agre-dit que, per seguidisme de Mitterrand, era la posició oficial de la diplomàcia espanyola? ¿Què hauria passat si, avalats per la resolució del parlament català que havia demanat un aixecament de l'embargament d'armes a Bòsnia, en comptes d'assentir en silenci

haguessin dit en veu alta que Catalunya no era neutral? No en tinc cap dubte: se'ls hauria obligat a dimitir. Haurien gravat amb ferro roent, en la nostra memòria, la posició de Catalunya durant la guerra de Bòsnia. Formaria part del nostre ADN nacional. No podríem explicar Catalunya sense parlar de la seva posició a Europa i de la seva excepcionalitat pel que fa a Bòsnia. Cadascuna de les resolucions del Tribunal Penal Internacional, en el judici primer a Milošević i ara a Karadžić només farien que confirmar la nostra dignitat nacional. Aquests judicis s'haurien difós a la tele en *prime time*.

Tornem a Foix, Simona? A la indefensió de Foix. No cal dir que, al Dubrovnik de 1933, no hi tenia ni telèfon ni internet. No ho havia pogut parlar amb Riba, Fabra o Manent abans de marxar de Barcelona. ¿Qui podia preveure que, en ple congrés, els organitzadors donarien la paraula a l'escriptor jueu alemany Ernst Toller, a un fugitiu, i que ell des de la tribuna acusaria la delegació alemanya infiltrada pels nazis? ¿Qui podia haver imaginat que el congrés aconseguiria posar-se d'acord per votar l'expulsió d'una de les seves delegacions? Hi hagué moments de tensió extrema. Tant, que H. G. Wells, que presidia l'assemblea, va demanar que es repetís la votació, i no pas en secret: que cada representant d'un centre s'aixequés i digués què votava. J. V. Foix va saber què votar, però estava nerviosíssim. Tant que, quan li tocà el torn, davant del congrés sencer, s'aixecà, s'adreçà a la presidència i digué: «*La Catalogne et sa femme toujours d'accord*» (d'acord en expulsar els nazis). Foix havia viatjat a Dubrovnik acompanyat per la seva dona i els nervis el van traïr, fent cèlebre els seu lapsus: *la Catalogne et sa femme!*

Però el m'interessa dir-te, Simona, és com n'és d'important per a mi, per a tu, per

a nosaltres, que Foix, més enllà del lapsus, digués «*La Catalogne*» en aquell moment, en el moment d'expulsar els nazis, i que ho fes en un escenari internacional. Hi representava el país. Hi suplía el país oficial que no el podia avalar. La consciència dels escriptors catalans està estretament lligada a la seva manca de país, a la manca de reconeixement de Catalunya a nivell europeu i internacional. La seva paraula és inseparable d'aquesta minusvalidesa, d'aquesta minoria d'edat política que ha esdevingut, sembla, el nostre destí. Mentre el nostre país no sigui reconegut internacionalment, cada vegada que prenem posició en un debat internacional hem d'afegir-hi l'esforç de buscar i obtenir el dret a parlar.

Vam refundar el PEN. En representació del PEN català, vaig formar part del comitè que redactà els nous estatuts de l'organització durant dos anys llargs: retallàrem el poder del president i el secretari internacional i creàrem un comitè executiu internacional responsable del PEN entre congressos. Aprovàrem els nous estatuts a Hèlsinki el 1998 i vaig ser elegit membre del primer comitè executiu del PEN al congrés de Varsòvia del 1999. Després de l'enfollida campanya de «neteja ètnica» del exèrcit de Milošević a Kosovo, l'OTAN havia bombardejat Belgrad i l'havia fet capitular. La força de l'actuació americana posava més que mai en evidència la volguda impotència europea. Al congrés es redactaren dos manifestos: un de més «literari» que feia una crida genèrica a la pau i al silenci de les armes, un de més «jurídic» que reconeixia la necessitat de no ser neutrals en defensa de les víctimes de Kosovo i d'intervenir, però era crític amb el mode d'intervenció. Es decidí que els dos manifestos no eren contradictoris l'un

amb l'altre i que es podien votar per separat. Vaig protagonitzar un petit anticlímax. Situem-nos: final de congrés, últims punts de l'ordre del dia. Es llegeix el resultat de les votacions: el representant de centre català és qui més vots ha obtingut, qui encapçala el nou comitè executiu, segons els estatuts tot just estrenats. El següent punt de l'ordre del dia és la lectura i votació de dos manifestos (prèviament discutits i molt consensuats) que fan una crida contra la guerra i a favor de la pau i la reconciliació. Es llegeixen els manifestos i, quan es proposa que es passi a votar, el delegat català demana la paraula i llegeix el seu, de manifest (que havia escrit a la seva tauleta de nit, de matinada):

«El 1991, quan Vukovar va ser esborrada del mapa i Dubrovnik va viure dies de foc i de sang...

El 1992, quan la neteja ètnica s'estengué per Bòsnia i començà el setge de Sarajevo...

El 1993, reunits en el 60è congrés del PEN a Dubrovnik, quan vam ser convidats a ser fidels a la nostra història...

Durant els primers anys de la guerra el PEN internacional no va saber prendre partit entre la víctima i l'agressor i, com tota la comunitat internacional, va triar la neutralitat.

De llavors ençà i fins avui mateix no hem tingut la força d'excloure de la nostra comunitat del PEN Dobrica Ćosić i els escriptors que van redactar les bases teòriques del la neteja ètnica que els exèrcits de Milošević, després, van posar en pràctica de manera metòdica. Hem doncs traït la carta fundacional del PEN internacional.

Per això, avui, ara que el crim contra la humanitat s'ha acarnissat damunt Kosovo després de tants anys d'haver sotmès la seva població albanesa a un règim d'apartheid, quan finalment algú ha gosat aturar

Milošević i l'OTAN ha intervingut, la nostra neutralitat ens deixa sense paraules. Aquesta guerra ha estat també la nostra derrota.

A Varsòvia, prop de la ciutat reconstruïda després d'haver estat esborrada del mapa pels bombardeigs nazis i prop dels carrers de l'antic gueto, reconeixem que hem estat infidels a la nostra memòria».

Torno a la teva pregunta: ¿després d'aquells anys de relació compassonada entre Catalunya i Bòsnia, entre Barcelona i Sarajevo, ha caigut també entre nosaltres el teló d'indiferència? No et puc respondre genèricament, Simona. Tanmateix, que vint anys després de l'anorreament de Vukovar siguis tu —una eslovena, traductora al català de Pahor, Jančar o Debeljak i a l'eslovè de Foix, Calders, Cabré i Marçal, autora en català de *L'atzar de la lluita*— qui estigui avui a la junta del PEN català, qui ens representi internacionalment com a país i com a literatura (i qui em demani aquest article des del comitè de redacció de *L'Espill*), em dóna l'esperança que no ens vam equivocar. Que vam ser fidels al gest de Foix.

La fidelitat va tenir ràpidament un nou rept al davant: el congrés de l'any 2000, que des de feia quatre anys era previst que es fes a Moscou i havia de simbolitzar el retrobament definitiu de les dues Europes. La tardor del 1999 Vladimir Putin comença l'ascensió al poder i l'agressió russa a Txetxènia. El comitè executiu es reuní immediatament a Londres. El danès Niels Barfoed i jo vam proposar-los una actuació en tres punts que foren aprovats: no podem abandonar els escriptors russos precisament en un moment que s'assassinin periodistes, cal anar a Moscou i cal que totes les resolucions que denunciïn l'agressió a Txetxènia i els atacs contra escriptors i periodistes

siguin proposades pel PEN rus, per esvair el fanatisme rus de la intervenció occidental o americana; no convidarem cap autoritat russa al congrés, ni el president Putin, ni el seu ministre de cultura, ni l'alcalde de Moscou, cal doncs que renunciem a totes les subvencions del govern rus i de l'ajuntament de Moscou i cal immediatament començar a buscar altres finançaments en fundacions europees i americanes; cal planificar en detall la política de comunicació: és imprescindible que el discurs inaugural sigui un espetec, que obtingui un ampli ressò internacional que ens permeti saltar la muralla dels mitjans de comunicació russos i les seves manipulacions. Així ho vam fer: Günter Grass llegí el seu famós discurs «Mai més callats!». Denunciàrem els crims a Txetxènia i la persecució de periodistes.

Sobretot, Simona, aconseguírem el respecte dels nous intel·lectuals dissidents russos. Gràcies a això, l'any següent, al congrés de Londres del 2001, Anna Politkòvskaia s'adreçà a tota l'assemblea denunciant les mactances de l'exèrcit rus a Txetxènia i la seva persecució (Anna ja havia estat detinguda, ja l'havien sotmès a una execució simulada). Organitzàrem la campanya de suport a l'Anna: l'havíem de convidar arreu del món perquè el govern rus temés el seu prestigi internacional. Politkòvskaia vingués tres vegades a Barcelona.

Em preguntaves si la memòria de la Bòsnia del 92 havia estat utilitzada per a d'altres propòsits. Al capdavant d'aquesta carta, Simona, crec que puc dir que la memòria de Bòsnia ens va regalar l'amistat d'Anna Politkòvskaia i la seva presència entre nosaltres. Fins el dia del seu assassinat, el 6 d'octubre del 2006. Dol sobre dol: qui creix en saber, creix en dolor. La implicació a favor dels assetjats a Sarajevo, la campa-

nya per Anna Politkòvskaia, dos fracassos immensos, incommensurables; dues incommensurables experiències de fidelitat.

Ho va escriure Nietzsche, i tu ho prens com a lema: «Cal aprendre a estimar. –Així també passa amb la música: primer cal aprendre a distingir amb l'oïda la forma i la manera, com si haguéssim d'aïllar i delimitar una vida; després ens cal l'esforç i la voluntat per suportar-la tot i la seva estranyesa, la paciència davant l'aparença, la paciència davant la raresa–; finalment arriba el moment en què ens hi hem acostumat, l'esperem, intuïm que l'enyoraríem si ens faltés... D'estimar, també n'hem d'aprendre». M'agrada citar-ho en acabar aquest viatge al país de la memòria que té per capital la Sarajevo assetjada. Un viatge entre tants, només un dels possibles recorreguts per la memòria soterrada. Ets tu mateixa qui fa el salt conceptual a *L'atzar de la lluita*: no es tracta només d'aprendre a estimar persones, sinó també cultures i països, que un cop coneguts, estimats, sabem que enyoraríem si ens faltessin. Aquells anys en els quals vam aprendre a estimar Bòsnia (i Eslovènia, Croàcia, Kosovo, Macedònia –i Sèrbia també, la Sèrbia dels dissidents com Bogdanović) han deixat un rastre entre nosaltres, els que vam travessar aquell temps intentant donar la mà a les víctimes i maldant per no perdre la paraula –i un rastre en el nostre país. És potser un rastre invisible? Sens dubte cal excavar-ne el significat. Avui mateix. Ara i aquí. Incansablement. Excavar amb la pala del dol i el pic de l'alegria. □

Col·lecció Assaig

16. *Els ussos del passat.*
Història, memòria, política
ENZO TRAVERSO
17. *País complex*
JOAQUIN AZAGRA, JOAN ROMERO
18. *Esbós d'autoanàlisi*
PIERRE BOURDIEU
19. *L'universalisme europeu.*
La retòrica del poder
IMMANUEL WALLERSTEIN
20. *Idees i paraules.*
Una filosofia de la vida quotidiana
TOBIES GRIMALTOS
21. *Exportar la llibertat.*
El mite que ha fracassat
LUCIANO CANFORA
22. *«No mos fareu catalans».*
Història inacabada del blaverisme
FRANCESC VIADEL
23. *La vida, el temps, el món:*
sis dies de conversa amb Joan F. Mira
PERE ANTONI PONS
24. *Els mercats assassins. Estudis culturals,*
mitjans de comunicació i conformisme
GREG PHILO, DAVID MILLER
25. *De l'èxit a la crisi*
Pamflet sobre política valenciana
MANUEL ALCARAZ
26. *Ecologia viscuda*
JAUME TERRADAS
27. *L'ofici de raonar.*
Societat, economia, política, valencianisme
VICENT SOLER
28. *Assumptes pendents.*
Set qüestions filosòfiques d'avui
ANTONI DEFEZ

El cercle i el present

Senadin Musabegović

Saggia apostrofe a tutti i cacciatori
Fermi? Tanto
Non farete mai centro.
La Bestia che cercate voi,
Voi ci siete dentro.

GIORGIO CAPROINI, «Il conte di Kevenhuller»

Un consell savi a tots els caçadors
Pareu! Escolteu!
La meta és fora de l'abast.
La bèstia que busqueu
és a dins vostre.

Adaptació lliure de S. Musabegović

Em proposo tractar el problema de la llar des d'una perspectiva puntual i concreta, des de la perspectiva de la guerra a Bòsnia i Hercegovina. I en aquest context voldria afrontar el fenomen del cercle, o millor dit, la forma circular que tenien els setges

de les ciutats durant l'agressió a Bòsnia i Hercegovina, perquè en aquests cercles es podia percebre l'anhel d'obtenir una pàtria o una llar. Podria formular la pregunta també de la manera següent: quin concepte de llar o de pàtria defensa la ideologia que va planejar i realitzar els setges, els encerclaments i els tancaments de les ciutats? I a partir d'aquí sorgeix automàticament una altra pregunta: quin concepte general de la llar o bé quina idea de pertinença tenen les víctimes d'aquests encerclaments? Per formular-ho encara més clar: com s'ha format el nou concepte de llar entre aquells que van passar un cert temps sota el setge, dins de ciutats assetjades com ara Srebrenica, Žepa, Goražde, Bihać o Sarajevo?

Intentaré trobar les possibles respostes a aquestes preguntes, tal com ja he dit, amb l'anàlisi de la figura del cercle. En la terminologia de guerra el seu significat es limita a aconseguir metes estratègiques o militars concretes, però en les connotacions que té en relació amb la idea de pàtria, el cercle revifa la idea de la llar, dels orígens,

Senadin Musabegović (Sarajevo, 1970) és catedràtic d'Història de l'Art a la Universitat de Sarajevo. Durant el setge de la ciutat, es va allistar a les tropes de l'exèrcit bosnià i també va treballar com a periodista per l'agència de premsa de Bòsnia. El 2004 es va doctorar a Florència en filosofia política amb el treball *La guerra – construcció d'un cos totalitari*, publicat posteriorment en forma de llibre (2008). Molts dels seus articles a la revista *Dialogi* de Sarajevo estan disponibles en anglès a través del portal Central and Eastern European Online Library (<http://www.ceeol.com>). Com a poeta ha publicat: *Udarci tijela* (Cops de cos, 1995), *Odrastanje domovine* (La pàtria adolescent, 1999; *Grandissement de la patrie*, trad. fr. de Mireille Robin, 2002; *La polvere sui guanti del chirurgo*, trad. it. de Danilo Capasso, 2007) i *Rajska lopata* (La pala de paradís, 2004). Els seus poemes també han estat inclosos en antologies internacionals com *Carnet de Sarajevo* (Gallimard, 2002), *La paix en toutes lettres* (Actes Sud, 2002) o *Words Without Borders* (Anchor, 2007).

de la pertinença a una comunitat. La figura del cercle, però, introdueix inevitablement també la qüestió de la frontera: com definir la línia de separació?, quin és el límit amb el qual s'ha format el cercle en si i quin és el seu sentit dins de la definició de pàtria? O dit d'una manera encara més precisa: què significa la frontera i el seu assentament en forma d'un setge? I quin és el seu rol en la construcció de la identitat nacional i estatal?

Una frontera és evidentment la divisió, la distinció, la construcció de les diferències i, en aquest sentit, una frontera és el mitjà per a determinar la pròpia posició, és a dir, la manera com crear la imatge d'un mateix. Per això, la frontera sovint és tractada com la possibilitat que té el subjecte de sortir d'una indeterminació abstracta i definir-se en un context concret, històric. Això vol dir implícitament que la frontera instaura ja d'entrada també tot allò que exclou, instaura també allò que ha produït a través de l'establiment de la diferència. Perquè allò que resta a l'altra banda de la frontera sempre té la correspondència amb allò que hi ha a dins. El cercle —que postula què hi ha dins i què n'està exclòs— il·lustra l'essència del nacionalisme.

El nacionalisme serbi es fonamenta en la idea de la Gran Sèrbia. A Bòsnia i Hercegovina l'execució d'aquesta idea va ser confiada nominalment, literalment i simbòlicament a Radovan Karadžić, que va mantenir Sarajevo i altres ciutats assetjades durant quatre anys. El setge es va fer en nom dels missatges vells i nous de l'exclusivisme nacional, carregats d'una energia emocional negativa, com per exemple: «Qui diu que Sèrbia és petita...?», «El territori serbi ha d'abraçar tots els llocs on hi hagi una sola tomba sèrbia», «Si estan units, els serbis seran salvats», «En la pròpia terra i

en la pròpia religió», «Una llengua, una nació»... El discurs nacionalista s'encastava en *els fonaments mateixos* del setge de Sarajevo. Però, per parlar del nostre problema, la lògica del discurs que ha motivat el setge no és el més important, sinó que cal comprendre la lògica de la frontera, la lògica d'una divisió estricta, la lògica de l'exclusió (units o dividits, cultura pròpia o cultura estrangera, llengua pròpia o llengua estrangera, religió pròpia o religió estrangera). El setge de Sarajevo va adoptar la forma del llenguatge de diferenciació, del llenguatge d'exclusió, que el nacionalisme serbi intentava crear. Estem parlant d'un setge que va servir per cohesionar la unitat dels agressors. És més, a través del setge es va construir una identitat capaç d'expulsar tota diferència. La diferència havia de ser necessàriament eliminada perquè posava en perill la seguretat i qüestionava la puresa de la identitat nacional.

En l'experiència de Sarajevo, la lògica de la divisió, la lògica de la frontera, va obrir dues perspectives en la manera de pensar —o d'imaginar— la pàtria. El primer concepte està completament amarat del discurs nacionalista, tal com ja he dit, i insisteix que cal crear la unitat del poble i cultiva les idees de la llar i de la naturalesa intacta que s'exterioritzen a través dels sentiments nacionals. L'altre concepte de la pàtria correspon a la perspectiva d'algú que ha estat foragitat, la perspectiva d'algú que ha estat exclòs de la idea de la llar, és a dir, es tracta de la pàtria d'algú que *n'ha estat bandejat*, expulsat, eliminat. La lògica de la frontera crea, doncs, la unitat nacional a partir de la noció d'expulsió: cal foragitar tots aquells que són d'una manera o d'una altra contraris a la identitat nacional. Tots aquells que han abandonat la unitat o bé

que han estat exclosos de la noció general de la idea nacional permeten a la resta de membres sentir-se més units entre ells –i aquest és el sentit últim de la creació de la unitat nacional. En aquesta constel·lació, l'existència mateixa del fugitiu fa possible la unitat nacional i per això en la crida a la unitat sempre trobem els fugitius i les seves característiques i particularitats. Cal tenir ben clar que si no hi ha els foragitats –o si no és possible crear la noció del rebuig– no és possible crear la unió nacional sense més. Sense la sensació d'haver estat abandonat, els sentiments nacionals no es poden formar perquè sense la sensació d'haver estat abandonat no té sentit parlar de la unitat o de la igualtat. Tampoc té sentit d'insistir sobre una única llengua nacional si aquesta llengua existeix tal qual. O el que és el mateix, quan es comença a parlar del retorn dels valors autèntics, vol dir que, de fet, aquests valors s'han perdut definitivament i per sempre més.

Els sentiments nacionals són, doncs, condicionats per la presència d'un fugitiu en dos sentits: el primer és el fet que el sentiment nacional com a tal neix de la sensació d'abandonament, exclusió i frustració. I l'altre és que el fugitiu –tan diferent dels altres– ha d'existir primer, abans que es pugui parlar de la unitat nacional. Quan un discurs nacional insisteix en la necessitat d'excloure'n els que són diferents, aquesta necessitat neix de la sensació d'exclusió, d'abandonament i de rebuig propis. En aquest sentit, el setge de Sarajevo va ser la limitació envers allò que és diferent i, alhora, la creació d'una frontera dins d'un mateix. Envoltar la pròpia identitat amb una frontera significa crear la seguretat en les pròpies fronteres, significa tancar-se dins de la pròpia identitat. Creant el cercle de l'ex-

clusió, el nacionalisme serbi va crear un altre cercle imaginari que jo anomenaria la unitat nacional. Aquest segon cercle no té la intenció d'excloure o d'eliminar ningú: al contrari, la seva intenció primera és protegir, separar-se de tot el que és desconegut, tancar-se dins de les muralles com a única manera de trobar el seu centre neuràlgic. El nacionalisme serbi, en tancar Sarajevo, va tancar-se també a si mateix, la seva pròpia identitat, dins de la seva pròpia unitat, una unitat tancada per les fronteres i protegida així de tot allò que li és desconegut.

Però com es forma aquest cercle imaginari de la unitat nacional? Sens dubte, la creació del cercle demana el retorn cap a les arrels autèntiques que el nacionalisme troba en l'«edat d'or». Els valors nacionals moderns han de trobar el seu lloc d'origen –i en el cas serbi es tracta de tornar a aquell imperi que va viure la seva màxima esplendor en l'Edat Mitjana. La retòrica del nacionalisme serbi –que ha elevat el poble serbi a la condició d'un poble escollit– ha trobat en l'imperi del tsar Dušan¹ la llar dins de la qual el poble serbi s'havia realitzat en la unitat i harmonia completes. La invenció de l'«edat d'or» permet construir el temps mitològic, un temps fora de la Història, un temps que no coneix cap mena de devaluació, de decadència, un temps que no admet que la totalitat del mite es pugui escrostonar ni que l'influeixi la Història amb el seu determinisme o alienació. En aquest cas concret, la Història és representada per la figura de l'Imperi otomà perquè en la mitologia nacional sèrbia, l'«edat d'or» correspon al temps abans de les conquestes turques, quan els serbis eren un poble escollit. El període otomà significa per als nacionalistes serbis un esvoranc, una època fosca en la qual han estat obligats amb una violència

terrible a abandonar la seva «unitat divina»; el poder otomà és la força que els ha arrabassat la llar celestial i l'ha malmès i amb això la Història s'ha convertit en una experiència terrenal, plena de foscor i d'injustícies.

La imatge mitològica d'una «dat d'or» o el discurs sobre la llar perduda parlen d'un concepte de la unitat absoluta amb si mateix: és a dir, estem davant d'una unió entre el Cel i la Terra, en un temps on tots els principis del poder són fonamentats damunt l'harmonia, l'ordre, l'esplendor que no coneix cap desviació ni desequilibri. És clar, doncs, que el mite de la llar perduda és, de fet, una paràfrasi del mite de l'expulsió del Paradís. El retorn a la llar perduda es pot interpretar com la tendència a tornar de nou al Paradís. És possible arribar al Paradís perdut? O el que és el mateix: com trobar la manera de tornar-lo a crear a la Terra?

En la mitologia cristiana, la primera experiència de l'expulsió del Paradís és representada com l'experiència d'un fugitiu. Com que havien desobeït les regles donades —per la poma que van menjar— Adam i Eva van ser foragitats del Paradís. La seva condició de fugitiu enceta la noció del pas del temps, de la frontera, de la mort. El nacionalisme serbi es va atribuir en el setge de Sarajevo el lloc de Déu o bé el lloc d'algú que és capaç de contemplar la vida fora del pas del temps, fora de la consciència de la mort. (Radovan Karadžić va dir una vegada al Parlament que, durant el seu mandat, fins el mateix Déu era serbi!) Amb el setge, el nacionalisme serbi va crear els fugitiu que eren foragitats de la seva pròpia llar, per ser lliurats com a fugitiu —igual com Adam i Eva— als braços de la mort. I no pas a una mort que arriba al final del temps donat, sinó a una mort violenta, instantània,

entesa com un càstig. Atribuïnt-se el lloc de Déu, el nacionalisme primer va crear els fugitiu i llavors, al mateix instant, els castigava amb granades i bombes. Un cop creats els fugitiu, havien de ser castigats perquè només així es podia establir la diferència clara entre aquests fugitiu i aquella mateixa sensació d'abandonament que el nacionalisme també guarda dins seu. Dit ràpid: per produir els fugitiu com uns éssers diferents, oposats i enemistats amb la identitat nacional, calia castigar-los de tal manera que fossin negats, morts, és a dir, aniquilats. Aquest càstig, però, servia alhora per ofegar, emmascarar i silenciar la sensació d'abandonament que és present en tota idea nacional.

Com és possible, doncs, que el nacionalisme serbi veiés en aquesta pràctica el retorn a la llar perduda, el retorn al Paradís? Com és possible que arribés a través de les matances a aquella sensació de la unitat celestial i infinita que existeix fora de tots els temps? La meua resposta és: calia que la unitat eterna esborrés el pas del temps. El nacionalisme crea la seva unitat amb l'exclusió dels fugitiu i la diferenciació de tots els que són diferents. Però aquest establiment de la distància —que ha adoptat aquí la forma d'un cercle— és una fugida davant d'un mateix. Perquè en la distància, en l'exclusió, hi ha la noció de la distància de Déu que és present en tothom que coneix la mort. Tots els mortals són fugitiu: és a dir, hi ha un fugitiu a dins de tothom.

El nacionalisme, però, vol distanciar-se d'aquells que van ser abandonats per Déu, vol crear una frontera entre els seus i aquells que coneixen la finitud de la vida. El nacionalisme es reconeix a si mateix en la creació de la distància, en la creació de la diferència, en l'exclusió i per això no es pot reconèixer

en la creació d'una unitat absoluta i fora de temps amb si mateix. Al contrari, la unitat amb un mateix és possible només si existeix la diferència que exclou i la lògica de l'exclusió en aquest cas és una lògica temporal: la lògica de l'exclusió és un procés temporal i no pot ser eterna. Però precisament perquè exclou la consciència del temps —una consciència que pertany a l'experiència del fugitiu— el nacionalisme s'embolica encara més en la xarxa del temps. El nacionalisme és, de fet, un procés temporal que utilitza l'exclusió i la distanciació per negar el pas del temps, per negar la seva pròpia sensació primària de ser un expulsat —però a través d'aquesta negació s'enfonsa encara més en el fang del temps.

La intenció d'arribar fins a la llar perduda, o bé fins a un centre còsmic del qual parla Mircea Eliade² es manifesta com un arquetip, com un desig inconscient que es pot detectar en moltes cultures del món i els seus mites. El centre és com un nucli on el temps no té poder, un nucli en el qual va ser creat el món, és el melic on està lligada tota la lògica del món, o bé, si ho dic a la manera d'Aristòtil, el centre és el «mobilitzador immòbil». El problema que planteja el misticisme és el problema del retorn: com és possible el retorn cap al propi centre i com arribar a establir aquella comunicació primordial que només és possible a l'interior del centre i que —com diu Eliade— permet la comunicació entre «la Terra, el Cel i el Món subterrani». Com sortir del determinisme del temps i arribar al centre on el temps no té poder? En la concepció del centre com un arbre còsmic on tot té origen —que també cita Eliade— l'arribada al centre és descrita com la pujada a la copa de l'arbre. En aquest ritual místic, la pujada cap al centre, és un procés temporal

o atemporal? I encara més, com és possible definir el centre envers allò que és la seva perifèria o els seus límits? I finalment, què és, de fet, el procés temporal?

El camí de retorn cap a la llar celestial de l'«edat d'or» va començar per al poble serbi des de la perifèria. Va començar en el cor del temps i no pas des del centre que esborra els límits i la perifèria. El retorn cap a una llar fora del temps no s'aconsegueix, doncs, amb la pujada a la copa frondosa de l'arbre, com passa en el misticisme, sinó al contrari, amb l'exclusió del centre i amb la creació dels marges. Tot just quan es creen els límits i quan està clar què queda fora d'aquest centre, el centre existeix. Són els límits que defineixen el centre, però els límits signifiquen el temps, el pas de les hores, el caos. En una fugida davant del pas del temps, el nacionalisme serbi s'embolcalla amb el temps.

El nacionalisme en la seva fugida constant produeix fronteres i exclou qualsevol possibilitat d'acostament o familiaritat entre els seus i els foragitats. D'aquesta manera, el nacionalisme exclou també aquells que li són molt pròxims. Es posa una màscara perquè no pugui ser confós amb un fugitiu, una màscara que amaga la seva similitud, que amaga la seva pertinença a la mateixa experiència de la fuga. El nacionalisme condemna el fugitiu perquè viu en el temps i perquè dins d'un fugitiu, la terra i la llar no representen l'eix central. El fugitiu s'identifica amb la pèrdua de la llar, amb la manca de fonaments, el fugitiu està sempre de pas. Però el nacionalisme també coneix la mort i la por davant la finitud i és per aquesta raó que el nacionalisme condemna el fugitiu. Amb el rebuig del fugitiu, amb el rebuig del temps, amb el rebuig de la pròpia mort, el nacionalisme pretén crear un

sentiment fals d'unitat. La impossibilitat d'una unitat celestial fa brotar la necessitat d'una unitat amb si mateix a tot preu. Els sentiments nacionals amaguen el fet que la unitat eterna és impossible i permeten que la fragmentació suplanti l'eternitat. El nacionalisme s'alimenta amb la seva pròpia incoherència per poder subsistir; el nacionalisme capgira la pròpia fragmentació en una unitat. I d'aquesta manera, fugint davant del temps, amagant-se davant tot el que és passatger, el nacionalisme s'ofega dins del temps perquè hi busca l'impossible, establir-se fora de la Història en una mena de llar eterna, en una mena de Paradís. El nacionalisme necessita produir incondicionalment el fugitiu, però també necessita suscitar primer la consciència de la falta d'unitat dins seu per poder llavors produir la sensació d'haver aconseguit la unitat. Perquè fins i tot si realment existís l'«edat d'or» i la possibilitat de tornar-hi, el nacionalisme no s'hi reconeixeria pas perquè l'«edat d'or» no necessita els fugitius per definir-se, ni necessita cap sensació del pas del temps, de la mort o de l'abandonament per poder crear la unió en si mateixa. La llar eterna és un *tópos* que no necessita basar-se en l'exclusió per poder definir-se; al contrari, en aquest cas el centre crea el mateix centre i s'autoritza constantment. La frontera en aquest cas només pot significar la integració, la connexió i la constant recreació. El nacionalisme, al contrari, construeix el mite de l'«edat d'or» sobre els relats de la falta d'unitat i de fragmentació —però aquesta impotència ha de ser amagada i suplantada pel mite de la unió i la perfecció.

En reconèixer dins seu un component enemic, cal negar-lo obstinadament, cal negar l'existència d'aquella altra part de si mateix i condemnar-la. Aquesta hipòtesi la

corroborava el fet que les persones que havien construït el setge al voltant de Sarajevo i aquells que eren tancats dins d'aquest cercle no es poden distingir ètnicament. Perquè el setge era mantingut per les persones que eren majoritàriament ciutadans de Sarajevo i la seva vida d'abans no es distingia gaire de la vida dels altres habitants de la mateixa ciutat: les parts enfrontades havien treballat juntes, havien parlat la mateixa llengua, havien tingut uns costums força semblants, havien compartit amics sense distinció nacional, com també hi havia hagut a Sarajevo un gran nombre de matrimonis mixtos, de manera que és extremadament difícil parlar d'una clara diferència ètnica (serbis, croats i bosnians) entre les persones dins del setge i aquells que havien creat l'encerclament.³

El setge, doncs, no el va crear un grup ètnic aïllat i completament diferent amb uns costums i comportaments diferents. El cercle es va crear tot just quan s'havien definit les diferències i quan aquestes diferències s'havien cimentat. El nacionalisme que va tenir Sarajevo assetjada durant quatre anys es va alimentar amb la idea de perseguir l'enemic dins de si mateix. És a dir, calia descobrir els enemics que s'havien introduït dins del teixit orgànic de la nació, els enemics que s'assemblen tant als altres membres que podrien ser presos per la seva part integrant. I així és com la similitud entre aquestes tres nacions (serbis, croats i bosnians) va ser culpable per a un nacionalisme extremadament virulent que va fer ús d'una crueltat brutal perquè li calia reforçar la pròpia identitat. La violència utilitzada en la formació del setge era una violència que havia de crear les diferències, que havia de confirmar l'existència de les diferències. El cercle havia d'aïllar l'enemic —que abans de la guerra era tan pròxim que s'hi podria

confondre— i fer-lo aparèixer com un cos estrany. El cercle feia la funció d'expulsar l'enemic, el cercle era l'exterminador dels cossos estranys dins de l'organisme de la nació. I alhora, el cercle, servia també perquè l'altra nació s'hi reconegués com a absolutament diferent i separada.

Per subratllar encara més la relació entre el fugitiu i la nació celestial, calia afegir-hi una altra figura, la figura del traïdor. La raó que Adam i Eva fossin foragitats del Paradís i esdevinguessin fugitius és que havien traït Déu. La primera experiència del determinisme històric comença, doncs, amb la traïció. Però la condemna divina no recau només damunt d'aquell que ha traït; també accentua la imperfecció de Déu. La traïció de l'home no significa només que l'home s'allunya de Déu i de si mateix; la traïció significa també un allunyament de Déu de si mateix i d'alguna manera fa dubtar de la perfecció de Déu.

Quina és la relació entre el traïdor i el nacionalisme en el context d'aquest setge? El nacionalisme serbi va tractar els membres d'altres nacionalitats i especialment els musulmans —contra els quals era el més agressiu— com a germans que l'han traït: ells, de fet, eren serbis, eren membres del mateix grup ètnic, però en un moment determinat havien adoptat l'islam. I com és, doncs, si ells també són els nostres germans i pertanyen a un mateix origen ètnic —encara que siguin mals germans i traïdors— que per a ells no estava pas previst el retorn a l'«imperi de tsar Dušan» ni a l'«edat d'or»?

No es pot pas dir que el gran retorn sigui per a ells del tot tancat, l'únic que cal és que aquests germans traïdors retornin primer a casa seva, a la seva llar. Els musulmans bosnians tenen el seu origen en la traïció,

o millor dit, en la fugida davant del seu únic origen possible la qual cosa vol dir que els musulmans són una nació alienada que fuig del seu destí. En aquest context això significa que no sols és alienat el poble musulmà, sinó també el serbi de la mateixa manera que en la Bíblia no només el fugitiu traïdor s'allunya de Déu, sinó que amb això Déu també s'allunya de si mateix. I si la violència terrible, que es va manifestar en el setge de Sarajevo i de les altres ciutats de Bòsnia i Hercegovina, volia precisament amagar i superar aquest procés de separació i d'alienació?

Hi ha moltes reflexions sobre les preguntes relatives a qui va traïr l'arribada de l'absolut i per què l'«edat d'or» s'havia perdut, qui és culpable que l'home s'hagi allunyat de Déu i que Déu s'hagi allunyat de l'home. Les respostes dins de l'àmbit de la mitologia també són ben diferents, començant per la identificació del culpable amb la figura de la serp, de la dona, de la poma o altres. El culpable per la pèrdua d'un «Destí Daurat» mai és res que sigui del tot diferent de mi; al contrari, el culpable és algú molt semblant a mi, algú que fins i tot pot ser part del meu propi cos. En la mitologia cristiana el culpable és dins del cos. El pecat, a causa del qual es va perdre «El Destí Paradisiac», és a dins nostre. Cal reconèixer-lo, cal superar-lo, ja que sembla que aquesta és l'única via de retorn al Paradís original.

El nacionalisme, com ja s'ha dit, crea primer la figura del fugitiu —i llavors el castiga— perquè així pot retornar a casa seva. El retorn cap al destí autèntic de la nació passa pel càstig de tots els pecats que hagin comès els fugitius o bé aquells germans que ens han traït. El càstig és un

procés que ha de provocar l'aniquilació total perquè en aquest procés el sentiment nacional fuig davant de si mateix. Es castiga l'altre per ofegar així el propi sentiment de desemparament. Amb el càstig que ha d'aniquilar definitivament aquell germà que ens ha traït –el musulmà–, no n'hi ha prou perquè l'aniquilació del germà traïdor ha de provocar també que el germà torni a aquella casa d'on havia fugit o d'on havia estat foragitat com a un traïdor. Les matances dels ciutadans de Sarajevo tenien una motivació doble: destruir i convertir. No es tractava, doncs, només de liquidar els musulmans i destruir-los totalment, sinó que a través d'aquest càstig extrem calia destruir també la representació simbòlica del seu estatus de fugitius i que poguessin ser, un cop completament destruïts, acceptats de nou en aquella llar nacional que havien volgut oblidar. Les matances dels ciutadans de Sarajevo permetien als nacionalistes serbis unir-se amb si mateixos, amb el seu destí que consideraven autèntic. A través de la mort dels altres, podien superar la seva pròpia alienació i –a la manera de *Geist hegelianà*– establir la unió amb si mateixos.

En el període d'abans de la guerra, que s'anomena l'època comunista, totes les nacions i especialment les nacions de Bòsnia i Hercegovina se sentien molt unides. Les diferències ètniques més aviat s'amagaven que no pas destacaven. Per al nacionalisme serbi que es va despertar amb intensitat cap a mitjan dècada dels vuitanta del segle XX, la presència dels germans traïdors, dels musulmans, era un perill que els recordava els seus pecats i la seva pròpia imperfecció. Amb el setge de Sarajevo, el nacionalisme pretenia construir un poble completament diferent de si mateix, però amb la idea d'incloure'l

dins seu un cop reeducat. És a dir, primer calia fer veure els musulmans com una cosa completament diferent, però després d'un càstig exemplar calia integrar-los dins seu i retornar-los a casa.

Matar els musulmans no significava eradicar-los del tot; al contrari, matar-los significava preparar el seu retorn a casa. La mort que s'ha previst per als musulmans amb les granades i els fusells de precisió és la catarsi que els ha de purificar dels seus pecats de traïció. A través de la mort es poden tornar a unir amb el seu destí autèntic, és a dir, la mort és la seva renúncia al pecat i alhora l'alliberament final d'una equivocació. Amb una mica més de cinisme podríem dir que la mort per a ells és el millor que se'ls pot donar. En el nom d'aquell germà més gran i més savi, la pedagogia nacionalista no es deixa vèncer mai: el germà petit ha de ser castigat per la seva desobediència i pels seus errors. El càstig fins a l'aniquilació és simplement la manera de retornar-lo a casa i poder-lo abraçar en una unió de germans. Tot just el càstig del germà petit permet que el germà gran entri a una llar acollidora ja que sense el germà traïdor, la casa era buida, erma. Tot just aconseguint de fer retornar el petit que havia traït casa seva, el gran pot aconseguir la seva plena realització.

El setge de Sarajevo era un intent del nacionalisme serbi d'aconseguir la seva pròpia unitat, d'abastar la llar perduda. L'estructura topològica del setge estava pensada a través d'un ull interior que s'observa a si mateix des de dins. En les ruïnes i les cases cremades, en els carrers destruïts, en la cara física de la ciutat destrossada, hi veia aquella llar autèntica, la llar fragmentada d'on havia sortit. En aquestes figures diabòliques, el nacionalisme va descobrir el seu destí pre-

històric, que s'ha conservat intacte, sense cap límit, sense cap condicionant...

El nacionalisme serbi va controlar Sarajevo a la manera del panòptic sobre el qual parla Michel Foucault en el seu llibre *Vigilar i castigar*.⁴ En l'estructura del panòptic, la mirada és l'agent de control; travessa l'espai, travessa els gestos d'aquells que observa, estudia els seus moviments i els confereix la seguretat. Però dins del càstig, el panòptic no s'exclou d'aquell que ha de ser castigat, que és observat, sinó al contrari, pretén incloure'l a dins, pretén crear fins i tot nous gestos i nous moviments d'aquell que a través de l'observació ha de ser interioritzat.

El setge de Sarajevo és també una interiorització, però que no té pas la finalitat de produir noves estructures de ciutat o de conservar els cossos que estan dins el setge per ser observats; la interiorització pretén penetrar dins el centre mític de tota l'essència nacional. La mirada a través de la mira telescòpica d'un fusell de precisió i la mirada que s'estenia mitjançant l'ona explosiva de les granades, penetraven dins del cos de l'altre, s'hi ficaven a dins, el destruïen –i amb això la mirada anunciava la seva pròpia unió amb la unitat mítica. L'estructura del panòptic fa referència als temps moderns en els quals es pretén construir un home nou, conservar el seu cos com a potència biològica, tal com diu Foucault, a diferència dels nacionalismes mitològics que busquen els seus propis orígens, els seus fonaments. La destrucció de Sarajevo no buscava una urbanització nova i futurista per superar l'estructura tradicional i arcaica de la ciutat i poder així controlar amb més efectivitat el repartiment del territori; al contrari, la destrucció de Sarajevo era com un ull interior

que a través de la destrucció i el col·lapse de l'espai ciutadà vol penetrar fins als propis fonaments mítics. Era, doncs, una revenja contra si mateix.

El panòptic interioritza a través de l'observació la mirada de l'altre i el pensa com si fos part del seu propi cos per construir així un cos nou. Els franc Tiradors de Sarajevo no pretenien pas construir el cos que observaven a través de la mira telescòpica del fusell, sinó que el cos observat s'unia amb la mirada, el blanc era travessat per la bala, per la granada per arribar així a l'objectiu últim i assolir el centre espiritual: la llar celestial. La mirada a través de la mira del franc Tirador no crea cap cos més, sinó que pretén travessar el cos d'un altre per reconèixer l'enemic dins seu i destrossar-lo, per arribar així a la unió amb si mateix, per entrellucar la llar a dalt del cel. La mirada del franc Tirador ha de desconnectar alguna cosa, ha d'eradicar alguna cosa dins seu; el franc Tirador dispara contra si mateix –parlant figuradament– perquè amb cada tret crea el miratge de la salvació, de la puresa. Sempre que dispara, aquest tirador de precisió dispara a un germà seu i cada gota de sang vessada és la renovació de la sang de l'estirp, és la unitat assolida.

He parlat al principi de la perspectiva del fugitiu i de la concepció del món de la gent atrapada dins d'un setge. He anomenat els ciutadans de Sarajevo fugitius. Els ciutadans de Sarajevo, però, no eren uns fugitius en el sentit pla de la paraula ja que la majoria mai no van ser forçats a deixar casa seva. No van marxar, és cert, encara que també és cert que el propòsit d'aquells que els van encerclar era foragitar-los a tots, fer-los fora de casa seva o bé matar-

los. Però el sentit estricte del mot no treu el fet que cada ciutadà de Sarajevo durant el setge portava dins seu l'experiència d'un fugitiu –per molt que hagués viscut en una casa que era seva des de sempre. Perquè cap casa ni cap refugi eren prou segurs i sòlids i inviolables per a protegir-los de les granades i bombes, dels franc tiradors. És per això que se sentien uns fugitius, refusats, oblidats. La ciutat que coneixien des de sempre se'ls havia tret de sobre, per molt que hi haguessin viscut i que coneguessin tots els costums del seu dia a dia. La ciutat es va convertir en una closca buida, llençada a les escombraries, una conquilla buidada de la vida anterior. No sols els ciutadans de Sarajevo se sentien abandonats i oblidats, sinó també la ciutat va ser abandonada per ella mateixa, per tots aquells elements que hi feien possible la vida, els elements necessaris per a la comunicació, pels fluxos d'energia –l'edifici de Correus arranat, la Biblioteca Nacional cremada, el subministrament d'aigua i d'electricitat destruït, la circulació de gent i d'idees completament interrompuda.

Els ciutadans de Sarajevo no van ser pas foragitats d'una llar celestial, sinó d'una vida ben concreta, van ser abandonats per les Lleis que els havien de protegir, per totes les normes i regles que ordenen la vida civilitzada. Van ser llançats dins una vida nua, en la pura supervivència –i van esdevenir conscients de la impotència del propi cos. La realitat, per a ells, va esdevenir fragmentada, esmicolada amb els cops de les granades, amb els trets dels franc tiradors. L'únic punt una mica ferm que els podia oferir l'única garantia de salvar la vida, de salvar el poc que quedava de la realitat abans que s'esmicolés completament, era el seu propi cos.

Un fugitiu no es pregunta mai qui és, on va, d'on ve, sinó només pregunta: on sóc ara? I amb aquesta pregunta viu inserit en el present perquè no té dret de preguntar res sobre el passat ni sobre el futur, perquè el passat ha quedat com una conquilla buida, un espai destrossat, que ell mateix ha hagut de suspendre –i les perspectives del futur tampoc s'obren cap a cap horitzó. A diferència de la mitologia nacional que davant de la banalitat del present fuig cap al passat mític, el fugitiu reconeix només el present a través del seu propi cos. I aquest cos, en la Sarajevo assetjada, va ser exposat contínuament a les granades, als cops, a la mort. La presència constant del rostre de la Mort amb el qual el fugitiu topava sense parar, mentre tot al voltant seu les coses es col·lapsaven, destruïen, esborraven, feien possible que escoltés el seu cos, que l'observés com un únic punt de suport, com l'única llar que encara li ha quedat. El cos d'un fugitiu es defineix amb la fugida, amb la fugida constant davant la mort. I en la Sarajevo assetjada la vida també es definia com allò que constantment fuig de la mort: la vida era –simplement– la fuga davant la mort. El fugitiu a Sarajevo no va ser un fugitiu perquè l'haguessin expulsat del Paradís; ell era un fugitiu davant la mort. La seva llar, el seu punt de suport, era el cos que ha sobreviscut i ha escapat de la mort. El desig de retornar a la llar perduda era, des de la perspectiva del fugitiu, transformat en un desig de superar-se constantment, de ser capaç de superar qualsevol situació en la qual la mort posa les fronteres i imposa la duració de la vida.

Superar la mort a través del propi cos té l'efecte paradoxal que la mort de cop sembla pròxima, comprensible. Durant la guerra –i ara sí que parlo des d'una ex-

periència del tot personal— els rostres dels desapareguts, dels morts amb els quals havia compartit les vicissituds i alegries de la vida diària, es van integrar dins del meu propi cos i així, el meu cos va esdevenir la llar que podia abraçar i protegir els destins de tots aquells que havien desaparegut o que estaven desapareixent. A Sarajevo morien aproximadament quinze persones cada dia, i tothom sabia, encara que no fos conscient del tot, que aquesta quantitat s'havia d'assolir cada dia i que el dit de les parques podia triar-lo a ell i que podria ser que precisament el seu cos fos escollit per acabar d'omplir el got. Tothom que arribava al final del dia sabia que el cos d'algú altre havia estat destinat a omplir el buit fins a arribar a la mesura prevista. Tothom sabia que aquell dia havia sobreviscut per pur atzar i també que això significava que en lloc seu havia mort algú altre, que algú altre s'havia ofegat en el riu de la Història, com diria Primo Levi. La proximitat de la mort, la consciència que algú en lloc de tu ha acceptat la mort, feia que el cos es pogués transformar en una llar que podia contenir també la perspectiva d'aquell altre, del que va ser mort, del que va ser ofegat en el riu del Temps.

A diferència del cos nacionalista, que es manifesta en una fantasia col·lectiva de l'heroi nacional que amb les seves gestes és capaç de vèncer la mort, i amb això també l'enemic, el cos del fugitiu supera la mort per continuar portant dins seu la perspectiva de la mort. La mitologia del cos d'un guerrer nacional no s'acaba en el moment que aquest venç l'enemic i guanya la guerra; a dins seu, en la seva figura simbòlica, hi és guardat l'espai sacre de la llar celestial perquè la seva gesta, perquè el seu coratge,

supera els límits de la Història i amb les gestes fantàstiques anuncia a la nació el possible retorn a aquell Imperi fora del temps. L'heroi nacional amb les seves grans gestes experimenta la unió entre el passat i el retorn a la llar celestial —i s'escapa del determinisme històric. El fugitiu, ficat dins del seu propi cos neulit, s'uneix amb el present, amb el moment immediat i és feliç d'escapar de la mort en aquest precís instant.

La sensació de ser rampoines oblidades, els ciutadans de Sarajevo l'havien d'afrontar cada dia en topar amb les coses esparracades i rebutjades, amb tota aquella matèria que la civilització havia llençat a l'abocador de la Història. Els camions cremats i desmuntats a peces, els cotxes abandonats als carrers, els tramvies parats damunt de les vies no tenien cap valor útil més. Però alhora moltes altres coses, especialment les que es necessiten per sobreviure, van sortir del seu anonim i van adquirir podríem dir una aurèola mítica —per exemple aquelles llaunes que l'artista Dževan Huso va integrar dins d'una sèrie gràfica. Els altres artistes, escultors, pintors, poetes, filòsofs que s'havien quedat dins la Sarajevo sota el setge, van utilitzar les coses abandonades, trencades i llançades per construir les seves obres⁵ i aquests objectes eren el pretext per construir les poètiques personals de la destrucció.⁶ Les coses abandonades van fer quallar a través de la seva solitud i silenci tota la riquesa del passat. Les veus es podien sentir gràcies a les transformacions artístiques com ressona dins d'una conquilla la veu de la mar. Per exemple, en el silenci d'un tramvia abandonat a les vies rovellades se sent un instant del passat, aquella remor de la gent, les seves empentes i les veus són més intenses del

que ho eren dins del passat real. Passa el mateix que amb aquella infusió amb magdalenes de Proust, que amb l'olor i el gust havia aconseguit despertar un passat molt anterior. Les coses abandonades i ruïnoses alliberen veus acumulades, desperten les ones del passat. Marcel Duchamp va exposar un orinal en una galeria i li va posar el títol «La fontana» per alliberar l'objecte del seu passat en què només havia de complir la seva funció i servir a un ús concret. Però un cop alliberat de la funció i de l'ús, l'objecte podia parlar a través de la seva forma sobre si mateix. A diferència d'aquest procediment duchampià, les coses abandonades a la Sarajevo assetjada s'obrien cap al seu passat: exposaven tot el temps que s'havia acumulat dins seu. Això no vol dir de cap manera que es perdessin dins del passat, tal com passa en Proust amb la infusió i les magdalenes, ja que un cop recuperat el contingut del record, el seu gust i l'olor es perden. Les coses a Sarajevo recuperaven la seva presència immediata, però exposaven a la llum alhora tot el seu passat. De la mateixa manera que un fugitiu sota el foc d'una granada, d'una bala de franc tirador, sota l'amenaça de la mort directa que li penjava com l'espasa de Dàmocles sempre damunt el cap, sent el present –de la mateixa manera les coses abandonades sentien el seu passat. El seu present les estrenyia i les obria i el passat les descomponia i les desglossava.

En lloc d'una conclusió diré que el fugitiu que he descrit aquí s'assembla a un objecte destrossat, que ja no serveix al seu ús. Però en aquest abandonament, en aquesta expulsió pot dibuixar un paisatge nou, intuir una llar que no està situada en el passat mític ni en una «edat d'or», sinó

en el present. El fugitiu té, sens dubte, un concepte diferent de la llar, una relació diferent envers el seu passat. El fugitiu desconstrueix el mite de la llar nacional. Les dues figures, però, tant la del mite nacional com la figura del fugitiu tenen el desig de la llar: el nacionalisme cerca una llar espiritual eterna, situada en el passat mític, i el fugitiu busca una llar real i concreta dins de la qual ja havia viscut, però va ser-hi foragitada. Les dues figures són una expressió de l'Edat Moderna, o millor dit, les dues figures són una manifestació de la modernitat. La solitud, l'abandonament, l'anonimat, la sensació de la marginalització en l'aldea global són part de la modernitat igual com ho són també el desig de fugir de la llibertat individual i deixar-se abraçar per la nació, retornar cap a la tradició pròpia per viure-hi a dins, per trobar-hi la sang ètnicament pura. El setge de Sarajevo i la figura del cercle parlen de la connexió entre aquests dos sentiments, de la seva mútua interconnexió. La frontera entre aquests dos pols no és del tot visible, és una frontera mòbil, canviable. El nacionalisme pretén fer una distinció estricta amb aquells que no formen part de la seva llar espiritual per poder-los excloure o incloure segons el seu propi parer. I a Sarajevo, aquesta dramàtica d'inclusió i d'exclusió es va realitzar brutalment fins al final. Les conseqüències terribles d'aquesta posada en escena es van abatre damunt els fugitius, damunt els ciutadans de la Sarajevo assetjada. Els seus patiments i les seves ferides són incommensurables perquè volien viure en una llar simple i real i concreta i no pas en un temps mític i etern. □

Traducció de Simona Škrabec

1. Esteve Uroš IV Dušan Nemanjić, conegut com a Dušan el Poderós (Dušan Silni) va néixer al voltant de 1308 i va morir el 1355. Va ser el rei de Sèrbia (1331-1345) després d'haver fet fora del poder el seu propi pare, Esteve. Va fer grans conquestes de territoris bizantins i es va proclamar tsar (emperador) de Sèrbia, Grècia i Bulgària (1346-1355). [N. de la t.]
2. Mircea Eliade, *Images et symboles*, París, Gallimard, 1980.
3. En el seu assaig «Identitat», publicat en el llibre *La política del símbol*, l'antropòleg Ivan Čolović de Belgrad sosté que tots els nacionalismes iugoslaus insisteixen que és necessari el retorn a la identitat autèntica, però alhora gairebé tots consideren que només ells representen aquesta identitat original. Čolović descriu, irònicament, el nacionalisme serbi dient: «El retorn cap a una identitat sèrbia originària ajudaria a un poble sense una identitat pròpia a retrobar les arrels profundes de la seva nació i amb això es crearien, finalment, les condicions perquè els conflictes ètnics en el territori de l'antiga Iugoslàvia arribessin a un final pacífic i just».
4. Michel Foucault, *Surveiller et Punir: Naissance de la prison*, París, Gallimard, 1975 [*Vigilar y castigar: Nacimiento de la prison*, Madrid, Siglo XXI, 1976].
5. Alguns projectes d'arts plàstiques són escultures en mirall «Svjedoci postojanja», «Destrukcija i duhovnost» de Mustafa Skopljanek i «La biblioteka de Sarajevo» de Nusret Pašić.
6. Llibres *Sarajevski bluz* de Semezdin Mehmedinović, *Žargun odpatka* de Sadudin Musabegović, les pel·lícules *Smrt u Sarajevo* del Haris Prolica i *Tvrđko Kulenović* i *Palio sam ljudske noge* de Srđan Vuletić.

Col·lecció

BREVIARIS

L'origen de la vida

Aleksandr I. Oparin / John B. S. Haldane

Traducció de Natàlia Inness i Juli Peretó

Introducció de Juli Peretó

L'Estat dels jueus

Theodor Herzl

Traducció i introducció de Gustau Muñoz

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts

Thomas De Quincey

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica

Voltaire

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies

Bartolomé de Las Casas

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus

Julia Emperador, dit l'Apòstata

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs

Victor Klemperer

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Moner

Lisboa. Llibre de navegació

José Cardoso Pires

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida

Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

Un bosc gòtic

Mitja Čander

LA CARRETERA

Quan sigui..., faré... El pensament és tan dolç que em transporta immediatament al nirvana. La hipòtesi exclou les possibilitats d'una malaltia, una dictadura, una guerra, la pèrdua dels éssers estimats, per no esmentar ni la possibilitat de la pròpia mort –tota catàstrofe queda exclosa. Els nens, tan bon punt aprenen a construir frases una mica més complexes, ja es proposen aquesta

mena de programes. I així, la infantesa té inscrita també la gran frustració de topar contra la realitat. Els meus companys de classe canviaven a diari les professions que farien. Un amic volia esdevenir gondoler a Venècia, quina imaginació... Jo, en canvi, vaig haver d'anar amb compte per no somiar massa en veu alta perquè amb aquell escàs percentatge de vista que em quedava qualsevol idea em podria convertir en un idiota. Allò que jo podia somiar era limitat d'entrada. No seria mai mecànic, ni cambrer, ni policia, ni metge. No sé si m'ho van dir els altres o bé ho he descobert tot sol –aquesta és la meva variant de la pregunta què era abans, l'ou o la gallina– però aviat vaig descobrir que el meu fort era el meu cap: sabia *pensar*. I en aquest àmbit per a mi no hi havia diferència amb els altres. Així anava dient que seria professor, probablement professor de matemàtiques. Pensar de manera abstracta va resultar molt aviat el terreny on em sentia del tot segur.

A l'edat de nou anys vaig començar a dibuixar obsessivament el mapa de la meva ciutat. Al final de la pàgina, hi dibuixava la via del tren perquè allà la ciutat de Hoče per a mi s'acabava, encara que sabia que la gent vivia també a l'altra banda de la via. A prop hi havia dues fàbriques. Encara avui, si he de decidir quina és la banda dreta i quina l'esquerra, recordo la frase que el

Mitja Čander (Maribor, 1974) és conegut sobretot com a editor. A partir del 1996 va aglutinar un actiu grup de joves al voltant de les Publicacions de la Universitat de Ljubljana (Študentska založba) des d'on ha impulsat la col·lecció de literatura Beletrina que avui és un dels segells més prestigiosos d'Eslovènia, sempre atent a les novetats de casa i de l'estranger. En la col·lecció destaca especialment la dedicació a les traduccions dels autors d'altres llengües del territori iugoslau. Entre els seus èxits editorials cal esmentar també la iniciativa de divulgar les cinquanta novel·les clàssiques de la literatura eslovena com a suplement gratuït del diari *Dnevnik*. Ha reunit els seus assaigs en els llibres *Pokrajine proze* (Els paisatges de la narrativa, 2006) i *Zapiski iz noči* (Apunts des de la nit, 2003, trad. al txec i croat). El títol del seu últim llibre *Kuvertirana poteza* (Jugada secreta, 2008) fa honor a la seva trajectòria juvenil de jugador d'escacs. En l'assaig que publiquem explica per primera vegada la seva vida des de l'òptica d'algú que és pràcticament cec. Es va publicar originalment a Mitja Čander, *Kuvertirana poteza*, Ljubljana, LUD Literatura, 2008, pp. 77-86.

pare repetia mentre esperàvem amb la barriera abaixada que passés el tren: la fàbrica Stavbar és a l'esquerra, l'Impregnacija a la dreta. L'altra línia horitzontal la marcava la carretera principal Maribor-Ljubljana, al llarg de la qual estava situat el centre de la vila amb l'església, la botiga, correus, el cinema i les dues fondes principals, la fàbrica Atmos on treballaven el tiet i la tieta i la Casa de Cultura, que en aquells anys tot just s'estava construint. Hi vaig dibuixar amb molta cura també el meu carrer. Al llarg de la vella carretera que portava fins al rierol i continuava en direcció a les muntanyes de Pohorje hi vaig apuntar l'escola, l'edifici dels bombers, el barri nou i potser algun altre detall. Vaig sentir una gran temptació de dibuixar-hi també una casa al centre on no havia entrat mai, només perquè em semblava que la podia situar amb gran exactitud. Avui allà hi ha un prat i no conec ningú que em pugui confirmar que hi hagués hagut mai cap edifici.

Per fer un mapa cal començar amb alguna cosa. Mai no vaig començar per la casa dels avis on vam viure els primers anys ni tampoc per la casa nova que havien construït els pares. Primer de tot sempre dibuixava la vertical que s'iniciava a la planura de Dravsko Polje, travessava la via del tren, la carretera principal Maribor-Ljubljana i el centre de la vila i llavors enfilava a poc a poc cap als boscos de Pohorje. Aquesta vertical representava la carretera de muntanya que encara existeix i on, en els millors temps, hi havia divuit fondes, bars i altres possibilitats menys ortodoxes d'aconseguir alcohol per a mi encara il·legal. Aquesta carretera era una artèria que caldria travessar per sortir del recer del carrer de casa i endinsar-se en el país nou que s'amagava a l'altra banda. La casa dels avis estava situada a la cruïlla

amb el carrer que portava cap a l'escola, el parvulari, els parcs infantils, i s'acabava al bosc. Aquesta petita cruïlla era el perill màxim. Els cotxes hi anaven a una velocitat considerable: si venien des del centre de la vila, els semblava que en aquest punt ja podien agafar la velocitat de creuer i si arribaven de la direcció del bosc, encara no es veien dins del nucli urbà i deixaven que el cotxe conservés la velocitat per uns últims instants abans de reduir-la necessàriament per la pressió dels vianants. Un dels primers esdeveniments que recordo és el cadàver d'un home, tapat amb un llençol. Amb el seu cos va evitar que morís un amic meu, un amic amb el qual caminàvem cap al centre per una carretera sense voreres. El meu avi s'enfadava sovint perquè algun cotxe li havia tornat a trencar la tanca o fins i tot havia topat contra la prunera del jardí. Aquesta travessia sense cap mena de senyalització era l'encarnació de la por. La meva mare, i a causa d'ella jo també, li teníem pànic. Però a ningú no li donen la mà tota la vida. Així que vaig aprendre com mirar i com escoltar –però per travessar qualsevol carretera arrencava a córrer durant anys. Les carreteres i els carrers que vaig conèixer després eren molt més complicats, però la carretera de Pohorje va quedar clavada dins la meva consciència com un arquetip del duel amb l'espai.

EL CARRER

Amb vora dotze anys vaig agafar prou confiança i destresa per començar a ser temerari: decidia en un o dos segons si encara podia travessar, calculant ràpidament la velocitat dels vehicles pel so. Una vegada, al centre de Ljubljana, em va enxampar una patrulla

de policia de trànsit. L'agent va abaixar la finestra i em va escridassar si no veia que el semàfor estava en vermell. No, vaig replicar, no m'hi veig bé. I vaig desaparèixer ràpidament a l'altra banda del carrer abans que el policia pogués decidir si l'havia volgut burlar o bé era simplement un boig. Aquestes perilloses travesses dels carrers ara em semblen una simple transposició de la mentalitat dels joves conductors —que com a copilot sempre incitava a fer malifetes— en l'esfera dels vianants. La por no existeix, tot es pot controlar, el dolor i la mort no són més que un estimulants d'adrenalina. Però la provocació d'un vianant és diferent de la conducció temerària en un punt clau: cal confiar en els altres. Un conductor cal que confii només en la seva pròpia capacitat i en la seva màquina, cal que pensi que pot reaccionar increïblement ràpid, però si qualsevol cosa no va bé, la màquina és feta d'un material gairebé indestructible. Un vianant ha de confiar primer de tot en el conductor desconegut. Ha de creure que respectarà les regles del trànsit i que farà tot el que pugui per no atropellar-lo. I ha de confiar en una màquina que està feta per poder frenar. És a dir, la fase de la temeritat no és altra cosa que la mostra de confiança, en si mateix, en els altres, en els materials.

Avui confio bastant menys en mi, en els conductors i en aquelles càpsules de llauna, però no em puc permetre sortir al carrer sense la confiança fonamental en els altres —encara que no defenso pas a priori la superioritat ètica d'aquells que estan disposats a ajudar una víctima desinteressadament. Es tracta de detallets funcionals, però que poden tenir una transcendència fatal. L'arribada de l'euro ha tornat a introduir les monedes en la vida quotidiana. Em costa encara distingir el valor de les

diferents monedes, tot i que en principi sé que les més grosses tenen més valor que les de mida petita. Però em sembla que trigaré molt a poder-les conèixer. He de confiar que les venedores al quiosc i a les botigues, els cambriers i els taxistes agafaran només allò que pertoca o bé que em retornaran el canvi just. A poc a poc he après a calcular el valor aproximat d'acord amb el pes i el nombre o la grandària de les monedes, però no ho podré calcular mai exactament fins al cèntim —segur que abans tornarem a canviar de moneda. Quantes vegades m'han enganyat? Si em permetés aquesta pregunta, arribaria a ser un paranoic.

He de confiar en uns desconeguts encara més absoluts si vull arribar a un lloc determinat. Em puc perdre en qüestió de deu metres si he de trobar l'entrada correcta o un local concret. De fet em perdo dins dels edificis de pisos, en els hotels i entre les oficines quan visito les institucions. Intento ancorar dins la consciència les cotes claus, normalment edificis singulars o bé cruïlles, però també parcs, quioscos, gasolineres, arbres, fins que em faig una imatge mental de la geografia urbana. En començar a viure a Ljubljana, una dia anava en l'autobús metropolità cap a la facultat i vaig sortir quan pensava que ja devíem haver arribat a la parada correcta. Era un dia clar, assolellat, fred, les condicions eren ideals perquè la meua capacitat de visió fos òptima. I quan l'autobús va arrencar, vaig adonar-me que estava en un lloc completament desconegut. Els edificis dels voltants em meravellaven i estava convençut que era al centre perquè la majoria de les cases eren d'una edat venerable. L'última llum d'un dia de tardor va transformar la ciutat en una aparició momentània de la bellesa que s'apaga, semblava que fos a París, on

aleshores encara no havia estat mai, i que podia imaginar només a causa dels llibres com *Nadja* de Breton o els poemes de Baudelaire. No sé com vaig aconseguir sortir de la plaça i finalment em vaig adonar que no era un lloc desconegut, sinó a la plaça principal del centre de Ljubljana, a Kongresni trg.

Els llocs on hi vaig sovint i els espais que visito regularment se'm fan clars. En qualsevol ciutat que visito, dibuixo el mapa, encara que sigui només mentalment. Els mapes van canviant silenciosament i s'omplen d'olors, de colors, de pluja i de raigs de sol, de sorolls i de figures, s'omplen de paraules, crits, carícies i rebuigs, s'omplen de tendresa, ira, tristesa, avorriment, s'omplen de narracions. Tots els mapes no són més que una ficció. O bé l'arxiu de memòries. Un mapa s'ondula, es corba, s'obre cap a coses noves i amaga les que ja coneixem.

Conegui o no un laberint de carrers, cada cop que hi passo els vianants són diferents, no són com els cotxes, els edificis o altres coses materials. De petit no recordo que hagués tingut la sensació de topar-me amb els desconeguts. Però en una ciutat, la multitud se't menja i et converteix en un ésser anònim, les dades estadístiques em diuen que no puc conèixer la majoria de les persones que trobo pel carrer casualment. Molt poques vegades em passa que conegui la persona que s'està apropant. Quan la gent em saluda trigo uns moments per situar-los i connectar la visió amb una persona coneguda, a vegades no em serveixen per a res ni la petita conversa, ni el color de la veu, ni l'estil del pentinat –res. Alguns són amables i em diuen el seu nom, encara que saben que els conec bé, i els altres es presenten encara que són uns coneguts casuals i no els podria recordar ni que tingués al

costat la llista de tota la gent que he trobat mai. Molts pensen que sóc un impertinent perquè no els vull saludar i a la primera que poden, m'ho etziben a la cara. Altres saben que no els veig i s'esmunyen ràpidament amb la tranquil·litat que no m'ho hauré pres malament. Encara que aquells que m'ignoren tan decididament no sabran mai com m'afecta la seva actitud.

L'AEROPORT

Com que sóc un home de pensament abstracte –aquesta característica la justifico avui dient que sóc un intel·lectual i abans deia que era perquè jugava a escacs professionalment– la llibertat és per a mi un concepte. Però la llibertat, de fet, no és una cosa abstracta. La sensació de llibertat pot ser limitada per unes pors ben concretes. Amb el temps he acabat sabent que podré travessar el carrer tot sol, que podré entrar tot sol a l'autobús correcte i que podré baixar a la parada desitjada, que podré dominar els trens i si cal també els ferris. Però els avions per a mi van ser durant molt de temps un terreny inassolible. Els aeroports són per a mi uns espais inabastables del tot. Terribles laberints de botigues i restaurants tots iguals, les finestretes idèntiques, els mateixos punts de control, els passadissos i les portes d'entrada semblants. En aquest rusc hi ha un eixam de persones que es mouen, que esperen igual que jo i llavors es tornen a posar en moviment, despietadament. Per obtenir la resposta a aquella pregunta desesperada -On?- puc perdre tant de temps que el meu avió mentrestant pot aterrar en un altre lloc a deu mil quilòmetres de distància. Fa dos o tres anys enrere em va encoratjar una disposició de la Unió Euro-

pea que assegurava a tots els cecs, amb la consegüent petició prèvia, un acompanyant des de l'arribada a l'aeroport fins a pujar a l'avió. I així vaig anar per primera vegada tot sol a l'aeroport, armat amb el valor que em donava la consciència que representava un problema legalitzat, que els responsables havien de resoldre. I m'imaginava, d'acord amb la idea de l'Europa organitzada, que als aeroports hi hauria un veritable servei d'atenció a mi i als que se m'assemblen. Però aviat vaig descobrir que arreu només improvisen i que la cosa resulta la mar de complicada. Per exemple: després d'una bona estona d'espera en una sala on se'ls acumulen tots els casos no resolts, algú t'agafa per la mà i t'acompanya fins a una altra persona a la primera cantonada, on et puguen en un d'aquells vehicles elèctrics que et porta fins al punt següent, on tornes a esperar que algú t'acompanyi fins a la destinació final, però no arriba ningú, el temps s'acaba, t'agafa el pànic i intentes seguir endavant tot sol. Estava ben equivocacat quan m'imaginava que a partir d'ara podria com qui diu anar als aeroports a fer una becaina. Aviat em vaig sentir més còmode i vaig començar a portar —com ja havia fet abans en altres situacions— les coses al límit, per conservar la capacitat de concentració i mantenir-me despert, em vaig fer temerari. En plena eufòria que finalment sóc un viatger gairebé normal, després d'haver aconseguit volar algunes vegades sense incidències, vaig començar a anar als aeroports directament de les festes i sense haver dormit gens. Ja no em preocupava gaire pels vols de connexió que són la trampa més gran dels aeroports gegants. I no sé què em donava una satisfacció més gran, intentar comprendre l'entorn amb l'obsessió d'algú que està a punt d'ofegar-se

o quan finalment vaig arribar a caure al llit, victoriós i buit.

Els mitjans de transport i tot el que els acompanya només serveixen per a la seva funció. Algú potser els trobarà eròtics, però jo els havia percebut d'entrada a través de la por de perdre'm, de no tocar de peus a terra i després es van convertir en la cosa completament oposada, m'embruixaven com si hagués de fer alpinisme o baixar per un riu d'aigües braves. Els espais inabastables, que evocuen l'angoixa, però també el plaer, s'acaben fent familiars fins al punt que l'emoció ja no fa pujar gaire el pols. Fins que potser un dia aconseguiré dibuixar tots els espais en totes les seves formes —o bé m'imagini que ho he aconseguit— i llavors la meua consciència sigui només un vaivé tranquil, una pura superfície que s'arriba una mica i ja torna a ser calmada, els mapes no seran més que una combinació de línies que ja no em diuen res: cap narració, cap esperança, cap por. El meu camí de totes maneres em condueix per un altre lloc, crec, i encara poden passar moltes coses.

LA BIBLIOTECA

Mentre escrivia aquest text pensava que potser podria establir la diferència entre l'aeroport i la biblioteca com dues metàfores. El món en la seva constant transformació és ingovernable i representa alhora un laberint seductor i atractiu, però també la divisió, la distància i la possibilitat de contemplació. En els meus assaigs sobre la literatura no escric altra cosa que voltes en cercle sobre aquesta separació abismal. L'habitació o la biblioteca m'ofereixen un espai on em puc sentir exclòs de la remor del món. Els llibres i tots els altres objectes s'amunteguen als

llocs coneguts; damunt seu es disposa la pols que jo no veig, però si hi passo la punta dels dits sé que això que sento és la pols fina, vella. I és cert que encara no he après a trobar el cinturó i que la meua dona Maja continua rient en veure'm tan desesperat. I és cert que sovint topo contra la taula o contra una porta tancada. Però aquí dins, en el cabdell de la meua llar, puc *pensar* i ho faig sobretot de nit –i llavors faig allò que jo i també tota la gent del meu entorn sabem que faria des de petit. M'adono que els meus pensaments no són un pensament pur, autocomplaent que flota en l'aire, sinó una compota mental: pel·lícules, llibres, Internet, manuscrits, música, diaris, i a vegades res, res, només el silenci si aconseguixo

oblidar el soroll dels automòbils que corren per l'autopista no gaire lluny. El pensament sempre lluita amb alguna cosa que vol transformar o superar, el pensament es fixa en un lloc i no afluixa –per aconseguir potser penetrar fins a la realitat exterior. Aïllar-me del món és una posició buscada. La biblioteca és una metàfora fallida en l'element més fonamental: un aïllament buscat i volgut és un aïllament aparent, com és aparent qualsevol borratxera que acaba amb un mal de cap o qualsevol mort al qual hem sobreviscut. No sé acabar el text tal com m'havia imaginat, l'esquema inicial se m'ha esgrunat entre els dits com un grapat de sorra. □

Traducció de Simona Škrabec

Fins a on vols arribar?

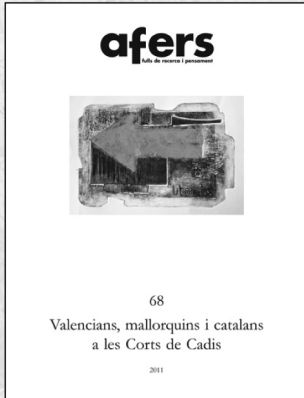
Estudio a la UOC. La universitat que m'ofereix flexibilitat i prestigi.

- Màster Universitari en Gestió Cultural UOC-UdG-UIB
- Postgrau en Gestió del Patrimoni Arqueològic
- Postgrau en Gestió i Polítiques Culturals UOC-UdG
- Postgrau en Interpretació del Patrimoni UOC-UIB
- Postgrau en Turisme Cultural
- Postgrau en Sectors i Indústries Culturals
- Estudis d'Àsia Oriental
- Postgrau en Llibre, Literatura i Lectura en la Societat de la Informació
- Actualización en Localización de Software
- Grau d'Humanitats
- Grau de Llengua i Literatura Catalanes

Consulta tota la nostra oferta formativa a www.uoc.edu

UOC
Universitat Oberta de Catalunya
www.uoc.edu

Informa-te'n als centres i punts de suport de la UOC, al tel. **902 141 141** i a www.uoc.edu

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS i TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS i CARDONA, Joan BADA i ELIAS, Evarist CASELLES i MONJO, Agustí COLOMINES i COMPANYYS, Josep FERRER i FERRER, Pere FULLANA i PUIGSERVER, Joan IBORRA i GASTALDO, Òscar JANÉ i CHECA, Joan PEYTAVÍ i DEIXONA, Antoni QUINTANA i TORRES, Josep M. TORRAS i RIBÉ, Josep TORRÓ i ABAD, Pau VICIANO i NAVARRO

XXVI:68 (2011) Valencians, mallorquins i catalans a les Corts de Cadis

Germán RAMÍREZ ALEDÓN: Valencians, mallorquins i catalans a les Corts de Cadis / Josep Ramon SEGARRA ESTARELLES: «La hidra del federalismo». Les juntes provincials i l'articulació política d'un espai nacional (1808-1809) / Joaquín VARELA SUANZES-CARPEGNA: Nació, representació i articulació territorial de l'Estat a les Corts de Cadis / Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ: El projecte català per a Espanya. La classe dirigent catalana i el procés constitucional de Cadis (1808-1814) / Germán RAMÍREZ ALEDÓN: Nacions i pobles a les Corts de Cadis. La visió dels valencians, dels mallorquins i dels catalans / Antoni SÁNCHEZ i CARCELÉN: La revolució de paper. Els diputats catalans i valencians a les Corts de Cadis / Lluís ROURA i AULINAS: A qui representaven els diputats mallorquins a les Corts de Cadis / M. Lluïsa CASTILLO BAYO: F. Xavier Borull i Vilanova a les Corts de Cadis / Mariano CASAS GÓMEZ: L'aventura americana del pare Juan Rico

Postscriptum: Manuel ARDIT: Un testimoniatge desconegut de la conspiració de Vidal (1819) / José Enrique GARGALLO GIL: L'ALPI a través del segle XX (1910-1976). A propòsit d'una publicació recent

Recensions: Frederic APARISI, Josep TORRÓ, Lluís GUIA i MARÍN, Telesforo M. HERNÁNDEZ, Daniel GIRALT-MIRACLE, Àngel VELASCO, Jordi RIBA

Ressenyes culturals: Bruno POMARA SAVERINO

Notes: Maximiliano FUENTES CODERA

Resums / Abstracts • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

Discursos sobre la pena de mort i el govern revolucionari

Robespierre

El jacobinisme no té bona premsa. Ha quedat associat a la centralització política, a l'uniformisme agressiu del nacionalisme d'Estat i, sobretot, a un Terror que sembla prefigurar els totalitarismes del segle XX. I no hi ha dubte que es poden trobar arguments, més o menys fonamentats, en favor d'aquesta imatge tenebrosa. Però hi havia una altra cara que s'ha volgut oblidar: els jacobins, amb Robespierre al capdavant, representaven el partit de la democràcia, de la plena ciutadania per a tots els homes —i potencialment per a les dones— sense distinció de riquesa o de color, defensaven l'abolició de l'esclavitud i de la discriminació dels jueus, propugnaven mesures econòmiques que garantissin un mínim de subsistència material per a tots els ciutadans, sense el qual la llibertat i la igualtat política eren il·lusòries, rebutjaven l'expansió exterior de la Revolució mitjançant la guerra... és a dir, tot el contrari del que propugnaven els seus adversaris girondins, els «federalistes» que han gaudit d'una millor reputació. Els jacobins fins i tot havien exigít l'abolició de la pena de mort, davant la negativa dels revolucionaris més «moderats». El 30 de maig de 1791, durant les deliberacions de l'Assemblea Constituent que havien donat lloc al nou codi penal francès, Robespierre pronuncià un famós discurs en què, seguint el criteri «filosòfic» de Beccaria, assimilava la pena capital a un bàrbar homicidi jurídic. La proposta abolicionista no prosperà: el que s'aconseguí va ser que la privació de la vida fos l'únic objectiu de la pena de mort, eliminant els turments i la infàmia que requeria sobre el condemnat i la seua família. La decapitació, el mètode tradicional d'execució honorable, es «democratitzava», per dir-ho així, i s'aplicaria amb un sistema mecànic que n'asseguraria l'eficàcia i la igualtat estricta: la guillotina feia la seua entrada en la història de la Revolució francesa. Però Robespierre encara n'estava en contra.

Tanmateix, poc després es mostraria favorable a l'execució de Lluís XVI i, com és ben sabut, tindria un paper decisiu en l'organització del període del Terror a partir de 1793, durant el qual la guillotina actuà implacablement sobre els enemics reals o suposats del poble. Precisament, en aquest any, el 25 de desembre —el 5 de nivós de l'any II, segons el nou calendari—, Robespierre pronuncià un discurs davant la Convenció Nacional sobre els principis que havien de guiar un govern revolucionari. Es tractava d'un informe encarregat pel Comitè de Salut Pública, que

constitueix una legitimació del Terror i, evidentment, de l'aplicació rigorosa de la pena de mort. Havien canviat les idees «filosòfiques» de Robespierre sobre la pena capital? És molt dubtós. L'Incorruptible no hi fa una defensa de la pena de mort en les condicions d'un govern civil ordinari, sinó com a mesura excepcional, dictada per la necessitat, per a salvar el govern revolucionari de la intervenció de les potències exteriors, de la contrarevolució interior i de tota mena d'intrigues i de conspiracions.

Aquests discursos, amb tota la retòrica que ara ens sembla grandiloqüent sobre la «virtut» i la «pàtria», i després de totes les experiències funestes dels diversos «terrors» implantats en nom del progrés i de la humanitat, podrien semblar sense sentit. Per a fer-los intel·ligibles cal pensar el terror en el context de la revolució, una altra situació, aquesta, aliena a l'experiència viscuda de la immensa majoria dels lectors actuals. Només per analogia o pel coneixement històric es pot comprendre que, en alguns moments, àmplies capes de la població s'adonen que el seu futur immediat, la millora de la seua vida i la dels seus fills, no depèn de decisions privades, sinó d'esdeveniments públics, polítics, en els quals poden influir directament amb la seua mobilització. Quan això succeeix, i quan els privilegiats es resisteixen a qualsevol concessió i no dubten a manipular les lleis i la justícia, a comprar voluntats o instigar la irracionalitat, quan recorren a l'engany i la violència, ens endinsem en el terreny polític i moral que fa comprensibles els discursos de Robespierre. Durant el Terror hi hagué milers d'execucions, hi hagué excessos sagnants, però també es convertiren en lleis molts dels grans principis democràtics –fins i tot en el terreny del benestar social– que formaven part indestriable de l'ideari jacobí. Ja sabem com responia Robespierre als escrúpols humanitaris: «Ciudadans, voleu una revolució sense revolució?». Però si el Terror, tal com el definia ell mateix, «no és altra cosa que la justícia ràpida, severa i inflexible» del poble, podria haver un «terror» sense Terror, sense guillotina? Aquests discursos, més enllà del moment històric concret en què s'emmarcaven, no van deixar de plantejar grans qüestions polítiques i ètiques que es projectarien sobre un convuls segle XX encara molt proper.

P.V.

DISCURS SOBRE LA PENA DE MORT

Assemblea Constituent, 30 de maig de 1791

En arribar a Atenes la notícia que en la ciutat d'Argos alguns ciutadans havien estat condemnats a mort, hom va córrer als temples per demanar als déus d'apartar els atenesos de pensaments tan cruels i tan funestos. Jo vinc aquí a pregar no als déus, sinó als legisladors, que han de ser els òrgans i els intèrprets de les lleis eternes que la Divinitat ha dictat als

homes, d'esborrar del codi dels francesos les lleis de sang que ordenen homicidis jurídics, i que rebutgen els seus costums i la seua nova Constitució. Vull provar-los, primer, que la pena de mort és essencialment injusta; segon, que no és la més repressora de les penes, i que multiplica els crims molt més que no els prevé.

Fora de la societat civil, que un enemic acarnissat vinga a atacar els meus dies, o que, rebutjat vint vegades, torne encara a assolar el camp que les meues mans han cultivat, puix que no hi puc oposar més que les meues forces individuals a les seues, cal que jo muïra o que el mate; i la llei de la defensa natural em justifica i m'aprova. Però dins la societat, quan la força de tots està armada contra un de sol, quin principi de justícia pot autoritzar-lo a donar-li la mort? Quina necessitat l'en pot absoldre? Un vencedor que fa morir els seus enemics captius és anomenat bàrbar! Un home fet que degolla un infant a qui pot desarmar i castigar, sembla un monstre! Un acusat que la societat condemna no és per a ella més que un enemic vençut i impotent; davant seu és més feble que un infant davant un home fet.

Així, als ulls de la veritat i de la justícia, aquestes escenes de mort, que ella organitza amb tanta cerimònia, no són una altra cosa que covards assassinats, crims solemnes, comesos, no per individus, sinó per nacions senceres, amb formes legals. Per cruels, per extravagants que siguin aquestes lleis, no us en sorprengueu: són obra de tirans; són les cadenes amb què aclaparen l'espècie humana; són les armes amb què la subjuguen: foren escrites amb sang. De cap manera estava manera permès de fer morir un ciutadà romà: aquesta era la llei que el poble s'havia donat. Però Sil·la va vèncer, i digué: tots els qui han pres les armes contra mi són dignes de la mort. Octavi i els seus companys de crims confirmaren aquesta llei.

Sota Tiberi, haver lloat Brutus fou un crim digne de la mort. Cal·lígula condemnà a mort els qui havien estat prou sacrílegs per despullar-se davant la imatge de l'emperador. Quan la tirania hagué inventat tots els crims de lesa majestat, que eren accions indiferents o heroïques, qui hauria gosat pensar que podien merèixer una pena més suau que la mort, a menys de declarar-se culpable un mateix de lesa majestat?

Quan el fanatisme, nascut de la unió monstruosa de la ignorància i del despotisme, va inventar al seu torn els crims de lesa majestat divina, quan va concebre, en el seu deliri, el projecte de venjar el mateix Déu, no calia que li oferís també sang, i que el posés almenys a l'altura dels monstres que es deien imatges seues?

La pena de mort és necessària, diuen els partidaris de l'antiga i bàrbara rutina; sense ella no hi ha cap fre prou poderós per al crim. Qui us ho dit? Heu calculat tots els ressorts pels quals les lleis penals poden actuar sobre la sensibilitat humana? Ai las! Abans de la mort, quants dolors físics i morals no pot suportar l'home!

El disegni de viure cedeix a l'orgull, la més imperiosa de totes les passions que dominen el cor de l'home. La més terrible de totes les penes per a l'home social és l'oprobri, és el testimoni aclaparador de l'execració pública. Quan el legislador pot colpejar els ciutadans en tants llocs sensibles i de tantes maneres, com podria creure's reduït a emprar la pena de mort? Les penes no s'han fet per turmentar els culpables, sinó per prevenir el crim pel temor d'incórrer-hi.

El legislador que prefereix la mort i les penes atroces als mitjans més suaus que estan al seu abast, ultratja la sensibilitat pública, esmussa el sentiment moral en el poble que governa, semblant a un preceptor poc hàbil que, per l'ús freqüent dels càstigs cruels, embruteix i degrada l'ànima del seu deixeble; en fi, usa i afebleix els ressorts del govern, en voler tibar-los amb massa força.

El legislador que estableix aquesta pena renuncia a aquest principi saludable: que el mitjà més eficaç de reprimir els crims és adaptar les penes al caràcter de les diferents passions que els produeixen, i de castigar-los, per dir-ho així, per ells mateixos. Confon totes les idees, enterboleix totes les relacions i contraria obertament l'objectiu de les lleis penals.

La pena de mort és necessària, dieu. Si és així, per què molts pobles han sabut prescindir-ne? Per quina fatalitat aquests pobles han estat els més savis, els més feliços i els més lliures? Si la pena de mort és la més adequada per a prevenir grans crims, cal, doncs, que hagen estat més rars en els pobles que l'han adoptada i prodigada. Ara bé, és precisament tot el contrari. Vegeu el Japó: enlloc la pena de mort i els suplicis no són tan prodigats; enlloc els crims no són tan freqüents ni tan atroços. Hom diria que els japonesos volen competir en ferocitat amb les lleis bàrbares que els ultratgen i els irriten. Que potser les repúbliques de Grècia, on les penes eren moderades, on la pena de mort era infinitament rara o absolutament desconeguda, tenien més crims i menys virtut que els països governats per lleis de sang? Creieu que Roma fou tacada per més crims quan, en els dies de la seua glòria, la llei Pòrcia va suprimir les penes severes establertes pels reis i pels decemvirs, que no sota Sil·la, que les va fer reviure, i sota els emperadors, que en portaren el rigor fins a un excés digne de llur infame tirania? Ha estat Rússia trasbalsada després que el dèspota que la governa ha suprimit completament la pena de mort, com si hagués volgut expiar amb aquest acte d'humanitat i de filosofia el crim de retenir milions d'homes sota el jou del poder absolut?

Escolteu la veu de la justícia i de la raó; us crida que els judicis humans mai no són prou certs perquè la societat pugui donar mort a un home condemnat per altres homes subjectes a l'error. Tant si heu imaginat l'ordre judicial més perfecte, com si heu trobat els jutges més íntegres i més esclarits, sempre restarà un cert marge per a l'error o la prevenció. Per què prohibir-vos el mitjà de reparar-los? Per què condemnar-vos a la impossibilitat d'ofèrir una mà compassiva a la innocència oprimida? Què importen aquests estèrils retrets, aquestes reparacions il·lusòries que concediu a una ombra vana, a una cendra insensible! Són els tristos testimoniatges de la bàrbara temeritat de les vostres lleis penals. Arrabassar a l'home la possibilitat d'expiar el crim amb el seu penediment o amb actes de virtut, barrar-li despietadament tot retorn a la virtut, l'estima de si mateix, afanyar-se a fer-lo descendir, per dir-ho així, a la tomba encara tot cobert de la taca recent del seu crim, és als meus ulls el més horrible refinament de crueltat.

El primer deure del legislador és formar i conservar els costums públics, font de tota llibertat, font de tota felicitat social. Quan, perseguint un fi particular, s'aparta d'aquest objectiu general i essencial, comet el més groller i funest dels errors; cal, doncs, que la llei presente sempre al poble el model més pur de la justícia i de la raó. Si, en comptes d'aquesta severitat

poderosa, serena, moderada, que ha de caracteritzar-los, introdueixen la ira i la venjança, si fan córrer sang humana, que podien estalviar i que no tenen el dret de vessar; si presenten als ulls del poble escenes cruels i cadàvers masegats per les tortures, llavors alteren en el cor dels ciutadans les idees d'allò just i d'allò injust, fan germinar al si de la societat prejudicis ferotges que al seu torn en produeixen d'altres. L'home ja no és per a l'home un objecte tan sagrat: es té una idea menys gran de la seua dignitat quan l'autoritat pública juga amb la seua vida. La idea de l'homicidi inspira molt menys d'espant quan la llei mateixa en dóna exemple i en fa espectacle; l'horror del crim disminueix quan no el castiga més que amb una altre crim. No heu de confondre l'eficàcia de les penes amb l'excés de la severitat: són coses del tot oposades. Tot secunda les lleis moderades; tot conspira contra les lleis cruels.

Hom ha observat que en els països lliures els crims eren més rars i les lleis penals més suaus. Totes les idees se sostenen. Els països lliures són aquells on els drets de l'home són respectats, i on, per tant, les lleis són justes. Pertot on aquestes ofenen la humanitat per un excés de rigor, això és prova que la dignitat de l'home no hi és coneguda, que la del ciutadà no existeix pas; és prova que el legislador no és més que un amo que mana als seus esclaus, i que els castiga despietadament seguint la seua fantasia. Concloc que la pena de mort ha de ser abolida.

INFORME SOBRE ELS PRINCIPIS DEL GOVERN REVOLUCIONARI
realitzat en nom del Comitè de Salut Pública,
presentat en la Convenció
el 5 de nivós de l'any II (25 de desembre de 1793)

Ciutadans representants del poble,

Els èxits adormen les ànimes febles, però esperonen les ànimes fortes. Deixem Europa i la Història lloar els miracles de Toló i preparem nous triomfs per a la llibertat.

Els defensors de la República adopten la màxima de Cèsar: creuen *que hom no ha fet res mentre reste alguna cosa a fer*. Encara ens resten molts perills dels quals s'ha d'ocupar tot el nostre zel.

Vèncer els anglesos i els traïdors és una cosa molt fàcil per al valor dels nostres soldats republicans; hi ha una empresa no menys important i més difícil: és desbaratar amb una energia constant les intrigues eternes de tots els enemics de la nostra llibertat, i fer triomfar els principis sobre els quals s'ha d'assentar la prosperitat pública.

Aquests són els primers deures que heu imposat al vostre Comitè de Salut Pública.

Anem a desenvolupar, d'entrada, els principis i la necessitat del govern revolucionari; mostrarem després la causa que tendeix a parilitzar-lo des del seu naixement.

La teoria del govern revolucionari és tan nova com la revolució que l'ha establert. No cal cercar-la en els llibres dels escriptors polítics, que no havien previst gaire aquesta revolució, ni en les lleis dels tirans, que, contents d'abusar del seu poder, s'ocuparen ben poc de cercar-ne la legitimitat; així aquesta paraula no és per a l'aristocràcia més que una font de terror o un pretext per a la calúmnia; per als tirans, un escàndol, per a molta gent, un enigma; cal explicar-la a tots per a lligar almenys els bons ciutadans als principis de l'interès públic.

La funció del govern és dirigir les forces morals i físiques de la nació vers l'objectiu proposat en instituir-lo.

L'objectiu del govern constitucional és conservar la República; el del govern revolucionari és fundar-la.

La Revolució és la guerra de la llibertat contra els seus enemics; la Constitució és el règim de la llibertat victoriosa i pacífica.

El govern revolucionari té necessitat d'una activitat extraordinària, precisament perquè està en guerra. Està sotmès a regles menys uniformes i menys rigoroses, perquè les circumstàncies en què es troba són tempestuoses i mudables, i sobretot perquè es veu forçat a desplegar sense cessar recursos nous i ràpids, per fer front a perills nous i peremptoris.

El govern constitucional s'ocupa principalment de la llibertat civil; el govern revolucionari, de la llibertat pública. Sota el règim constitucional, quasi n'hi ha prou de protegir els individus contra els abusos del poder públic; sota el règim revolucionari, el poder públic mateix es veu obligat a defensar-se contra totes les faccions que l'ataquen.

El govern revolucionari deu als bons ciutadans tota la protecció nacional; no deu als enemics del poble més que la mort.

Aquestes nocions són suficients per a explicar l'origen i la naturalesa de les lleis que anomenem revolucionàries. Els qui les anomenen arbitràries o tiràniques són sofistes estúpids o perversos que tracten de confondre els contraris: volen sotmetre al mateix règim la pau i la guerra, la salut i la malaltia, o més aviat no volen altra cosa que el retorn de la tirania i la mort de la pàtria. Si invoquen el compliment literal dels preceptes constitucionals, només és per a violar-los impunement. Són covards assassins que, per degollar sense perill la República al bressol, s'esforcen a lligar-la amb màximes vagues de les quals ells mateixos saben desempallegar-se molt bé.

La nau constitucional no ha estat construïda per a restar varada a les drassanes; ara bé, calia llançar-la a la mar enmig de la tempesta, i sota la influència de vents contraris? Això és el que volien els tirans i els esclaus que s'hi havien oposat a la seua construcció; però el poble francès us ha ordenat d'esperar el retorn a la calma. El seu vot unànim, fent callar tot d'una els clamors de l'aristocràcia i del federalisme, us han imposat la comesa de deslliurar-la, en primer lloc, de tots els seus enemics.

Els temples dels déus no s'han fet per servir de refugi als sacrílegs que van a profanar-los; ni la Constitució per protegir els complots dels tirans que tracten de destruir-la.

Si el govern revolucionari ha de ser més actiu en el seu capteniment i més lliure en els seus moviments que el govern ordinari, per ventura és menys just o menys legítim per això?

No, de cap manera; recolza en la més santa de totes les lleis, la salut del poble, i en el més irrecusable de tots els títols: la necessitat.

També té regles, totes derivades de la justícia i l'orde públic. No té res a veure amb l'anarquia, ni amb el desordre; el seu objectiu, al contrari, és reprimir-los, per introduir i refermar l'imperi de la llei. No té res a veure amb l'arbitrarietat; no són de cap manera les passions particulars allò que l'ha de dirigir, sinó l'interès públic.

Ha de basar-se en els principis ordinaris i generals en tots els casos en què poden ser rigorosament aplicats, sense comprometre la llibertat pública. La mesura de la seua força ha de ser l'audàcia o la perfídia dels conspiradors. Quan és més terrible per als dolents, ha de ser més favorable als bons. Quan més rigoroses són les mesures que li imposen les circumstàncies, més ha d'abstenir-se de les que danyen inútilment la llibertat pública i esclafen els interessos privats sense cap avantatge públic.

Ha de navegar entre dos esculls perillosos, la feblesa i la temeritat, el moderantisme i l'excés; el moderantisme, que és a la moderació el que la impotència és a la castedat, i l'excés, que s'assembla a l'energia com la hidropesia a la salut.

Els tirans han tractat constantment de fer-nos recular vers la servitud, pels camins del moderantisme; de vegades també han volgut llançar-nos a l'extrem oposat. Els dos extrems duen al mateix lloc. Ja siga que ens trobem ençà o dellà de l'objectiu, aquest no s'assoleix en cap dels casos. Res no s'assembla tant a l'apòstol del federalisme com el predicador *intempestiu* de la República una i universal. L'amic dels reis i el procurador general del gènere humà s'entenen molt bé. El fanatisme cobert d'escapularis, i el fanàtic que recomana l'ateisme, tenen molts lligams entre si. Els barons demòcrates són els germans dels marquès de Coblença, i de vegades els barrets vermells són més propers als tacons vermells del que hom podria pensar.

Però heus ací que el govern té necessitat d'una extrema circumspecció, perquè tots els enemics de la llibertat vetllen per girar contra ell, no solament les seues faltes, sinó àdhuc les seues mesures més sàvies. Colpeja en el que es denomina exageració? Tracten d'aixecar el moderantisme i l'aristocràcia. Si persegueix aquests dos monstres, empenyen amb tota la seua força a l'exageració. És perillós de deixar-los els mitjans d'extraviar el zel dels bons ciutadans; encara és més perillós de descoratjar i de perseguir els bons ciutadans que ells han enganyat. Per un d'aquests abusos la República s'arriscaria a expirar en un moviment convulsiu; par l'altre, moriria infal·liblement de llanguiment.

Què cal fer, doncs? Perseguir els inventors culpables de sistemes pèrfids, protegir el patriotisme, fins i tot en els seus errors; esclarir els patriotes i elevar sense treva el poble a l'alçada dels seus drets i destins.

Si no adopteu aquesta regla, ho perdreu tot.

Si calia triar entre un excés de fervor patriòtic i el no res incivil, o el marasme del moderantisme, no hi hauria res a sospesar. Un cos vigorós, turmentat per una sobreabundància de saba, ofereix més recursos que un cadàver.

Guardem-nos sobretot de matar el patriotisme, en voler-lo guarir.

El patriotisme és ardent per naturalesa. Qui pot estimar fredament la pàtria? Això es manifesta particularment en els homes simples, poc capaços de calcular les conseqüències polítiques d'un comportament cívic per les seues motivacions. Qui és el patriota, fins i tot esclarit, que mai no s'ha equivocat? Eh? Si s'admet que existeixen moderats i covards de bona fe, per què no existirien patriotes de bona fe, als qui un sentiment lloable duu de vegades massa lluny? Així doncs, si es consideren criminals tots els qui, en el moviment revolucionari, haurien travessat la línia exacta traçada per la prudència, s'englobarien en una proscripció comuna, amb els mals ciutadans, tots els amics naturals de la llibertat, els vostres propis amics i tots els suports de la República. Els hàbils emissaris de la tirania, després d'haver-los enganyat, esdevindrien ells mateixos els seus acusadors i potser els seus jutges.

Qui, doncs, destriarà totes aquests matisos? Qui traçarà la línia de demarcació entre tots els excessos contraris? L'amor a la pàtria i a la veritat. Els reis i els brivalls cercaran d'esborrar-la; no volen de cap manera tenir tractes amb la raó ni amb la veritat.

En indicar els deures del govern revolucionari, hem assenyalat els seus esculls. Com més gran és el seu poder, més lliure i ràpida n'és l'acció, i més cal que siga dirigit per la bona fe. El dia que caurà en mans impures o pèrfides, la llibertat estarà perduda; el seu nom esdevindrà el pretext i l'excusa de la mateixa contrarevolució; la seua energia serà la d'un verí violent.

Així, la confiança del poble francès està lligada al caràcter que la Convenció Nacional ha mostrat, més que no a la institució mateixa.

En posar tot el poder en les vostres mans, esperava de vosaltres que el vostre govern fos benèvol per als patriotes, tant com temible per als enemics de la pàtria. Us ha imposat el deure de desplegar alhora tot el coratge i la política necessaris per esclafar-los, i sobretot mantenir entre vosaltres la unitat que necessiteu per acomplir els vostres grans destins.

La fundació de la República francesa no és de cap manera un joc d'infants. No pot ser obra del caprici o de la despreocupació, ni el resultat fortuït de l'escomesa de totes les pretensions particulars i de tots els elements revolucionaris. La saviesa va presidir la creació de l'univers tant com el poder. En imposar a membres triats del vostre si la tasca temible de vetllar sense descans pels destins de la pàtria, us heu imposat, doncs, vosaltres mateixos l'obligació de donar-los el suport de la vostra força i de la vostra confiança. Si el govern revolucionari no és secundat per l'energia, per les llums, pel patriotisme i per la benvolença de tots els representants del poble, com tindrà una força de reacció proporcional als esforços de l'Europa que l'ataca i de tots els enemics de la llibertat que l'estrenyen per totes bandes?

Que la desgràcia caiga sobre nosaltres si obrim les ànimes a les pèrfides insinuacions dels nostres enemics, que no ens poden vèncer més que dividint-nos! Que la desgràcia caiga sobre nosaltres si trenquem el feix, en lloc d'estretir-lo; si els interessos privats, si la vanitat ofesa es fan sentir en lloc de la pàtria i de la veritat!

Elevem les nostres ànimes a l'altura de les virtuts republicanes i dels exemples antics. El geni de Temístocles era major que el del general lacedemoni que comandava la flota dels grecs; tanmateix, quan aquest, com a resposta a una opinió necessària que havia de salvar la pàtria, aixecà el seu bastó per colpejar-lo, Temístocles es limità a replicar-li: «Colpeja,

però escolta», i Grècia triomfa sobre el tirà d'Àsia. Escipió era un dels més valuosos generals romans; després d'haver vençut Anníbal i Cartago, s'honorava de servir sota les ordres del seu enemic. Oh virtut dels grans cors! Què són davant teu totes les agitacions de l'orgull i totes les pretensions de les ànimes petites? Oh virtut, ets menys necessària per fundar una República que per governar-la en la pau? Oh pàtria, tens menys drets sobre els representants del poble francès que Grècia i Roma sobre els seus generals? Què dic? Si entre nosaltres les funcions de l'administració revolucionària no són ja deures penosos, sinó més aviat objecte d'ambició, la República està perduda.

Cal que l'autoritat de la Convenció Nacional siga respectada per tot Europa; és per a degradar-la, és per a anul·lar-la que els tirans esgoten tots els recursos de llur política i prodiguen llurs tresors. Cal que la Convenció prenga la ferma resolució de preferir el seu propi govern al del gabinet de Londres i de les corts d'Europa; ja que, si no governa, els tirans regnaran.

Quins avantatges no tindrien en aquesta guerra d'astúcia i de corrupció que fan a la República! Tots els vicis combaten per ells: la República no té al seu costat més que les virtuts. Les virtuts són simples, modestes, pobres, sovint ignorants, de vegades grolleres; són l'herència dels desgraciats i el patrimoni del poble. Els vicis estan envoltats de tots els tresors, armats amb tots els encants de la voluptuositat i de tots els esquers de la perfídia; són escortats per tots els perillous talents exercits pel crim.

Amb quin art profund els tirans giren contra nosaltres, no dic les nostres passions i les nostres febleses, sinó fins i tot el nostre patriotisme!

Amb quina rapidesa podrien desenvolupar-se els gèrmens de la divisió que ells escampen enmig de nosaltres, si no ens afanyem a sufocar-los!

Gràcies a cinc anys de traïció i de tirania i gràcies a massa imprevisió i credulitat, i al fet que alguns trets de vigor s'han vist massa aviat desmentits per un penediment pusil·lànim, Àustria, Anglaterra, Rússia, Prússia, Itàlia han tingut temps d'establir a França un govern secret, rival del govern francès. Aquestes potències tenen també comitès, tresoreria, agents; aquest govern secret adquireix la força que llevem al nostre; té la unitat que ens ha mancant durant molt de temps, la política que creiem massa prescindible, l'esperit de perseverança i el concert que no sempre hem sentit necessaris.

Així les corts estrangeres des de fa molt de temps han vomitat sobre França tots els hàbils malvats que tenen a sou. Llurs agents infesten encara els nostres exèrcits; la victòria mateixa de Toló n'és la prova: va caldre tota la bravura dels soldats, tota la fidelitat dels generals, tot l'heroisme dels representants del poble, per triomfar sobre la traïció. Ells deliberen en les nostres administracions, en les nostres assemblees de districte; s'introdueixen en els nostres clubs; han ocupat escons fins i tot en el santuari de la representació nacional; dirigeixen i dirigiran eternament la contrarevolució en el mateix pla.

Els campen al nostre voltant; sorprenen els nostres secrets; alimenten les nostres passions; cerquen d'inspirar-nos fins i tot les opinions; giren contra nosaltres les nostres resolucions. Sou febles? Ells lloen la vostra prudència. Sou prudents? Us acusen de feblesa; anomenen el vostre coratge temeritat; la vostra justícia, crueltat. Si els consentiu, conspiren públicament;

si els amenceu, ells conspiren en les tenebres i sota la màscara del patriotisme. Ahir assassinaven els defensors de la llibertat; avui s'afegeixen a llurs pompes fúnebres i demanen per a ells honors divins, aguantant l'ocasió de degollar llurs semblants. Cal encendre la guerra civil? Ells defensen totes les follies de la superstició. La guerra civil està a prop d'apagar-se per la sang francesa vessada? Ells abjuren de llur sacerdoci i de llurs déus per tal de tornar a encendre-la.

Hom ha vist anglesos, prussians, recórrer les nostres ciutats i camps, proclamant, en nom de la Convenció Nacional, una doctrina insensata; hom ha vist clergues secularitzats al capdavant d'assemblees sedicioses, per a les quals la religió no era més que un pretext. Ja han estat assassinats patriotes, arrossegats a actes imprudents pel sol odi del fanatisme; la sang ja ha vessat en moltes contrades per aquestes deplorables querelles, com si tinguéssim, massa sang per combatre els tirans d'Europa. Oh vergonya! Oh feblesa de la raó humana! Una gran nació ha semblat la joguina dels més menyspreables lacais de la tirania!

Els estrangers han semblat durant un temps els àrbitres de la tranquil·litat pública. Els diners circulaven o desapareixien a llur voluntat. Quan volien, el poble trobava pa; quan volien, el poble n'era privat; es formaven aglomeracions a les portes dels flequers i desapareixien a llur senyal. Ens envoltaven amb els seus sicaris i els seus espies; ho sabem, ho veiem, i ells viuen! Semblen inaccessibles al glavi de les lleis. És més difícil, avui mateix, castigar un conspirador important, que arrencar un amic de la llibertat de les mans de la calúmnia.

A penes hem denunciat els excessos falsament filosòfics provocats pels enemics de França, a penes el patriotisme ha pronunciat en aquesta tribuna el mot *ultrarevolucionari*, per a designar-los, que els traïdors de Lió, tots els partidaris de la tirania s'han afanyat d'aplicar-lo als patriotes càlids i generosos que havien venjat el poble i les lleis. D'una banda, renoven l'antic sistema de persecució contra els amics de la República; de l'altra, invoquen la indulgència en favor dels malvats amerats per la sang de la pàtria.

Mentrestant, llurs crims s'amunteguen; les cohorts impies dels emissaris estrangers es recluten cada dia; França n'és inundada; esperen, i esperaran eternament un moment favorable a llurs designis sinistres. Es fortifiquen, s'acantonen enmig de nosaltres; alcen noves defenses, noves bateries contrarevolucionàries, mentre que els tirans que els tenen assoldats reuneixen nous exèrcits.

Sí, aquests pèrfids emissaris que ens parlen, que ens amanyaguen, són els germans, són els còmplices dels satèl·lits feroços que assolen les nostres collites, que han pres possessió de les nostres ciutats i dels nostres vaixells comprats per llurs amos, que han massacrats els nostres germans, degollat sense pietat els nostres presoners, les nostres dones, els nostres infants, els representants del poble francès. Què dic? Els monstres que han comès aquests crims són menys atroços que els miserables que esquincen secretament les nostres entranyes. I respiren i conspiren impunement!

Només esperen els caps per reunir-se; els cerquen entre vosaltres. Llur principal objectiu és enfrontar els uns amb els altres. Aquesta lluita funesta ressuscitaria les esperances de l'aristocràcia, renovaria les trames del federalisme; venjaria la facció girondina de la llei que

ha castigat pels seus crims; castigaria la Muntanya per la seua devoció sublim; perquè és la Muntanya, o més aviat la Convenció, el que hom ataca, en dividir-la i destruir la seua obra.

Per la nostra banda, no farem la guerra més que als anglesos, als prussians, als austríacs i a llurs còmplices. És exterminant-los com respondrem als libels. No sabem odiar més que els enemics de la pàtria.

No és de cap manera al cor dels patriotes o dels dissortats on cal portar el terror; és als caus dels brivalls estrangers on es reparteixen les despulles i on es beu la sang del poble francès.

El Comitè ha remarcat que la llei no estava prou prompta per a castigar els grans culpables. Estrangers, agents coneguts dels reis coaligats; generals tacats amb la sang dels francesos, antics còmplices de Dumouriez, de Custine i de Lamarlière, es troben arrestats des de fa molt de temps i encara no han estat jutjats. Els conspiradors són nombrosos; semblen multiplicar-se i els exemples d'aquesta mena són rars. El càstig de cent culpables obscurs i subalterns és menys útil a la llibertat que l'execució d'un cap de la conspiració.

Els membres del Tribunal Revolucionari, el patriotisme i l'equitat dels quals, en general, hom pot lloar, han indicat ells mateixos al Comitè de Salut Pública les causes que de vegades n'entrebanquen la marxa sense fer-la més segura, i ens han demanat la reforma d'una llei que es ressent dels temps desgraciats en què fou aprovada. Proposarem d'autoritzar el Comitè a presentar-vos alguns canvis en aquest sentit, que tendiran igualment fer l'acció de la justícia més propícia encara per a l'innocent i alhora inevitable per al crim o per a la intriga. Vosaltres mateixos ja li heu encarregat aquesta tasca per un decret anterior.

Us proposarem, des d'aquest moment, de fer apressar el judici dels estrangers i dels generals acusats de conspiració amb els tirans que ens fan la guerra.

No n'hi ha prou d'aterrir els enemics de la pàtria; cal socórrer els seus defensors. Sollicitarem, doncs, de la vostra justícia algunes disposicions en favor dels soldats que combaten i que sofreixen per la llibertat.

L'exèrcit francès no és només el terror dels tirans; és la glòria de la nació i de la humanitat. En marxar a la victòria, els nostres virtuosos guerrers criden: «Visca la República»; en caure sota el ferro de l'enemic, llur crit és: «Visca la República». Llurs darreres paraules són himnes a la llibertat, llurs darrers sospirs són vots per la pàtria. Si tots els caps haguessen valgut el que els soldats, Europa estaria vençuda des de fa molt de temps. Tot acte de benvolença vers l'exèrcit és un acte de reconeixença nacional.

Les ajudes concedides als defensors de la pàtria i llurs famílies ens han semblat massa mòdiques. Creiem que, sense inconvenients, poden augmentar-se en un terç. Els immensos recursos financers de la República permeten aquesta mesura; la pàtria la reclama.

També ens ha semblat que els soldats esguerrats, les vídues i els fills dels qui han mort per la pàtria, trobaven, en les formalitats exigides per la llei, en la multiplicitat de les demandes, de vegades en la fredor o en la malvolença d'alguns administradors subalterns, dificultats que retardaven el gaudi dels avantatges que la llei els assegura. Hem cregut que el remei a aquest inconvenient era de donar-los defensors oficials establerts per la llei, a fi de facilitar-los els mitjans de fer valdre els seus drets.

Per tots aquests motius, us proposem el decret següent:

La Convenció Nacional decreta:

Article I. L'acusador públic del Tribunal Revolucionari farà jutjar sense demora Dietrich, Custine, fill del general castigat per la llei, Biron, des Brulys, Barthélémy i tots els generals i oficials acusats de complicitat amb Dumouriez, Custine, Lamarlière, Houchard. Igualment, farà jutjar els estrangers, banquers i d'altres individus acusats de traïció i de connivència amb els reis coaligats contra la República francesa.

II. El Comitè de Salut Pública farà, en el termini més breu, el seu informe sobre els mitjans de perfeccionar l'organització del Tribunal Revolucionari.

III. Les ajudes i recompenses concedides pels decrets anteriors als defensors de la pàtria ferits en combat per ella, o a llurs vídues i fills, són augmentades en un terç.

IV. Es crearà una comissió encarregada de facilitar els mitjans per a gaudir dels avantatges que la llei els acorde.

V. Els membres d'aquesta comissió seran nomenats per la Convenció Nacional, a proposta del Comitè de Salut Pública. □

Traducció i introducció de Pau Viciano

Les rates que menjaven cultura

Francesc Serés

Disculpin la nota biogràfica, però em sembla que està justificada. Vaig néixer en un poble petit on, llevat de mestres, metges i policia, tothom parlava en català. La vida *oficial*, emperò, era en castellà i, per descomptat, també l'ensenyament i els llibres de la biblioteca. És per això que vaig haver d'esperar a descobrir la literatura catalana a divuit anys, quan la literatura castellana de Delibes, Cela o Sánchez Ferlosio ja havia ocupat el meu imaginari i em descrivia el meu paisatge com si fos la Meseta. No és estrany, s'hi assembla bastant.

De mica en mica, els referents descriptius i vivencials que tenia de la meua zona es van anar modificant, complementant i substituint per d'altres que trobava en la literatura de Jesús Moncada, Mercè Rodoreda, Josep Pla o Josep Maria de Sagarra. De la mateixa manera que ara no

puc entendre Catalunya sense la literatura d'arreu i de tots els temps, tampoc no puc entendre el món sense la literatura catalana. Com ho podria fer sense tenir en compte com l'han entès aquells veïns que l'han descrit abans que jo? La complexitat del món no convoca solament la totalitat dels fets, sinó que és també el resultat del sumatori dels discursos i dels relats que hi friccionen i, per entendre'l, cal la totalitat d'àmbits interpretatius i expressius, propers i llunyans. També he après que cal saber llegir el món per entendre alguns llibres i el país per entendre'n d'altres. Tal vegada és per això que quan vaig llegir per primera vegada *Viatges i flors* de Mercè Rodoreda, fa gairebé vint anys, he de reconèixer que no vaig entendre res.

Per comprendre les relacions entre món i literatura, emperò, cal saber també que es mouen en la direcció dels vectors que els diferents poders dibuixen. Pascale Casanova i d'altres n'han parlat a bastament. Obviar que els sistemes culturals també són agents actius i passius de si mateixos i dels altres sistemes seria d'una candidesa inacceptable. Disculpin una segona nota biogràfica: al poble on vaig néixer es viu del conreu de fruita dolça i amb pomes els exemples solen ser més senzills: hi ha més de set mil varietats de poma en tot el món, però el 99% del comerç mundial l'acaparen vint varietats.

Francesc Serés (Saidí, 1972) és escriptor. Ha publicat darrerament *Contes russos* (2009) i *El llarg viatge d'A* (2010). Aquest article té origen en la seua intervenció al cicle «Les distàncies d'Europa» que va tenir lloc a Arts Santa Mònica entre 27 i 29 d'octubre de 2010. Les contribucions dels participants seran reunides en un volum, de pròxima aparició, en la Col·lecció Arts Santa Mònica, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Passa amb les pomes, amb les literatures i, per descomptat, amb els sistemes culturals. Els dos darrers segles, l'antropologia ha tingut un camp de treball inabastable, la feina se li acumulava fins i tot abans d'existir com a disciplina. L'anihilació, l'arraconament o la subordinació de sistemes culturals produiria, per osmosi, una reproducció de formes culturals variades dins de les cultures dominants. Avui sabem que tot això no és del tot veritat, hi ha una gran quantitat d'exemples que ho desmenteixen. L'anihilació o la reserva, la submissió política o la subordinació cultural no necessàriament han de produir subcultures amb una certa cèdula d'habitabilitat. De fet, havia de ser molt clar, si ho sabia fa vint anys un post-adolescent que no entenia *Viatges i flors...*

L'any 1986 Fredric Jameson va publicar un article que ha estat criticat i citat com pocs. A «Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism»,¹ Jameson si fa no fa deia –tot resum tendeix a la inexactitud– que les literatures del Tercer Món produeixen al·legories nacionals. Diversos estudiosos i crítics han refutat les tesis principals d'aquest article amb lucidesa, amb arguments sòlids i amb exemples concloents. La lletra, no ho podem negar, presentava defectes. Però i la música? És cert, no podem agrupar *literatures* sota un epígraf tan genèric com el de literatures del Tercer Món i, endemés, la vaguetat del concepte al·legoria nacional fa que sigui molt difícil d'aplicar de manera generalitzada. No obstant això, si flexibilitzem la tesi principal de l'article de Jameson, podríem dir que les literatures de països que mostren fractures econòmiques, socials i polítiques que els subordinen respecte d'altres que intenten narrar-se i explicar-se a si mateixos, volen

construir metàfores de la seva situació? De què han de parlar els escriptors bolivians, birmans, congolesos o sud-africans? Quins han de ser els referents? Fins i tot en el cas d'autors com J. M. Coetzee, Philip Roth o Herta Müller, no són al·legories de la resistència? I Mercè Rodoreda?

Un escriptor té la llibertat de triar els seus arguments, sens dubte, no pretenc establir cap mena de temàtica obligatòria, però algú haurà de narrar a la resta del món el que succeeix a Birmània, al Congo o a Bolívia. Algú consideraria versemblant que els relats de la literatura algeriana no tinguessin en compte el procés de descolonització o les no tan llunyanes matances del GIA? No parlen dels seus conflictes les cultures que tenen més presència ara al panorama internacional? Si pensem que les cultures dialoguen entre si, que busquen espais d'intersecció, de superposició i de subordinació, de la mateixa manera i amb la reducció gradual que calgui, podem entendre que quan diem que hi ha comunitats lingüístiques que competeixen amb d'altres, estem parlant en termes de contrast i de comparació, de poder i de discurs? Intentem aproximar-nos-hi –arribar-hi seria tal vegada massa complicat– a través del llibre de què parlàvem suara.

L'any 1980 Mercè Rodoreda va publicar un llibre excepcional, *Viatges i flors*. La part *Viatges* narra l'itinerari que emprèn un viatger, un viatger que travessa tot de pobles amb un objectiu clar. Se'n informa, gens casualment, al final del relat del viatge al poble de vidre, els habitants del qual són els més savis i civilitzats, els més purs: «Per què, si va enamorar-se'n, no s'hi va establir?». «Perquè la meua feina no és aturar-me sinó anar sempre endavant; con-

tinuar la infinita busca i captura de cors obscurs i costums ignorats». L'etapa del viatge que ens interessa, aquí, és la que se situa al poble de les rates ben criades. El poble és un poble com tants d'altres, diu el narrador, amb flors als balcons, però amb una peculiaritat: viu sotmès per unes rates molt particulars. Les rates estan organitzades, parlen entre si i, més important encara, roseguen les cases de fusta dels vilatans. La vida d'aquests homes esdevé tributària de la de les rates. Amb el seu esforç i el seu treball han de construir unes cases que serveixen només perquè les rates puguin reproduir la correlació de forces que les manté per sobre dels homes. Els intents de construcció d'una casa duradora, d'una cultura que pugui conjurar el pas del temps, han estat en va. Les rates s'han menjat els homes que han intentat construir cases de pedra.

La situació a què al·ludeix Mercè Rodoreda en el conte és molt més complexa que no sembla. Pel que diu, pel que no diu, pel que significa i per la pervivència dels significats que encara avui perviuen. Els homes del poble viuen una vida sense sentit, la seva feina consisteix a sobreviure per poder alimentar les rates. Tenen por que la seva decisió de deixar de fer-ho faci que siguin ells mateixos els que es converteixin en menjar dels rosegadors. Els habitants del poble pateixen la humiliació continuada d'anar vestits amb els parracs que les rates, de tant en tant, els roseguen. Les orelles, també les tenen ratades. La humiliació i el menyspreu de l'altre són una constant. La vida consisteix en un anar passant amb pena i sense glòria sota l'amenaça d'enderroc de qualsevol tipus de construcció. El paral·lelisme amb la situació de Catalunya sota el jou del franquisme és evident,

l'al·legoria nacional és tan completa que no podem obviar la comparació de l'exili de l'escriptora amb la figura del viatger que fuig comes ajudeu-me... Quantes vegades hem vist situacions anàlogues en la història europea de tots els segles?

Els projectes artístics i literaris necessiten una llibertat que no pot estar determinada ni per la submissió a una cultura més poderosa ni pel deute contret amb la pròpia cultura pel fet que aquesta estigui sotmesa. Evidentment, no s'ha posat en dubte la llibertat individual, democràtica, moderna i il·lustrada, de l'escriptor. Determinisme creatiu és un oxímoron impracticable. La mirada de Salman Rushdie sobre l'Índia es complementa amb la de V. S. Naipaul i amb la de milers d'escriptors que flexionen el discurs amb paraules que intenten abastar la totalitat del món, els projectes personals s'empelten en corrents estètics, es conjuguen amb l'esdevenidor i, per descomptat, adquireixen formes canviants que els situen en processos dinàmics de tota mena. La qüestió radica en com es pot jugar la capacitat de creació irrenunciablement individual i intransferible amb el signe dels temps, amb quelcom semblant a la *Weltanschauung*. És clar, *Weltanschauung* és una paraula tan connotada que, quan intentem que assumeixi també el concepte d'al·legoria nacional, comencem a pensar si estem seguint un camí o si som davant d'un atzucac.

Els relats poden crear mecanismes de resistència cultural. És evident que la literatura, per si mateixa, no pot salvar la societat a la qual pertany de totes i cadascuna de les catàstrofes que la poden afectar, però seria frívol negar que es poden construir relats que qüestionin l'estat de les coses o, com

a mínim, que en deixin testimoni. És obvi que una cultura ha de ser, per força, permeable, capaç d'hibridar-se, de mutar. Ha de ser també capaç de projectar les raons de la seva existència, la seva història, les seves condicions de possibilitat. La dignitat d'una cultura, la seva raó d'ésser, no la defineix la seva grandària (*sic*) sinó, entre d'altres coses, la capacitat que té de fer aportacions de tota mena a les diverses tradicions culturals amb què dialoga. Rodoreda és un exemple paradigmàtic de tot això que estem explicant. Si Europa no té en compte aquests tipus de situacions i les defensa com un element constitutiu de la seva identitat i de la seva fortalesa, perdrà una part del motor que la metamorfoseja.

Els vilatans del poble de les rates ben criades i els pobles en general, no en saben res, de discussions postmodernes, desconeixen

els àmbits d'aplicació de la teoria literària i viuen sense consciència de constituir relat. Narrar, narrar-se, és el primer pas que fan les comunitats per tal de pensar qui són, d'on vénen i cap a on van. La descripció i la reelaboració dels fets i dels discursos que expliquen i que poden transformar aquests fets, el passat, el present i el futur. El poble on vaig néixer, quan era petit, s'assemblava força i força al que descriu Rodoreda, llevat que no hi havia rates que se'ns mengessin la cultura. O potser sí, que n'hi havia. □

1. Hi ha traducció catalana de Simona Škrabec: «La literatura del Tercer Món en l'era del capitalisme multinacional» a *L'Espill* 35 (2010).

Els fronts dèbils del pluralisme polític

Europa i les minories nacionals i culturals

Ferran Requejo

Cada tradició política crea el seu llenguatge legitimador, els seus propis conceptes, els seus propis objectius i els seus propis valors. La història del liberalisme polític –des del seu naixement al segle XVII fins ara– es pot presentar com la història del creixent reconeixement i institucionalització de certes exigències específiques d'imparcialitat per part de diferents sectors (socials, econòmics, culturals, nacionals, etc.) de les societats modernes i contemporànies. S'ha assenyalat sovint que el llenguatge abstracte i pretesament universalista que sustenta la presentació dels valors de llibertat, igualtat i pluralisme del liberalisme polític acostuma a contrastar, a la pràctica, amb l'exclusió de moltes «veus» pel que fa a la regulació institucional de

les llibertats, les igualtats i els pluralismes específics dels estats contemporanis. Aquest ha sigut el cas –i ho continua sent en alguns contextos– de les persones no propietàries, de les dones, dels pobles indígenes, de les minories racials, nacionals, ètniques i lingüístiques, etc. A desgrat de tot el que el liberalisme polític ha representat com a moviment polític d'emancipació si es compara amb les institucions tradicionals de l'*Ancien Régime* (cartes de drets, principi de representació, principi de legalitat, eleccions competitives, constitucionalisme i procediments de l'estat de dret, separació de poders, parlamentarisme, etc.), sabem que la majoria de liberals dels segles XVIII i XIX eren contraris a la regulació de drets de participació democràtica, com el sufragi universal o el dret d'associació. Aquests drets, la presència dels quals a les democràcies d'avui dia es dona del tot per descomptada, es van haver d'arrencar del liberalisme i del constitucionalisme primigenis després de dècades de conflicte social, sobretot per mitjà de les organitzacions polítiques de les classes treballadores. Més tard, seguint les «onades liberal i democràtica» de la democràcia constitucionalment reconegudes de la segona meitat del segle XX, les nocions socials d'igualtat i d'equitat es van transformar, sobretot després de la inclusió constitucional d'una «tercera

Ferran Requejo és catedràtic de Ciència Política a la Universitat Pompeu Fabra. Ha publicat recentment *Political Liberalism and Multinational Democracies* (Routledge, 2010, amb Miquel Caminal), *Federalism beyond Federations* (Ashgate, 2010, amb Klaus Jürgen Nagel) i *Camins de democràcia. De l'autonomia a la independència* (L'Avenç, 2010).

Aquest article té origen en la seua intervenció al cicle «Les distàncies d'Europa» que va tenir lloc a Arts Santa Mònica entre 27 i 29 d'octubre de 2010. Les contribucions dels participants seran reunides en un volum, de pròxima aparició, en la Col·lecció Arts Santa Mònica, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

onada» de drets socials que van formar la base dels estats del benestar creats després de la Segona Guerra Mundial.

Actualment podem dir que les democràcies liberals i la societat internacional tenen al davant un nou element d'emancipació, però aquesta vegada les diferències legals no són de naturalesa social, sinó cultural i nacional. Aquests últims anys s'ha estès paulatinament la idea que, si volem promoure democràcies liberals de més qualitat moral i institucional, els valors de llibertat, igualtat i pluralisme polític també han de ser considerats des de la perspectiva de les diferències nacionals i culturals. Avui sabem que els drets de les tres primeres onades –liberal, democràtica i social– no asseguren per si mateixos l'aplicació d'aquests valors en l'àmbit cultural i nacional. En altres paraules, de mica en mica ha anat guanyant terreny la idea que l'uniformisme estatal –implícit en la concepció liberal-democràtica (i social) tradicional d'igualtat de ciutadania i de sobirania popular– és un enemic de la llibertat, la igualtat i el pluralisme en l'àmbit cultural i en l'àmbit nacional. D'altra banda, la idea segons la qual és aconsellable fomentar versions amb més refinament moral i més complexitat institucional de les democràcies liberals per albergar-hi els seus diversos tipus de pluralisme intern també està rebent un suport més gran cada vegada.

Així, un valor com la igualtat ja no s'oposa exclusivament, en termes conceptuals, a la *desigualtat* política i social, sinó també a les *diferències* culturals i nacionals. Això està relacionat amb tota una dimensió col·lectiva que no es pot reduir a l'enfocament individualista, *universalista* i *estatalista* del liberalisme i el constitucionalisme democràtics tradicionals. Aquest criteri

encara predomina en els valors i el discurs legitimador d'un gran nombre d'actors polítics de les democràcies contemporànies –governos, parlaments, partits, etc., tant de l'àmbit de la dreta com de l'esquerra–, així com en la majoria de les teories liberals i republicanes de la democràcia. Les repercussions del *gir nacional i cultural* sobre la fonamentació de la legitimitat democràtica no es limiten a l'àmbit de les democràcies occidentals, sinó que també influeixen en la normativitat que hauria d'imperar en una societat internacional. Els casos empírics més importants estan relacionats amb les nacions minoritàries, les minories nacionals, els pobles indígenes i les migracions transnacionals.¹ Tots aquests casos plantegen qüestions específiques pel que fa al reconeixement i a l'acomodació política de les nacions minoritàries de les democràcies contemporànies (drets col·lectius, autogovern, defensa de valors culturals concrets, presència en l'àmbit internacional, etc.). Es pot dir que actualment vivim una nova faceta de l'equitat política que és fonamental per avançar cap a democràcies amb una qualitat «ètica» més alta, però per a la qual les teories tradicionals de la democràcia, del liberalisme i del constitucionalisme estan mancades d'una resposta adequada. En altres paraules, avui va guanyant terreny la idea segons la qual l'uniformisme i el limitat individualisme tradicional liberal són els enemics d'alguns aspectes essencials de la igualtat, la llibertat i el pluralisme. Així, la recerca de formes adequades de cosmopolitisme i universalisme exigeix establir una acomodació política i un reconeixement amplis, en termes d'equitat, de les «veus» nacionals i culturals que estan excloses, marginades o menystingudes en les democràcies liberals contemporànies.

Aquests últims anys s'ha discutit molt sobre els «límits» culturals d'una societat liberal i democràtica. Aquesta discussió està fent més fàcil comprendre les tradicions liberals i democràtiques mateixes –els seus límits i les seves possibilitats– tant en termes teòrics com en la seva pràctica institucional. També està facilitant una comprensió i una expressió pràctica més curoses dels valors d'aquestes tradicions –la regulació de diferents tipus de pluralisme en les llibertats cíviques i polítiques i en diferents tipus d'igualtats. Hi ha moltes formes possibles de democràcia, i sembla evident que és aconsellable adaptar l'universalisme a les característiques específiques dels contextos empírics. En cas contrari, el pompós i ostentós discurs sobre els «drets individuals» i «l'universalisme» enterbolirà democràcies que mostren una esbiaixada actitud a favor dels particularismes de les majories. Aquestes són democràcies empobrides en termes normatius, i deficientes en termes institucionals. En termes de Kant i Berlin, es tracta de democràcies massa «rectes» o massa «rígides» per regular de forma adequada la complexitat humana dels diferents tipus de pluralisme que hi coexisteixen.

¿INTERPRETEM
DE FORMA CORRECTA
LA REALITAT POLÍTICA I SOCIAL?
DUES DISTORSIONS ANALÍTiques

Els grecs clàssics van condensar les diferents característiques dels éssers humans en el mite de Prometeu i Zeus descrit al diàleg *Protàgores* de Plató.² Els déus van encarregar als germans Prometeu i Epimeteu la tasca de repartir diferents aptituds entre els animals i els éssers humans perquè faci-

tessin la seva vida. Epimeteu va demanar que se li permetés portar a terme aquell repartiment. A uns els va donar força, i a uns altres velocitat o ales per volar, de tal manera que cap espècie corregués el risc d'extingir-se. El dia que expirava l'encàrrec dels déus, Epimeteu havia repartit totes les aptituds, però els éssers humans encara no n'havien rebut cap. Prometeu, mogut per la pressa de trobar alguna forma de protecció per a l'espècie humana, va robar el foc i la perícia tècnica i professional a Hefest i a Atena (per la qual cosa va ser castigat més tard). D'aquesta manera els humans vàrem ser dotats amb aquestes dons, però continuaven mancats de la «ciència política» de la coexistència, que pertanyia a Zeus. Els humans van perfeccionar les seves tecnologies, però lluitaven entre ells cada vegada que es trobaven. En tèmper que l'espècie humana acabés desapareixent, Zeus va enviar Hermes a «portar la moral i la justícia als humans, perquè hi hagués ordre a les ciutats».

Si hem de jutjar pel desenvolupament de la humanitat, semblaria que, pel que fa a la quantitat de coneixement de cada mena que es va repartir, Prometeu va ser bastant més generós que Zeus. Som més bons en tecnologia que no en política o en justícia. Aquest mite il·lustra molt bé que els humans tenim tendència a obrar de forma precipitada i a improvisar. Actualment sabem que això és veritat gràcies als estudis sobre l'evolució de la vida al planeta. L'evolució no està basada en cap pla, sinó que es basa en la selecció d'un conjunt d'improvisacions fortuïtes que han resultat adaptatives. Però allò que la cultura occidental ha tingut difícil d'assimilar des del temps de Plató és que allò que més ens *distingeix* d'altres espècies –el llenguatge i la tecnologia– no

coincideix amb allò que més ens *caracteritza* com a espècie en l'evolució de la vida.

D'altra banda, sabem que les ideologies polítiques, quan s'adopten de forma unilateral, distorsionen la realitat. Juntament amb aquestes distorsions ideològiques, però, n'hi ha d'altres de les quals no som tan conscients: aquelles que es relacionen amb la forma com pensem i com utilitzem el llenguatge quan tractem d'analitzar el món i intervenir-hi. Fem un cop d'ull a dues d'aquestes distorsions.

A) La tendència a utilitzar categories extremament abstractes per tal d'incloure el màxim nombre de casos de la realitat. Fins a cert punt, això és inevitable. Donar nom a una cosa comporta crear una abstracció. A vegades, però, caiem en el que podem anomenar la *fal·làcia de l'abstracció*: creure que comprenem millor un fenomen com més abstracte és el llenguatge que fem servir per descriure'l, explicar-lo o transformar-lo. I el que passa sovint és justament el contrari: com més abstracte és el llenguatge, més pobre i allunyat queda dels casos empírics a què tracta de referir-se.³

B) La tendència del pensament occidental a tractar el pluralisme de forma inadequada. Avui dia reconeixem que el pluralisme (social, cultural, nacional, lingüístic, religiós, ideològic, etc.) és no només un fet incontrovertible sinó també un valor essencial. Sabem que quan ens enfrontem a una situació concreta no hi ha una sola manera d'obrar correctament en termes morals; i també s'acostuma a convenir que no hi ha només una única decisió apropiada en un moment o en un context específics. Sempre acostuma a haver-hi unes quantes opcions igualment raonables. En la història de la filosofia occidental, però, s'ha adoptat un enfocament diferent. Hem pensat més

en termes «monistes» que no en termes «pluralistes». Hannah Arendt i Isaiah Berlin ja varen assenyalar que el pensament occidental ha estat dominat per una falta de pluralisme des de Plató. I, encara que reconeguem l'existència i/o la conveniència de defensar uns estils de vida i un pluralisme de valors en les societats contemporànies, sovint continuem creient que només hi ha una resposta pràctica correcta i que totes les altres són incorrectes.

Les distorsions abstractes i monistes són presents en la majoria de concepcions polítiques clàssiques. Aquestes distorsions contribueixen al fet que el conjunt de les teories de la justícia i de la democràcia continuïn sent massa «rectes», quan la *fus-ta* de la qual està feta la humanitat i les societats no ho és. Aquesta qüestió ha causat i continua causant injustícies ètiques i disfuncions institucionals en les democràcies liberals. És una cosa que sorprèn fins a cert punt pel que fa a bona part de la tradició liberal-democràtica perquè una de les seves qualitats essencials és la defensa del pluralisme, entès actualment com un valor digne de ser defensat més que no pas com un simple fet amb el qual s'ha de coexistir de la forma més innòcua possible.

Per més que es repeteixi, mai se subratllarà prou el canvi històric que aquesta tradició ha representat per a la millora ètica i funcional de l'organització política d'una gran part de la humanitat. Tot i això, sabem que es tracta d'un procés que també presenta punts teòrics foscos i versions pràctiques deficientes. Una de les claus per millorar tant la reflexió com l'acció consisteix a atènyer un domini crític d'aquestes dues distorsions –l'abstracció i el monisme– contingudes en els nostres discursos. Fer això no és sempre fàcil; demana esforç intel·lectual i sensibi-

litat empírica, però resulta necessari per refinar tant les nostres capacitats analítiques com les nostres accions polítiques i morals.

DOTZE ELEMENTS PER A UN REFINAMENT MORAL I POLÍTIC DE LES DEMOCRÀCIES LIBERALS PLURINACIONALS

1. En termes generals, fan falta dos tipus d'actitud intel·lectual per abordar la qüestió del pluralisme nacional (i el multiculturalisme): A) veure la qüestió com un problema concret que té per objectiu evitar conflictes de la forma menys traumàtica i costosa possible (enfocament pragmàtic), i B) veure-la com una qüestió de «justícia» en les relacions democràtiques entre les majories permanents i les minories que exigeix solucions correctes (enfocament moral). En política aplicada hom acostuma a utilitzar una barreja de tots dos enfocaments. Així com el primer forma part de la negociació política entre actors, el segon és present en el discurs dels processos legitimadors d'aquests actors.⁴

2. Sabem que la immensa majoria dels éssers humans estan culturalment arrelats, i es pot dir que totes les cultures tenen valor i que, d'entrada, totes són dignes de ser respectades. Això no significa que no es puguin comparar en camps específics, ni que totes siguin equivalents i igualment reeixides en aquests camps, que tot sigui moralment acceptable, que no hi hagi influències mútues o que diferents cultures no puguin compartir alguns elements; ni tampoc que una persona no sigui capaç de desprendre's de la seva cultura originària.

3. Avui dia, la *llibertat cultural i nacional* és un valor essencial per a la *qualitat democràtica* d'una societat. És una mena de

llibertat –un dels drets humans– que resulta imprescindible per al desenvolupament i l'amor propi de l'individu i que, com tots els altres objectius normatius de les democràcies, està limitada per altres valors i altres llibertats democràtiques (*Informe sobre Desenvolupament Humà*, Organització de les Nacions Unides, 2004).⁵ Una de les conclusions del debat d'aquests últims anys és, com s'ha esmentat més amunt, que la llibertat cultural i nacional no està garantida per la mera aplicació dels drets civils, participatius i socials habitualment inclosos en les constitucions liberal-democràtiques del començament del segle XXI.

4. En el món acadèmic sembla ser una cosa generalment acceptada que les qüestions culturals i nacionals no mostren, senzillament, «causes socials». L'àmbit de la «justícia cultural i nacional» és diferent de l'àmbit de la «justícia socioeconòmica». És cert que a vegades hi ha interrelacions entre aquests dos àmbits de la justícia, però els fenòmens relacionats amb cada un són diferents. Aquests fenòmens inclouen valors, objectius, actors, institucions i pràctiques diferents, i també polítiques diferents. Hi ha institucions i polítiques que poden millorar el segon àmbit i en canvi no tenir pràcticament cap efecte sobre el primer, i viceversa. Això demostra la impossibilitat d'equiparar el *paradigma de la igualtat* (o de la *redistribució* en termes econòmics) amb el *paradigma de la diferència* (o del *reconeixement* en termes nacionals i culturals).⁶ Tots dos tipus de consideració formen part d'una visió més inclusiva de la «justícia» en contextos de pluralisme nacional.

5. Les teories tradicionals de la democràcia –tant les versions més liberals com les més republicanes– acostumen a referir-se de forma implícita a conceptes, valors i experièn-

cies en societats que originàriament eren molt més senzilles que els seus equivalents actuals. Avui dia hi ha una «nova agenda» de qüestions que ja no es poden reduir als conceptes essencials i al llenguatge legitimador dels models tradicionals liberal i republicà (drets individuals, absència de discriminació davant la llei, ciutadania i sobirania popular, virtuts públiques de la tradició republicana, etc.). Les exigències de reconeixement i d'acomodació política i constitucional de les nacions minoritàries han trobat un lloc en l'agenda política, i les democràcies liberals han de donar-hi resposta. Malgrat les seves diferències, el que aquests casos dissemblants tenen en comú és el desig de mantenir i reforçar un conjunt de trets nacionals específics en un món cada vegada més globalitzat. Això és una cosa que les institucions, els processos i la polítiques habituals de les democràcies liberals actuals no aconsegueixen garantir de forma adequada.

6. Les concepcions polítiques tradicionals han tendit a tractar les diferències nacionals i culturals internes de les democràcies que no coincideixen amb les de la societat majoritària com a «desviacions particularistes». Massa sovint la resposta pràctica de moltes democràcies liberals ha sigut promoure l'assimilació cultural i nacional de les minories per tal d'aconseguir-ne la «integració política». La conseqüència d'això ha sigut la marginació de les nacions minoritàries internes de l'estat en nom de versions universalistes de la «llibertat de ciutadania», la «sobirania popular» (de l'estat) o fins i tot de la «no-discriminació» (de les majories enfront de les reivindicacions de les minories). A la pràctica, aquestes versions han obrat de forma molt desigualitària, discriminadora i esbiaixada, afavorint

les característiques *particulars* dels grups culturalment i nacionalment hegemònics o majoritaris de l'estat (que no sempre coincideixen amb els grups o sectors hegemònics en l'àmbit socioeconòmic). És possible detectar la presència d'una forma uniformitzadora d'*estatalisme*, en termes nacionals i culturals, que és l'«element ocult» actiu del liberalisme democràtic tradicional en la regulació dels drets i els deures de «ciutadania». En realitat, tots els estats, incloent-hi els liberal-democràtics, han sigut i continuen sent agències del nacionalisme i de la nacionalització.

7. Les teories tradicionals de la democràcia estan mancades d'una teoria del *demos*. No ofereixen cap resposta normativa a preguntes com ara: ¿Qui ha de constituir el *demos* d'una democràcia? ¿Hi ha, o hi hauria d'haver, un sol *demos* per a cada democràcia? ¿Quina col·lectivitat representa la solidaritat? Etc. D'altra banda, aquestes teories no han desenvolupat una teoria sobre les fronteres legítimes. A més a més, hi ha límits conceptuals a la interpretació dels valors legitimadors, fins i tot per part de teories liberal-democràtiques actuals que són molt elaborades en altres aspectes (Rawls, Habermas) quan tracten d'enfrontar-se a les exigències de reconeixement i acomodació política dels moviments de pluralisme nacional i cultural de base territorial.⁷

8. La idea que l'estat democràtic és una entitat culturalment «neutra» és un mite liberal que quasi ningú defensa avui dia, ni tan sols la majoria d'autors liberals pròxims al liberalisme tradicional, el model teòric del qual es pot descriure com individualista, universalista i *estatalista*. Tots els estats imposen trets culturals i lingüístics als seus ciutadans. Els estats liberal-democràtics no en són cap excepció. Contraposant-se

de forma clara a les versions que encara defensen una mena de model de *laissez faire* en matèria cultural, o la pretesa superioritat moral o la modernitat dels valors de la majoria, l'experiència demostra que l'estat no ha sigut, ni és, ni pot ser, «neutre» en termes culturals, i que no hi ha cap mena de superioritat moral en el fet de tenir més poder per prendre decisions col·lectives.

9. Els processos de construcció de l'estat (*state-building*) i de construcció nacional (*nation-building*) no coincideixen. Avui dia, les identitats nacionals han demostrat ser duradores i cada vegada més importants, a diferència d'alguns models liberals i socialistes que, des del segle XIX, han tractat aquestes identitats com un fenomen passatger i decadent. Tant el procés de construcció de l'estat com de construcció nacional han condicionat l'evolució del federalisme.⁸

10. A les societats plurinacionals sempre hi haurà valors, interessos i identitats de naturalesa competitiva, si més no parcialment. Podria semblar contraproductent des d'un punt de vista pràctic, i inútil des d'un punt de vista teòric, voler adoptar un criteri diferent sobre la qüestió per mitjà de conceptes com l'existència d'un escenari polític «postnacionalista» o d'una mena de «patriotisme constitucional» associat només a valors liberal-democràtics que no tenen en compte els trets nacionals i culturals dels individus. Aquestes provatures flauegen en l'aspecte empíric, i, a la pràctica, acostumen a actuar com a elements de legitimació de l'*statu quo*.⁹

11. És evident que les «identitats» individuals i col·lectives no són una realitat fixa, sinó que es conformen i canvien amb el pas del temps. Tot i això, la majoria dels elements col·lectius que constitueixen els trets essencials de la identitat individual

ens vénen donats. En altres paraules, no els triem. La creença segons la qual som «individus autònoms» que triem la nostra identitat (nacional, ètnica, lingüística, religiosa, etc.) és, en bona part, un altre dels mites del liberalisme tradicional. Aquests elements no s'acostumen a triar, sinó que són ells qui condicionen les tries que fem.¹⁰

12. Els contextos polítics en què els individus se socialitzen són sovint producte de processos històrics que alhora contenen elements pacífics i violents —guerres d'anexió, exterminis, deportacions en massa, etc.— i que a vegades són la causa de les lluites actuals pel reconeixement i l'autogovern de les nacions minoritàries. En la major part d'aquests elements analítics es pot verificar la presència de les dues distorsions teòriques esmentades més amunt: la fal·làcia de l'abstracció i la incapacitat de tractar el pluralisme de forma adequada. Aquestes distorsions tenen una repercussió directa sobre la qualitat de les nostres democràcies, sobretot en les actuals condicions de pluralisme i globalització creixents.

Així doncs, la construcció d'unes democràcies liberals cada vegada més refinades en termes de *pluralisme cultural i nacional* és un dels majors reptes de la revisió normativa i institucional dels sistemes democràtics contemporanis. Algunes de les preguntes que cal respondre són: ¿Quines implicacions té la regulació del pluralisme nacional en l'àmbit dels símbols, les institucions i de l'autogovern? ¿Com s'han d'entendre i definir conceptes clàssics com la representació, la participació, la ciutadania o la sobirania popular en contextos plurinacionals cada vegada més globalitzats? ¿Què significa acceptar el pluralisme nacional en la societat internacional? □

1. El concepte de «nacions minoritàries» s'aplica aquí com a equivalent del de «nacions sense estat» utilitzat normalment en la literatura analítica sobre nacionalisme. En aquest article, però, no inclou el cas de les «minories nacionals», que són col·lectius que viuen en un estat diferent d'on resideix la majoria de població del mateix grup nacional (la minoria hongaresa de Romania, la minoria russa de Lituània, etc.). Les nacions minoritàries i les minories nacionals difereixen tant des d'una perspectiva analítica descriptiva com des d'una perspectiva analítica normativa.
2. Plató, *Protàgores*, 320d-322d
3. Hegel en sabia molt de tot això; vegeu la seva *Filosofia del dret*, seccions 142 i 182. Alguns marxistes, per exemple, són propensos a aquesta mena de distorsió deguda a l'abstracció quan, per mitjà d'un nombre reduït de categories —«lluita de classes», «base econòmica», etc.— ho tracten d'«explicar» tot, des de l'imperi dels sumeris fins a les revolucions anticolonials del segle XX. Aquest tipus de tendència teòrica ha sigut també molt corrent en el llenguatge legitimador del liberalisme polític des del seu naixement.
4. Pel que fa a tipologies de diferents fenòmens relacionats amb la «multiculturalitat» i les seves diferències conceptuals, normatives i institucionals, vegeu W. Kymlicka i W. Norman, *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, 2000; F. Requejo, *Multinational Federalism and Value Pluralism*, Routledge, Londres-Nova York, 2005, cap. 3. Vegeu també B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism*, MacMillan, Londres, 2000.
5. Aquest informe proposa cinc elements que ajuden a millorar la qualitat de les democràcies: 1) el multiculturalisme, garantint la participació dels grups culturals marginats (reformes electorals; federalisme amb característiques asimètriques); 2) polítiques que assegurin la llibertat religiosa (incloent-hi les celebracions, els costums alimentaris i indumentaris, etc.); 3) polítiques de pluralisme jurídic (una qüestió més controvertida que en tot cas comporta un respecte pels límits esmentats més amunt); 4) polítiques lingüístiques (alguns estats democràtics continuen sent monolingües pel que fa a les seves institucions i els símbols, tot i el seu multilingüisme intern), i 5) polítiques socioeconòmiques (salari mínim, educació, salut).
6. Un contrast que en el si de les teories actuals de la democràcia liberal es manifesta en els models que es coneixen com a «liberalisme 1» i «liberalisme 2».
7. Les teories de justícia socioeconòmica (Rawls) donen per descomptat que la igualtat de ciutadania en una societat justa no és problemàtica, quan les qüestions constitucionals en les societats plurinacionals posen en dubte aquesta mateixa premissa. No és gaire lògic pressuposar que la «justícia», entesa en el sentit estricte que té en l'àmbit socioeconòmic, és la primera i única virtut de les institucions democràtiques. El pluralisme normatiu no només inclou una pluralitat, a vegades radical, de valors, virtuts i interessos en conflicte, sinó també d'identitats (pensem, per exemple, en les qüestions normatives i institucionals relacionades amb el debat normatiu sobre el dret de secessió en contextos plurinacionals). Cap teoria de la justícia és capaç d'incloure (i encara menys de sintetitzar) tots els components d'aquest pluralisme competitiu o «agonista» de valors, virtuts, interessos i identitats. Fins i tot I. Berlin no va aconseguir arribar prou lluny en aquest camp. He tractat de la impropietat del model de justícia socioeconòmica i de les teories tradicionals de la democràcia respecte a aquesta mena de qüestions, a Requejo 2005, *op. cit.*, cap. 1.
8. Per a una anàlisi dels «dos segrestos» que ambdós processos han representat per a l'evolució del federalisme contemporani, vegeu Requejo 2005, *op. cit.*, cap. 3.
9. Vegeu F. Requejo, «Multinational (not 'postnational') Federalism», a R. Maiz i F. Requejo (eds.), *Democracy, Nationalism and Multiculturalism*, Routledge, Londres-Nova York, 2005, pp. 96-107.
10. M. Walzer ha assenyalat correctament tres «exageracions» relacionades amb el liberalisme polític: el subjecte que tria, la deliberació i l'ús de la raó en la política. Vegeu M. Walzer, *Vernunft, Politik und Leidenschaft* (Raó, política i passió), Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1999.

Per a què necessitem la nació, encara, a Europa?

Miroslav Hroch

Tota realitat social, tant la del present com la històrica, ens arriba, com és generalment reconegut a hores d'ara, mitjançant paraules. Així doncs, quan tractem el fenomen de la nació hauríem de distingir-hi dos aspectes. Hi ha, per una banda, el pla de les accions i els *esdeveniments reals* i, per l'altra, el pla de les *paraules*, de les conceptualitzacions. Certament, tothom accepta aquesta distinció, però no tots els investigadors s'hi ajusten quan estudien relacions causals.

El problema que vull tractar aquí –la pregunta sobre «per a què necessitem la nació?»– ha de ser considerada, per consegüent, en dos plans o nivells diferents. En el primer caldrà analitzar l'àmbit concep-

tual, la paraula, el terme *nació* i els seus derivats. En el segon nivell es tracta de la realitat social o, també, política, és a dir, de la realitat d'aquell grup social extens que hom caracteritza amb el concepte de «nació». Tanmateix, cal incloure encara una altra coordenada en l'anàlisi, la variable *espacial*, perquè hauríem de tenir clar que la «nació», per bé que és un fenomen (i un terme) genuïnament europeu, té també, a hores d'ara, una projecció global. Per tant, no hauríem de tractar aquest terme només des d'una perspectiva europea. Ben al contrari, caldrà inserir-lo sempre en contextos espacials, territorials, concrets i prendre en consideració les diferències territorials, particularment entre Europa i la resta del món.

A partir d'aquestes puntualitzacions elementals voldria explorar i defensar aquí tres tesis fonamentals. La primera és que el terme *nació* ha estat emprat en diferents llengües i èpoques per a designar situacions històriques i segments socials molt diferents, i aquest és el cas encara avui. La segona és que les comunitats o grups socials extensos que designem com a «nacions» han tingut una evolució històrica determinada i han estat, i són encara, tipològicament –malgrat les importants similituds– altament variables. La tercera és que la nació com a terme i la identitat nacional són *fenòmens específicament europeus* i que el terme nació

Miroslav Hroch és catedràtic emèrit d'Història de la Universitat de Praga i un dels teòrics més reconeguts del nacionalisme en el panorama internacional. La seua obra cabdal és *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985; 1ª ed., en alemany, 1968). Recentment ha aparegut una síntesi de la seua recerca: *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich* (Vandenhoeck & Ruprecht, 2005). En català s'ha publicat *La naturalesa de la nació* (Afers-Universitat de València, 2001).

Aquest article té origen en la seua intervenció al cicle «Les distàncies d'Europa» que va tenir lloc a Arts Santa Mònica entre 27 i 29 d'octubre de 2010. Les contribucions dels participants seran reunides en un volum, de pròxima aparició, en la Col·lecció Arts Santa Mònica, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

fou «exportat» posteriorment al món extra-europeu, on va adquirir, en el context d'unes altres civilitzacions i sistemes de valors, un significat bastant diferent que responia al capdavall a aquest context diferenciat.

LA VIDA PRÒPIA DE LES PARAULES

El terme *nació*, emperò, no és una paraula com qualsevol altra, i no se'n fa un ús merament tècnic, no és una designació com ara Estat, Ministeri o Cens d'habitants. És un terme que comporta fins avui mateix una certa *càrrega emocional* que desborda ben sovint el pensament estratègic habitual (en el sentit, per exemple, de la *rational choice*), o que sembla desbordar-lo.

Per a la majoria de la gent, el fet de pertànyer a una nació generava un sentiment positiu, i en bona part és així encara avui. Hom considera una qüestió d'honor representar la nació i alegrar-se pels seus èxits, a hores d'ara sobretot en el terreny de l'esport, el cinema i els assoliments tecnològics.

En el passat, però, tenia vigència encara un altre imperatiu categòric, que és avui més aviat rar, segons el qual el ciutadà no havia de ser només un beneficiari de la pertinença nacional, és a dir, algú que trau profit dels avantatges de l'existència d'aquest grup extens i que pot, d'altra banda, vantar-se a estones dels seus èxits, sinó que a més a més havia de conrear el sentit de la responsabilitat envers aquesta comunitat. L'imperatiu exigia que fos *útil* a la comunitat nacional en el sentit que havia de treballar pel benestar i el bon nom dels seus membres.

Com s'arribà a això? Sens dubte es tracta d'una herència –o, potser, d'un llast?– del

segle XIX. Alguns autors relacionen els continguts emocionals del terme *nació* amb la gran Revolució francesa, uns altres amb Johann Gottfried Herder, i uns altres encara amb el Romanticisme. La doctrina herderiana de la nació com a creació de Déu i de la llengua i la cultura nacionals com un valor en si mateixes ha influït, per descomptat, en molts lectors. I entre els objectes de l'amor romàntic i de l'admiració entusiàstica hi trobarem també la nació, la seva cultura i la seva història. Però aquesta disposició espiritual no es troba cronològicament al «principi» i la recerca de les causes de la càrrega emocional del concepte o de la paraula *nació* ha de començar, sense cap mena de dubte, *abans*. Perquè aquest component emocional té arrels historicopolítiques i també cultural-semàntiques molt més pregones.

Considerarem en primer lloc el component cultural-semàntic. Tothom sap que aquesta paraula és en gairebé tots els idiomes europeus un derivat (o una traducció) del substantiu llatí *natio*, que al seu torn deriva del verb *nascor* (*natus sum*), és a dir, indica quelcom vinculat per naixement o per procedència. També és sabut que les *nationes* aplegaven en les universitats o en els concilis els estudiants o els notables eclesiàstics que procedien de la mateixa regió. Només els especialistes saben que aquestes unitats territorials designades com a *natio* no sempre coincideixen amb els termes geogràfics contemporanis i, d'altra banda, que aquesta distinció considerada regional de vegades tenia a veure, ja en l'Edat Mitjana tardana, també amb *l'adscripció de llengua*. El terme va experimentar, doncs, ja en aquella època una certa «nacionalització», per bé que en l'Edat Mitjana tenia poc en comú amb la forma de socialització

que per a nosaltres designa a hores d'ara el terme *nació*.

En el llindar de l'època moderna el terme *natio* designava ja una elit pertanyent al mateix estat (això es va prolongar durant segles a Hongria i Polònia, on es parlava de la *natio hungarica* i de la *natio polonica*), és a dir, la classe políticament privilegiada de la noblesa per antonomàsia. D'altra banda, de vegades es feia servir el mot llatí *gens* com a designació d'un grup caracteritzat també per trets lingüístics comuns. De l'Edat Mitjana va sobreviure així mateix, com a caracterització d'un grup idiomàticament determinat, la paraula *lingua* (en alemany, *Zunge*).

D'ençà del segle XV i sobretot del XVI el mot llatí es va integrar, i hi va prendre carta de naturalesa, en els idiomes nacionals en formació. Això s'esdevingué, probablement ja des d'un principi, amb connotacions variables que responien a la situació política de les diferents macroregions d'Europa. Aquest fet es pot constatar amb un cert grau d'exactitud en l'època de la Il·lustració.

Els diccionaris anglesos –en correspondència amb la realitat política– definien la nació anglesa com un poble políticament unit que s'organitza *estatalment*. Al seu torn, la *Grande Encyclopédie* francesa parla de «la nation» com d'una suma dels súbdits o dels habitants d'un estat que viuen sota el mateix sobirà i que obeeixen lleis comunes. En l'ús lingüístic alemany d'aleshores, el terme *nació* (i el sinònim de *poble*) era determinat per la comunitat de *llengua i cultura*. El mateix passava, per cert, en el txec i la majoria de llengües eslaves. Més enllà d'aquestes diferències, el terme va assolir durant els primers temps de l'època moderna una *connotació positiva*, lligada singularment a la idea de terra natal i de

pàtria. Els il·lustrats no s'estigueren de publicar consideracions sobre l'«orgull nacional». Discutien les virtuts nacionals i també les peculiaritats específiques dels diferents grups ètnics, que ells anomenaven nacions. Hi havia també molt d'interès en la determinació dels «enemics nacionals». Ben bé podem afirmar que la valoració positiva del terme «nació» assolí un nivell més alt amb el *patriotisme il·lustrat* de l'elit culta, sobretot a partir de la idea de l'amor a la pàtria i els seus habitants realitzat a través d'activitats concretes.

Tot això s'esdevenia decennis *abans* de la Revolució francesa, amb la qual, segons el que sabem pels llibres de text, hauria d'haver començat la glorificació de la nació, que s'hauria estès posteriorment a tot Europa a partir de França. No vull, de cap de les maneres, qüestionar la importància de la Revolució francesa. A través seu el terme assolí un nou contingut social lligat a la vessant de societat civil: la nació la formarien *ciutadans* iguals en drets que actuaven solidàriament. Tots estaven, doncs, obligats a ser portadors del progrés i paladins de la llibertat a Europa. També en aquest punt hom podria replicar que la concepció burgesa de la nació havia sorgit ja abans, però només amb la Revolució pogué aquesta concepció revestir-se d'una pretensió de validesa humana general. Arran dels esdeveniments revolucionaris, i més encara en l'època napoleònica de la «Grande Nation», el constructe de la nació fou personalitzat, intel·lectualitzat i ideologitzat, com un patrimoni comú quasi «obligatori».

Si volíem cercar, així doncs, les arrels de la càrrega emocional i de la glorificació de la nació que fou tret característic de l'època posterior i que al cap i a la fi es manté vigent fins avui mateix, hem de situar-nos

temporalment almenys una generació abans de l'aparició del Romanticisme. De tant en tant, hom fa «responsable» el Romanticisme de la glorificació, de l'entusiasme, nacional. Això em sembla un malentès. No hi ha dubte que els romàntics –alguns, si més no– van fer seva la idea de nació i la van conrear, però ni la van «descobrir» ni la van inventar. Tinc la impressió que ambdós sentiments, el nacional i el romàntic, nasqueren d'arrels comunes o, en tot cas, molt properes. Tot plegat, actuava la inseguretat creixent de l'individu enmig de la descomposició dels valors i les identitats de la vella societat, de l'*ancien régime*. D'aquesta inseguretat, d'aquesta desestabilització, en va sorgir la cerca de nous valors, de noves pertinences. No tots els romàntics, ni de bon tros, trobaren aquest nou *centrum securitatis* en la comunitat nacional i, és clar, no tots els patriotes es feren romàntics. Seria molt interessant comparar la part d'identitat nacional que hi havia en el Romanticisme i la proporció de romàntics presents en cadascun dels moviments nacionals europeus. El punt feble d'aquesta mena d'estudi, tanmateix, el trobaríem en el fet que el Romanticisme és definit de moltes formes, sovint no coincidents.

Deixant això de banda, no hi ha dubte que «la nació» era vista al segle XIX com un valor en si que hi havia acord a acceptar. Ésser una nació, pertànyer-hi... era honorós, una cosa que aportava prestigi, però alhora que obligava tots els seus membres.

La nació alemanya, magiar, txeca o noruega s'establiren ja a principi del segle XIX com a objecte d'una atenció curosa i dedicada.

Atès el fet que l'existència d'una nació era considerada quelcom d'elevat, no era immediatament evident que qualsevol grup pogués pretendre revestir-se d'aquest títol

tan noble. Precisament perquè era tan elevat, una nació, a l'igual que una família de la noblesa, havia de justificar i demostrar les seves arrels històriques.

L'historicisme predominant a l'Europa del segle XIX contemplava la nació com un fenomen històric (el punt de vista que avui en diríem «perennialista»), com una realitat que ja existia, en tant que institució tangible i constatable, a l'Edat Mitjana. I puix que en aquell temps només es considerava com a veritable ciència de la història la història política, era una obvietat que la pretensió de ser nació no tenia gens d'eficàcia ni validesa sense una història política. La distinció entre nacions «històriques» i «no històriques» fou ja en l'any de la revolució de 1848 –sobretot gràcies als liberals alemanys– objecte de discussions polítiques apassionades a Europa central. Haver disposat d'un estat en l'època medieval i demostrar-ho històricament constituïa, doncs, una condició necessària perquè un poble fos reconegut com a nació. S'acceptava que aquesta condició estatal podia haver-se vist en algun moment interrompuda o bé afeblida. Però no hi havia cap regla sobre quant de temps i fins a quin grau podia haver estat interrompuda la condició d'estat. I un estatus autònom, com per exemple el de Catalunya, valdria com a substitut de l'existència estatal?

Paral·lelament i cada cop més en opció a aquesta distinció, s'actualitzava el paper que ja hem esmentat de les diferències tradicionals en la connotació del terme. Havia de ser possible, malgrat tot, aconseguir el «desvetllament» d'una nació definida per la llengua i la cultura i declarar-la existent com a tal, més enllà del fet que pogués invocar o no la condició d'estat a l'Edat Mitjana. Tanmateix, amb això no es resolía

el problema, sinó que se situava en un altre nivell: si aquesta estatalitat històrica no era diriment per al reconeixement d'una nació, aleshores quins trets havia de «posseir» una comunitat per a ser reconeguda com a nació?

Aquesta qüestió de què és i què no és una nació passà a ser objecte de la ciència positivista, que pretenia respondre-hi segons criteris objectius. Tot plegat sota el signe del «realisme» escolàstic: hom creia que el concepte existia realment, que existeix la nació «vertadera», i que allò que calia era definir-la científicament.

La primera sotragada soferta per aquesta creença vingué de la mà de la descripció subjectivista de la nació a través de la *consciència nacional* dels seus membres. Aquesta concepció la sustentava no sols Ernest Renan, autor que hom cita tot sovint, sinó també els estadístics alemanys de mentalitat teòrica, que trobaven a faltar en aquella època la fixació d'uns criteris fiables d'adscripció nacional. La segona sotragada —a hores d'ara, malauradament, gairebé oblidada— s'esdevingué a principi del segle XX a partir de les idees d'Otto Bauer. Segons aquest capdavanter de l'austromarxisme, calia distingir diversos estadis de desenvolupament històric i, per tant, també diversos tipus de nació: la nació de l'aristocràcia, la nació dels ciutadans i els intel·lectuals, fins a arribar a la nació de l'època capitalista. D'altra banda, no era pas l'únic que feia aquesta mena de distincions: el mateix any 1907 en què aparegué el seu llibre sobre el problema de les nacionalitats, l'historiador alemany Friedrich Meinecke va difondre públicament la seva proposta de diferenciar entre dos tipus de nacions: la nació cultural i la nació política.

Ara bé, en el trànsit del segle XIX al XX, en una època en què la controvèrsia sobre

la definició de la nació batia el ple, un nou terme va fer la seva aparició en el discurs polític (i no en el científic, en un primer moment). Aquest nou terme era el *nacionisme*. Es tractava d'una paraula sense passat, d'un neologisme, per consegüent, però que comportava igualment una càrrega emocional: per a uns era sinònim d'amor a la nació —així passava, per exemple, a França—, és a dir, era un sentiment positiu; per a uns altres —sobretot socialdemòcrates i pacifistes— significava una amenaça per a la humanitat. Aquesta segona interpretació va semblar posteriorment confirmada arran de les brutalitats comeses durant la primera guerra mundial en nom de la nació. Deixant de banda la valoració, és força lògic que, amb la difusió creixent de la concepció subjectiva de la nació, el terme *nacionisme* guanyés cada vegada més terreny també en el llenguatge de la ciència, de primer als Estats Units. Allò que havia arrencat als Estats Units ja als anys trenta prengué embranzida sobretot a través del llibre de Hans Kohn *La idea del nacionalisme*. Posteriorment es difondria també al continent europeu en l'època de la postguerra, d'entrada en les ciències socials i a partir dels anys seixanta també en la historiografia. Naturalment, tot i que sempre era presentat com a «no valoratiu», el discurs sobre el nacionalisme s'interpretava de manera diferent en els diferents idiomes, de la mateixa manera que el terme *nació* comportava també connotacions molt variables. En alguns idiomes, en efecte, mancava de connotacions negatives; en altres, però, tenia una càrrega negativa molt forta. La pretensió d'una validesa i una aplicació universal em sembla, d'alguna manera, un «ou de cucut» dipositat per la recerca americana al niu europeu.

El terme es va independitzar i fins i tot començà a ser projectat retrospectivament al segle XIX, és a dir, a una època en què ni tan sols existia la paraula! Tot allò que feia referència a la nació passava, doncs, a ser *nacionalisme*, ben sovint sense matisar gaire. En el millor dels casos s'hi afegia un adjectiu per assajar una interpretació més acurada. Alguns autors (com ara Eli Kedouri o Ernest Gellner) fins i tot declaraven el nacionalisme «creador» de la nació. I tanmateix, també el nacionalisme, encara que fos considerat *primus movens*, força primordial, hauria de ser susceptible d'una explicació causal. Hi ha pocs exemples tan clars de com una paraula o un terme, separat de la realitat, es desenvolupa de manera independent, pel seu compte, i després determina retrospectivament en sentit autoritari, i de vegades fins i tot «viola», aquesta realitat.

Considero sobrer de polemitzar aquí contra l'ús irreflexiu del terme nacionalisme. N'hi ha prou d'assenyalar que en la majoria d'autors s'entén per «nacionalisme» totes les actituds, activitats i institucions que tenen alguna cosa a veure amb la nació o que declaren aquesta intenció. Això deixa oberta, és clar, la qüestió de què cal entendre per aquesta «nació».

Cal saludar el fet que, els darrers temps, cada vegada més autors han anat bandejant el nacionalisme del seu repertori científic i s'han estimat més d'optar per altres termes alternatius com ara patriotisme, identitat nacional, consciència nacional o pertinença. Jo em compto entre la minoria d'investigadors que entenen el terme només en el sentit més estret i *negatiu*, com un egoisme nacional farcit d'odi, la sobrevaloració de la pròpia nació barrejada amb un sentiment de xenofòbia i xovinisme. Entès en aquest sentit, la frontera entre el nacionalisme amb connotació nega-

tiva i la identitat nacional o el patriotisme és fluida o, dit en altres paraules, sempre hi serà present i en certes circumstàncies històriques pot esdevenir dominant.

LA NACIÓ EUROPEA ES FORMÀ SENSE «NACIONALISME»

Ara deixarem el pla de les paraules i pasarem a trepitjar el terreny de les realitats socials i culturals.

El punt de partida de les meves reflexions és el fet empíricament constatable que la major part de les comunitats d'Europa els membres de les quals es consideren «nació», es van establir —per dir-ho de manera sintètica— com a *societats burgeses* en el decurs del procés de modernització. I és que la societat industrial capitalista moderna en procés de formació s'havia d'estructurar sobre noves bases.

Per explicar-nos una mica aquest procés podríem ben bé recórrer a un *joc intel·lectual* una mica agosarat. Imaginem que no en sabem res del terme *nació* (i encara menys de la paraula *nacionalisme*) i volem analitzar i descriure el procés de reformes, sotragades i transformacions socials que acompanyaren l'adveniment de la modernitat. És a dir, tractarem de descriure alguns d'aquests processos de transformació social i cultural, des del supòsit que no tenim cap terme, cap concepte marc per englobar-los.

En el llinard de la història contemporània —diguem que entre mitjan segle XVIII i la fi del segle XIX— en totes les regions de l'oest i de l'est d'Europa podem observar un període en què el món de l'*ancien régime* postfeudal es va *desintegrar* de manera abrupta o gradual. I així, els vells

l·ligams i dependències tradicionals i quasi feudals foren afluiuats o fins i tot dissolts; la producció agrària tradicional i la dels gremis a les ciutats es veié afectada per la manufactura i la producció industrial, i obligada a buscar nous camins i a prendre decisions; el vell món del sistema patrimonial o senyorial era cada vegada menys omnipresent, menys restrictiu, les barreres estamentals semblaven més permeables; la legitimació religiosa de les autoritats privilegiades procedents de l'època feudal era cada vegada més qüestionada i, per tant, també els sistemes de valors tradicionals; cada vegada més persones desbordaven o abandonaven aquest vell món patriarcal, del qual havien format part generacions i generacions d'avantpassats, i buscaven feina a fora o miraven d'accedir a l'educació superior; la idea de la igualtat de tots els homes davant la llei i davant les autoritats de l'estat es va imposar a poc a poc.

Tots aquests processos tingueren lloc a les diferents regions d'Europa en moments també diferents, és a dir, de manera asincrònica.

La conseqüència en va ser una *crisi d'identitat* i la desestabilització i, per consegüent, la cerca –de primer entre els grups més instruïts– de *noves* seguretats i pertinences i, sobretot, de nous sistemes de valors de caire humanista. Quan la identitat lligada a la comunitat pagesa o urbana tradicional ja no tenia prou força o fins i tot s'havia esvaït, i quan la legitimitat religiosa dels privilegis i de la monarquia havia estat qüestionada, la pregunta que es plantejava era a què s'havia de pertànyer o de què es podia formar part en aquest «món desencantat».

Si els individus ja no eren considerats desiguals per naixença, era evident que deixa-

rien de ser súbdits en un context estamental i jeràrquic i passarien a ser, abans o després, ciutadans iguals en drets d'una societat burgesa basada en la divisió del treball. La mobilitat social creixent i el desplegament de l'administració i la burocràcia determinaren un augment de la intensitat de la *comunicació social*, que desbordava de molt el marc de la comunitat pagesa o urbana tradicional. En aquestes condicions, tothom podia constatar per experiència quotidiana que era més fàcil comunicar-se amb aquells congèneres que parlaven un dialecte entenedor, de manera que cadascú segons el seu estatus social utilitzava el seu vernacle o, en el seu cas, la seva llengua escrita.

Aquesta experiència era més efectiva en la mesura que els individus, a través de *l'escolarització*, que a poc a poc anava obrint-se camí, eren capaços d'imaginar un gran nombre de persones que compartien determinades característiques comunes, bé perquè vivien sota el mateix governant, perquè habitaven el mateix territori històric i tenien per tant un passat comú, o perquè parlaven una llengua (o un dialecte) mútuament comprensible. Així es va formar o més aviat es va activar –de primer en els caps d'una minoria culta– la idea que els lligams i les relacions de l'antiga societat estaven desfent-se progressivament. La desintegració que observaven es presentava com una reestructuració o una refosa de l'antiga societat estamental, que esdevenia una comunitat basada en la divisió del treball, els membres de la qual eren iguals en drets, s'entien més bé els uns amb els altres, posseïen un destí comú i interessos comuns i a més podien comportar-se també de manera solidària entre si.

Aquesta visió recolzava sobre un concepte il·lustrat preexistent de la *pàtria*, a la

qual havia de ser útil tota persona educada, és a dir, el concepte ja esmentat del patriotisme de l'època de la Il·lustració. Hi hagué diverses possibilitats per a la configuració política concreta d'aquesta comunitat: de vegades es realitzava per la via d'una monarquia constitucional, i podia donar-se el cas que aquesta monarquia tingués forts trets de justícia social de motivació religiosa, altres vegades el procés acabava en un Estat constitucional assolit per la via revolucionària, com a Monarquia o com a República.

Les formes, doncs, podien ser variables, però *no hi havia alternativa* a aquesta nova configuració de l'organització social i la reestructuració cultural de la societat. En altres paraules, no coneixem cap altre tipus d'estructuració de la societat moderna que la que es va dur a terme segons paràmetres que avui en diem «nacionals».

I justament ara, només ara, entra en escena el concepte central que, altrament, figura al principi de tot: *la nació*. Aquest terme ja existia, com hem dit, en l'ús normal de tots els idiomes de cultura de l'Europa d'aleshores i tenia una connotació *positiva*, tot i que variable segons el context, car de vegades es relacionava amb la terra natal, i d'altres amb el poder polític, amb la independència, amb els privilegis feudals, amb la llibertat de l'individu o amb la protecció enfront de l'opressió exterior. En alguns idiomes hi havia també un terme alternatiu, com ara «el poble» [*das Volk*] en alemany, que també era percebut amb una càrrega positiva.

La nació no era, doncs, originàriament cap programa preestablert d'antuvi, cap projecte d'acord amb el qual hagués de reorganitzar-se la societat, però era extraordinàriament adient com a caracterització de la nova realitat sociocultural que —més enllà de qualsevol conceptualització— s'estava

formant a partir d'aquesta reorganització de la societat i que va rebre el nom de «nació». Amb tot, no negarem el fet que al llarg del segle XIX es va donar també una mena de «*transfer*» cultural en els casos en què, amb un cert retard, aparegueren nous moviments nacionals que s'ajustaven al model de la nació ja existent o que miraven d'ajustar-s'hi. No sols a l'Europa central, sinó també a Catalunya, s'hi pot observar —tot i que més endavant, cap al 1900— un canvi dels «regionalistes» en «nacionalistes». Fins i tot hi hagué casos a Europa en què calgué crear, inventar, en llengua pròpia el terme abstracte corresponent a nació (*kansa* en llengua finesa).

Què és el que volíem demostrar a través d'aquest joc intel·lectual tan singular?

M'ha semblat escaient, en primer lloc, per a fer entenedor el fet que en els processos de formació de les nacions hi havia a Europa determinats trets i característiques que no trobaríem enlloc més del món.

En segon lloc, i sobretot, volia deixar clar que en aquell procés que anomenem de formació de les nacions modernes no apareix de cap manera, com a *primus movens*, una idea relativa a la nació que calia crear i, menys encara, el dit nacionalisme. Això no exclou, però, que la nació fos elevada posteriorment a *valor en si* cultural, i fins i tot ètic, a principi vinculant de la vida solidària.

Les premisses d'això es trobaven ja gairebé preprogramades en el patriotisme il·lustrat. L'il·lustrat patriòtic considerava un deure ser útil al poble que vivia en la seva pàtria, la qual cosa no volia dir, de tota manera, que s'hagués d'identificar necessàriament amb aquest poble. En canvi, el patriota modern ja s'identificava amb el «seu» poble. Aquest tomb ètic s'havia de manifestar abans o després en la concep-

tualització d'allò nacional. Com a conseqüència de tot plegat, els individus cultes de sensibilitat patriòtica considerarien aquest terme «nacional», amb tota naturalitat, com una eixida de la crisi d'identitat i el més adequat per a caracteritzar la nova identitat.

Si fins ara ens hem mogut potser en un pla massa abstracte, ara convé examinar fins a quin punt la *realitat històrica* empírica s'ajustà a aquesta teoria. D'entrada hem de recordar que en realitat els processos de formació nacional no només es desenvoluparen —com ja s'ha dit— de manera asincrònica, és a dir, amb diferències temporals, sinó també que el seu contingut, les estructures socials i polítiques que incorporaven, era així mateix variable. La diferència bàsica rau en el fet que en alguns casos la nació moderna es formà a través de la reestructuració interna d'un estat que havia tingut existència continuada durant segles, de manera que ens trobaríem davant una *nació-estat* amb la seva classe dominant, una alta cultura homogènia i una llengua escrita pròpia, mentre que en altres casos s'hagué de formar sota la inspiració d'una visió de la nació possible, que mirava de realitzar-se a través d'un *moviment nacional*.

Per a donar exemples d'aquests dos tipus legítims de formació de nacions, representem-nos el mapa d'Europa en el llindar del segle XIX. Hi trobarem, d'una banda, uns quants estats que eren quasi monoètnics: les *nacions-estat* de França, Holanda, Portugal i Suècia, als quals cal sumar encara dos estats amb una nació-estat antiga fortament dominant, Espanya i Gran Bretanya, estats en els quals a més de la nació-estat dominant vivien també uns altres grups ètnics.

D'una altra banda, hi trobarem també un gran nombre d'*ethnies* (en el sentit d'Anthony Smith), moltes de les quals —com

sabem avui— han donat lloc a nacions plenes i en la majoria dels casos fins i tot a estats nacionals. Això ni estava preprogramat pels «nacionalistes» ni era cap «necessitat» històrica. No totes aquestes ètnies van donar lloc a nacions plenes. Hi van reeixir, com a tals, sobretot les que formaven part dels tres imperis multiètnics d'Europa central i oriental, però també en trobem a l'Oest d'Europa (irlandesos, catalans, flamencs, noruecs, bascos). El camí cap a la nació plenament formada (fins i tot sense comptar amb un estat propi) passava en aquests casos pel desenvolupament d'un moviment nacional.

No farem aquí una descripció àmplia i detallada dels moviments nacionals. Constatarem només que la majoria d'aquests moviments nacionals assolirien tard o d'hora els seus objectius. S'hi tractava sobretot de l'acollida, de l'acceptació de la identitat nacional per les masses, de l'assumpció de la llengua i la cultura pròpies, per tal de desplegar l'estructura social plena de la nació a què s'aspirava i un cert grau de participació (de vegades molt àmplia, de vegades més reduïda) en les decisions polítiques i l'autogovern.

De les nacions possibles van sorgir majoritàriament ja en el decurs de la segona meitat del segle XIX nacions sense estat. La majoria ni tan sols van inscriure als seus programes la independència i la formació d'un estat nacional, sinó que comptaven simplement d'aconseguir l'autonomia. D'altra banda, tan sols uns quants moviments nacionals aconseguiren abans de la primera guerra mundial la independència i un estat propi, i gairebé tots es trobaven al sud-est d'Europa (els grecs, serbis i búlgars). Fora d'aquests, només el moviment nacional noruec aconseguí la formació d'un estat propi, al començament ja del segle XX.

La contraposició entre la nació-estat i els moviments nacionals que hem establert aquí i la insistència en la gran diferència entre ambdós processos de formació nacional, no obeeix a una mera consideració de caire acadèmic sobre el passat. Més aviat respon a l'interès per un problema que és actual encara en la nostra època. Amb estat propi o sense estat propi, al final dels moviments nacionals reeixits hi havia «petites nacions» que presentaven una diferència important amb les que havien arrancat d'una existència estatal. Si es vol entendre i interpretar els estereotips i les cultures polítiques específiques d'aquestes «petites nacions», cal tenir en compte aquesta diferència.

Farem ara referència breument, i només a tall d'exemple, a alguns d'aquests estereotips:

Per als membres de les petites nacions la seva existència nacional no era (i no és encara avui) òbvia i evident, i sempre havien de justificar la seva aspiració a l'autogovern.

Durant molt de temps després del triomf del moviment nacional persistí, i en alguns casos persisteix encara avui, l'estereotip de l'amenaça exterior a la nació i els seus interessos.

S'afegeix a això, com a derivació, el culte al poble pla com a mantenidor o salvador de la nació, que és sovint acompanyat per simpaties envers un democratismes igualitari.

L'educació i l'educació popular com a tret distintiu de la identitat nacional és altament valorada.

Més que no a les nacions-estat, hi sovintreja una mena de provincialisme que jo entenc com una desconexió conscient i volguda respecte del «gran món» i l'autosatisfacció amb les petites aspiracions relacionades amb el treball i la cultura propis, lligada a la malfiança envers tot allò estranger.

Aquestes antigues nacions sense estat no tingueren ni tenen cap experiència com a potències colonials i només algunes pertanyents a l'àmbit d'Europa occidental (escocesos, gal·lesos, catalans) pogueren participar activament de l'expansió colonial de la seva nació-estat dominant, i beneficiar-se'n.

Per concloure aquestes reflexions sobre la gènesi de les nacions modernes voldria cridar l'atenció sobre el que constitueix una perspectiva errada que jo considero un parany històric. Ben sovint, en efecte, hom considera el present nacional des de la perspectiva de les categories morals del segle XIX i a l'inrevés, hom considera el passat de les nacions i el capteniment pretèrit dels seus membres des de coordenades actuals. Això té com a conseqüència que molts –massa– autors, sobretot anglosaxons, condemnen amb un sentit palès de superioritat els moviments nacionals del segle XIX com a «nacionalistes» o fins i tot «eticistes» seguint criteris del present i que després aquesta condemna es projecti també retrospectivament sobre algunes de les nacions o dels moviments nacionals actuals. De vegades les coses són així, però en la majoria dels casos no.

QUÈ N'HA RESTAT, DE LA NACIÓ, A EUROPA I AL MÓN?

Després d'aquest recorregut històric retornem ara a la pregunta de partida de les meves reflexions. Què passa amb les nacions a Europa i al món actual? Si la moderna comunitat nacional es va formar com a part integrant de la *modernitat*, és ben legítim de plantejar-se la qüestió de quin és el seu

paper o fins i tot quina és la justificació de la seva existència en la *postmodernitat*. Potser la nació ja no compleix el seu paper social i es troba, per consegüent, en un procés de decadència? La qüestió no és de cap manera nova: fa ja cent anys la va formular com a pronòstic de futur Rosa Luxemburg i d'una manera menys radical, Lenin.

Me'n recordo encara avui molt bé dels leninistes autèntics, que miraven d'establir quan i com podia o havia d'esdevenir-se això. L'únic projecte concret que en va sortir fou el concepte fracassat del «poble soviètic», una supernació a la qual havien de subordinar-se les diverses identitats nacionals particulars.

Això s'assembla molt a les fantasies actuals d'alguns euroentusiastes que profetitzen el declivi de la nació i la integració del «nacionalisme» en una identitat europea que ho englobaria tot. No vull dedicar gaire atenció a aquesta mena de profecies. D'entrada, perquè l'experiència quotidiana les desmenteix. Penso que cal remarcar encara la dificultat derivada del fet que hom té potser massa poc en compte la diferència que hem descrit aquí entre el terme *nació*, amb la seva *càrrega emocional*, i la realitat administrativa o sociopolítica *fredament racional* de l'estat nacional. Perquè, quin potencial emocional pot tenir la identitat europea?

En la perspectiva europea general, i en termes macrohistòrics, ens ha de cridar poderosament l'atenció una diferència del tot substancial amb el segle XIX. Avui l'estat nacional és la norma a Europa o, millor dit, forma part de la normalitat. Hi trobem ben poques nacions sense estat procedents del segle XIX, i pràcticament només a Europa occidental.

La major part de les nacions europees es formaren *sense estat* i s'imposaren com a

part de la normalitat, però cal dir que ni de bon tros totes les seves elits polítiques aspiraven al segle XIX a un estat propi. Aquesta no és, però, l'única diferència que podem registrar en la naturalesa del grup social «nació» d'ençà del segle XIX. Certament, quan comparem la comunitat que es va configurar en l'època de formació del Vuit-cents com a grup social extens, i que va rebre el nom de «nació», amb la realitat social que avui rep en termes globals aquesta mateixa denominació, hi trobem diferències tan importants que un escèptic radical podria concloure que la vella nació «clàssica» (com a comunitat) només existeix en forma de les institucions nacionals que subsisteixen i com a record susceptible d'actualització. Amb prou feines podríem defensar aquesta tesi amb una formulació tan radical, però tanmateix em sembla que conté un nucli racional. I en aquest sentit faríem bé de preguntar-nos què n'ha restat, dels lligams i valors fonamentals sobre els quals es va bastir la nació europea del segle XIX.

La nació ja no és considerada avui un «valor en si» sinó que, en comptes d'això, hom destaca el valor de la societat civil (organitzada en estat nacional). No seria gens difícil descobrir que la força d'atracció emocional de la societat civil en la nostra època *no* és, ni de bon tros, tan forta com la de la societat nacional al segle XIX.

1. L'imperatiu humanista segons el qual servint la nació hom serveix la humanitat sonarà a hores d'ara més estrany i llunyà a l'individualisme neoliberal imperant.

2. El terme «interessos nacionals» és gairebé sempre un eslògan que es fa servir en l'agitació política, però majoritàriament allò que es considera defensable i acceptable és només l'interès del ciutadà individual.

3. Quan es fa seriosament referència als interessos nacionals, és amb relació a la competitivitat estatal en el terreny del comerç i la indústria; l'optimisme clàssic del progrés de la comunitat organitzada com a nació és objecte de burla, com a passat de moda, o en tot cas qüestionat.

4. Dels codis nacionals que es basaven en tradicions històriques compartides, n'ha restat ben poc: la consciència històrica es limita habitualment a la història contemporània, que es fa servir com a instrument en la lluita política.

5. La continuïtat típica de l'època «clàssica» de les nacions entre l'alta cultura i la cultura popular, sobre la qual recolzaven els codis culturals nacionals, és ja cosa del passat. Com més va més gran esdevé la distància entre l'alta cultura d'una capa molt prima de l'elit intel·lectual i la cultura servida pels mitjans de comunicació de masses, fortament globalitzada (i per tant, no nacional). Aquesta cultura mediàtica globalitzada (i americanitzada) desplaça o margina gradualment les cultures nacionals.

6. En connexió amb això, l'idioma nacional perd a poc a poc la seva posició en els nivells més alts dels valors i símbols nacionals.

7. Aquests dèficits són compensats només parcialment per una nova força, desconeguda al segle XIX, generadora d'identitat: l'esport com a espectacle de masses.

Un afebliment substancial dels sentiments nacionals ve de la mà de la *pluralització de les identitats*. Si en temps pretèrits tenia vigència la norma segons la qual la identitat nacional és la forma universal i vinculant de les pertinences, ara sabem —i ens en beneficiem— que cada individu té diverses identitats i que fins i tot hom pot

reclamar dos o més identitats nacionals. Això determina que en part s'hagi afeblit o esborrat la línia de separació entre «ells» i «nosaltres», en el passat tan rígida i marcada.

Cal tenir en compte, a més, la diferència quant a la naturalesa de la mobilitat horitzontal. A hores d'ara s'han anat conformant *elits supranacionals* que mantenen la nacionalitat, sí, però no en fan gaire cas, car poden buscar i trobar la seva feina i els seus guanys en qualsevol lloc d'Europa o del món, i a més es comuniquen no pas en la seva llengua materna, sinó en la *lingua franca*, que és l'anglès.

El fet que l'existència nacional hagi esdevingut òbvia per als ciutadans de gairebé tots els estats nacionals europeus no exclou la presència de recialles o manifestacions transformades de la identitat nacional.

Entre les recialles positives cal esmentar sobretot, al meu parer, les demostracions de *solidaritat nacional* d'un abast social veritablement remarcable que apareixen en situacions de crisi o de catàstrofe. L'exemple més conegut que se'n pot adduir és la reunificació alemanya, però també hem pogut observar importants recialles de solidaritat en casos de catàstrofes naturals, com ara les inundacions o els terratrèmols.

Entre les recialles negatives s'apunta sobretot a la sobtada explosió de nacionalisme en alguns països postcomunistes. Per raons d'espai em limitaré a un comentari més aviat sintètic. Allò fou una breu represa de moviments nacionals que es desenvolupaven sota circumstàncies anàlogues a les que determinaren el que he caracteritzat com les condicions «clàssiques» de la crisi d'identitat. Aquesta vegada, però, es va produir en condicions marcades per una comunicació social altament desenvolupada i enmig d'una forta lluita pel poder polític.

El component ètic rebé una formulació més aviat negativa, en termes de refús de la dictadura comunista.

Un element més ampli i durador, que també podem comptar entre les recialles negatives, són les manifestacions cada vegada més fortes de *xenofòbia* envers els «altres», els immigrants. Sovint es tracta d'una projecció del sentiment nacionalista colonial de superioritat, però moltes vegades també d'una reacció primitiva al fenomen nou del multiculturalisme.

Analitzarem ara quin ha estat el paper dels termes que hem considerat aquí en un món globalitzat. Durant la segona meitat del segle XX, en particular, els termes nació i nacionalisme es difongueren universalment i desenvoluparen, si es pot dir així, una vida pròpia. Els nous estats sorgits de les antigues colònies s'anomenaren *nations*. Poc després –i de vegades fins i tot al mateix temps– es va plantejar la pretensió d'un nombre creixent de tribus, de grups ètnics, de ser reconegudes també com a *nations*.

També els estats asiàtics i llatinoamericans en procés de modernització s'havien definit en part ja abans, en el decurs de la seva inserció en la modernitat i el capitalisme, com a nacions. L'analogia amb Europa es podia trobar, sens dubte, en la realitat d'una modernització que s'obria camí, però els antecedents socials, culturals i polítics, i també el punt de partida, hi eren totalment diferents. Sociòlegs i politòlegs, sense pensar-s'ho gaire, van englobar-ho tot això en el concepte totalitzador de nacionalisme, tot sovint sense adonar-se que confonien la realitat amb l'aparença.

Dit d'una altra manera: l'ús irreflexiu del terme nacionalisme obria les portes de bat a bat en la recerca –i potser també en la política– per a una sèrie de malentesos i

interpretacions errades, derivades de l'assimilació ingènua de formacions socials amb un *arrelament cultural totalment diferent*, només perquè se'ls havia posat el mateix rètol. El terme *nació*, originari d'Europa, fou importat (juntament amb el de nacionalisme), com una realitat òbvia i evident, als països no europeus, només pel fet que aquests es donaven a si mateixos aquesta denominació. Sovint tot plegat es vinculava a la connotació positiva del *nationalism*, perquè es tractava de la lluita contra l'exploació colonial exterior i per la supressió de l'opressió interna. Naturalment, hom no pot prohibir aquests processos (i excessos) de transferència cultural, però la recerca independent, si més no, hauria de dedicar l'atenció que pertoca al fet que, precisament, les condicions històriques, tradicions i arrels socioculturals d'aquest «nacionalisme» globalitzat són substancialment diferents de les que actuaren en el procés de formació de les nacions europees.

D'aquesta mena de confusions podem dir-ne el *parany globalista*. En què consisteix? S'accepta en general que la majoria dels paladins que van reeixir de les noves *nations* d'Àfrica i Àsia (i en part també de l'Amèrica Llatina) utilitzaren la terminologia i la fórmula nacional no tant per aconseguir la integració cultural interna de les comunitats dels seus estats com, més aviat, per enfortir la seva *posició de poder* i, arribat el cas, engrandir la seva riquesa personal. Si caracteritzem les seves activitats amb el terme *nationalism*, llavors aparentment no hi ha cap dificultat per arrencar aquest model en la mateixa categoria que el «nacionalisme» europeu i fins i tot per projectar-lo cap al passat. Perquè també en el passat, és clar, hi hagué pertot arreu «nacionalisme».

Valent-se d'una generalització barroera, per tant, alguns teòrics d'anomenada han pogut afirmar que les nacions –tant se val quan i on tingueren el seu origen– són simples construccions o fins i tot invencions d'intel·lectuals frustrats o de polítics àvids de poder. Aquestes teories podrien ser demostrables en el cas d'Àfrica o d'Àsia, però estan en contradicció directa amb tot el que sabem sobre la història dels processos de formació nacional a Europa.

També aquestes discrepàncies –i ara tornaré a la meua posició de partida– posen en relleu el perill metodològic que amenaça quan s'opera la ja esmentada separació entre *concepte i realitat*. Com a conseqüència d'aquesta separació una i la mateixa paraula designa, en condicions socioculturals del tot diferents, segments de la societat o tipus de comunitat políticament organitzada també totalment diferenciats. El que s'anomenava a Europa nació encara a començament del segle XX, existeix a l'Europa d'avui més aviat *com a decorat i record*, mentre que el que avui s'anomena *nació* fora d'Europa és, al seu torn, una comunitat social i cultural *totalment diferent* d'allò que la nació fou a Europa (i és encara en alguns romanents). I tanmateix, aplicat a tot això, hom fa circular el terme *nationalism* com una caricatura que s'empra a cor què vols, i que es pot enganxar arbitràriament sobre qualsevol objecte. Per descomptat, anirà lligada quasi sempre al menyspreu i la condemna implícits.

Això no obstant, aquesta tensió entre els conceptes importats d'Europa i la realitat social africana o asiàtica forneix alhora una matèria fascinant de recerca per al futur.

Per concloure caldrà remarcar que –més enllà de la vida pròpia específica de les

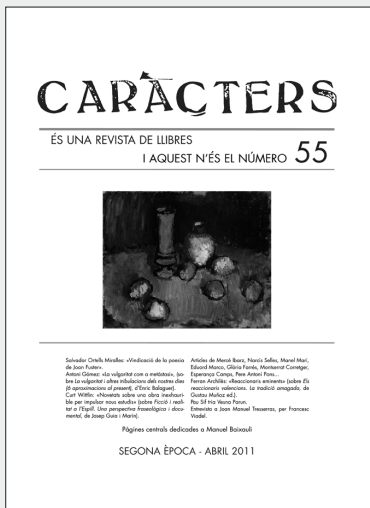
anomenades *nations* de fora d'Europa– la realitat institucionalitzada de la nació viu també a la seva llar europea un canvi significatiu. La difusió i expansió generalitzades dels estats nacionals ha fet que l'existència nacional hagi esdevingut *estatal* i en conseqüència allò nacional ha passat a ser objecte de les *lluites polítiques de poder* i és controlat i manipulat en el context d'aquestes lluites. Dit breument, sovint tenim la impressió que la comunitat nacional, per la qual hom estava disposat a treballar i arribat el cas a sacrificar-se i que a més era percebuda com el *centrum securitatis*, deixa a poc a poc d'acomplir les seves funcions originals. No ha mort ni ha desaparegut, però ha perdut el seu llegat humanista i es troba per això en un atzucac. Perviu en tant que estat com a marc d'un grup social extens ben real, però ha passat a formar part, cada vegada més, de l'univers de les paraules, de la retòrica, i se'ns presenta com una mena de pretext per a les lluites de poder. Això obre camí a la demagògia i a l'abús a mans dels mitjans de comunicació.

En aquest sentit la meua resposta a la pregunta que encapçala aquestes pàgines serà més aviat escèptica o potser ambivalent: l'Europa actual necessita la nació? Sí, Europa necessita la nació, necessitem el principi de responsabilitat envers la comunitat més enllà dels individus, la solidaritat conscient amb el col·lectiu nacional, el conreu de la cultura nacional i la convicció que a través del treball constructiu per la nació servim també la humanitat. Tanmateix, aquest concepte de nació ja no existeix a hores d'ara o bé la nació entesa en aquests termes vegeta, com s'ha dit més amunt, com un record, com una invocació (passada de moda), com un *lieux de mémoire*. Allò que avui existeix efectivament en tant que

nació és un conjunt d'escenaris de les lluites polítiques de poder, on el que es juga són interessos individuals o de partit, i on a més la dimensió específicament nacional és arraconada cada vegada més per l'acció de les forces supranacionals, tant en el terreny del comerç com en l'àmbit de la cultura. Gosaré afirmar que *aquesta mena* de nació no té especial utilitat per al futur d'Europa.

Em sap greu, però no puc imaginar-me cap sortida positiva d'aquesta situació si ens atenim al pla de la realitat. En el pla dels conceptes potser podria ajudar el record dels ideals humanistes originaris de la formació de les nacions, per tal d'introduir i assentar la distinció entre nacionalisme egoista i patriotisme positiu en el plantejament mateix de l'educació cívica. □

Traducció de Gustau Muñoz

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 55 Abril 2011

Salvador Ortells Miralles: «Vindicació de la poesia de Joan Fuster»

Antoni Gómez: «La vulgaritat com a metàstasi»
(sobre *La vulgaritat i altres tribulacions dels nostres dies*
(6 aproximacions al present), d'Enric Balaguer)

Curt Wittlin: «Novetats sobre una obra inexhaurible
per impulsar nous estudis» (sobre *Ficció i realitat a l'Espill.*
Una perspectiva fraseològica i documental, de Josep Guia i Marín)

Articles de Mercè Ibarz, Narcís Selles, Manel Marí,
Eduard Marco, Glòria Farrés, Montserrat Corretger,
Espanya Camps, Pere Antoni Orts...

Ferran Archilés: «Reaccionaris eminents» (sobre *Els reaccionaris
valencians. La tradició amagada*, de Gustau Muñoz, ed.)

Pau Stif tria Vesna Parun

Entrevista a Joan Manuel Tresserras, per Francesc Viadel

Pàgines centrals dedicades a Manuel Baixauli

Publicació Trimestral

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques 13 - 46010 València Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067 E-mail: caracters@uv.es

L'ESPILL

Transformacions en la universitat

Estudiantat desajustat o universitat desajustada?

Alicia Villar

Les formes de vinculació de l'estudiantat universitari amb la institució universitària i els estudis estan canviant respecte a moments anteriors, especialment, des que la universitat d'elits passà a convertir-se en un sistema més massificat. L'augment de la demanda d'educació universitària a l'Estat espanyol ha estat espectacular en les darreres dècades del segle XX, tot i que existeixen diferències territorials significatives. Mentre que al curs 1959-60 la població universitària era de 170.602 estudiants matriculats, en el curs 2009-10 hi havia 1.556.377 estudiants, 1.200.763 de primer i segon cicle, 203.352 de grau, 81.840 de màster i 70.422 estudiants de doctorat. El sorgiment de noves universitats també ha estat considerable: en 1975

hi havia 28 universitats, en 1985 hi havia 35, en 2005 un total de 73 i en 2010 en són 78 (50 públiques i 28 privades).¹ Així doncs, la dimensionalització de l'accés i de les institucions universitàries són elements indicatius quan s'assenyalen els canvis i les transformacions de la universitat al llarg de les darreres dècades del segle XX, com també ho és l'augment de la presència de les dones a la universitat, tant pel que fa al nombre d'estudiantes, com del personal universitari, tot i que aquesta presència, de vegades etiquetada com a *feminització de la universitat* s'ha distribuït, paga la pena remarcar-ho, de manera no equitativa respecte als barons. Fins ara, les dones s'han decantat més per escollir, ja en l'ensenyament secundari, els itineraris de ciències de la salut i d'humanitats, la qual cosa significa que ha operat una selecció clara i marcada pel gènere prèvia a l'arribada a la universitat segons els estereotips de divisió per sexe, desmarcant-se de les titulacions i coincidint en una tria més concentrada en les carreres que s'han anomenat de *cicle curt*, principalment diplomatures, i considerades de poc prestigi social. Els homes i les dones duen a terme un procés diferenciat d'elecció dels estudis, com es constata en una enquesta recent entre estudiants i estudiantes de la Universitat de València, així doncs, pel que fa a la decisió de triar

Alicia Villar Aguilés (Barcelona, 1976) és doctora en Sociologia i professora i investigadora en el camp de la Sociologia de l'Educació i de la Formació a la Universitat de València. Les seues línies de recerca actuals estan vinculades principalment amb l'estudi de les transformacions del sistema universitari, els canvis en las característiques socioeconòmiques de l'estudiantat, la participació en els moviments estudiantils i l'anàlisi dels indicadors educatius. Amb aquest treball va guanyar el Premi de Comunicació Científica Joan Lluís Vives (modalitat Ciències Socials i de l'Educació i Humanitats) en la seua Onzena Edició (2010), atorgat per la Xarxa Vives d'Universitats de l'àmbit lingüístic català.

la carrera, les dones responen amb major freqüència que aquesta decisió la comenten amb els amics i les amigues, en canvi, els homes responen en major proporció que cerquen informació per Internet per decidir l'elecció dels estudis. La incorporació de les dones a la universitat té, doncs, els seus matisos perquè es tracta d'una incorporació amb diferències, com també ho és la incorporació a la docència universitària: existeix una distribució desigual de les dones a causa d'unes *discriminacions ocultes*, per les quals a mesura que avancen les fases prèvies a la carrera docent (doctorat i tesi), el nombre de dones decreix molt més que el dels homes, és el que s'ha anomenat una *dobla selecció* (García de León, 1990).

Un altre dels elements que caracteritzen les transformacions en el sistema universitari de les darreres dècades ha estat l'augment i diversificació de l'oferta acadèmica amb la creació de noves titulacions, especialment, durant la dècada dels 90, amb la inclusió de titulacions molt professionalitzades i amb una dilatada existència prèvia al marge de la universitat. Això ha donat lloc a un augment destacat de les titulacions de cicle curt (diplomatures, enginyeries tècniques) i un desplaçament cap a l'especialització professional, entrant-hi en terrenys que podrien considerar-se propis d'una formació professional de grau superior, allunyant-se dels terrenys acadèmics i d'investigació clàssics. Tots aquests elements han incidit en la configuració de les orientacions de cada centre universitari, unes més professionals, unes altres més acadèmiques, unes amb tendència a estudis aplicats, unes altres més cap a la investigació bàsica. Aquesta diversificació aporta heterogeneïtat en l'organització de

cada centre universitari, en els quals es desplegaran les forces existents dels camps, ja ho assenyalava Bourdieu, en relació amb la jerarquia social de les facultats i els pesos socials de cadascuna.

Els tres elements transformadors del sistema universitari que acabem de destacar (*universitat de masses, major accés de les dones, diversificació de titulacions*), han generat al llarg dels anys conseqüències i efectes en l'estudiantat, en les relacions socials al si de la universitat, en les maneres de vincular-se als estudis i a la institució universitària. L'augment de l'accés a la universitat ha comportat l'arribada de nous perfils, d'estudiants de diferents condicions socioeconòmiques, amb una major diversitat de components sociològics (edat, classe social, situació laboral, situació familiar) que de vegades s'anomena, inadecuadament pensem, la *democratització de la universitat*.

La reforma que s'està duent actualment a terme en el context universitari espanyol, en el marc de construcció de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES), comporta una nova oferta acadèmica de graus i màsters que sacsegen l'oferta acadèmica que hi existia fins aleshores, entre d'altres novetats considerables, com ara una nova equivalència d'hores en els crèdits ECTS (*European Credit Transfer System*), és a dir, 10 hores de classe presencial i 15 hores de treball autònom de l'estudiantat, pel que fa al marc concret de la Universitat de València. Un dels punts innovadors de la *reforma de Bolonya*, com es coneix popularment aquesta reforma, és la transformació del *circuit ensenyament-aprenentatge* en el sentit que l'estudiantat assolirà un protagonisme més gran en l'aprenentatge, de manera activa i autònoma. Tanmateix, la peculiaritat

de determinades facultats i determinades titulacions no afavoriran, intuïm, l'assoliment d'aquest repte, perquè, existeix una cultura universitària *docent-discent* molt marcada en la qual el professorat ensenya i l'estudiantat escolta i pren apunts. El fet de plantejar el repte d'un estudiantat més actiu és un esforç que demanarà un acostament d'ambdós actors, estudiantat i professorat, i una aposta necessària per la innovació educativa i per l'exigència d'aquesta per part de la pròpia institució, com una expressió de rendició de comptes de la innovació i de l'excel·lència de la qual tant es parla i s'escriu darrerament.

Unes altres transformacions en el context universitari de la primera dècada del segle XXI es troben connectades amb transformacions a escala global en societats econòmicament i tecnològicament avançades, com ara el desplegament i l'accessibilitat a les tecnologies digitals que han transformat les relacions socials i que han donat pas a una creixent pràctica virtual amb la finalitat de compartir informació i de saber què ocorre en temps real, mitjançant l'ús de les xarxes socials. Les tecnologies de la informació transformen la manera de relacionar-se socialment i també de vincular-se amb la formació universitària, tot i que aquest escenari té els seus matisos: malgrat que al context universitari s'ha avançat de manera ràpida quant a facilitar-hi l'accés i l'ús de les tecnologies de la informació i de la comunicació, pel que fa a les relacions institucionals i a les comunicatives entre professorat i estudiantat cal advertir que l'impacte real de l'ús específic d'Internet en el procés d'ensenyament i d'aprenentatge està resultant complex a causa de diferències de percepció generacionals i també de

diferències educatives entre estudiantat i professorat.

En aquest context universitari en transformació destaquem un nou model d'estudiantat que conceptualitzem com a l'*estudiantat emergent*: un estudiantat que incorpora la universitat a la seua vida, més que una incorporació d'ell a la universitat. Així doncs, més que integrar-se l'estudiant en la universitat, és aquesta qui s'ha d'incorporar a l'estudiantat donant lloc a un nou model de vinculació que anomenem *ubicació universitària*. La definició del verb *ubicar*, literalment, s'associa al llenguatge burocràtic, en el sentit de situar (un edifici o un terreny) en un determinat indret. D'altra banda, de manera relacionada, trobem el mot *ubiquïtat* que significa la qualitat de l'ésser que és present, tot ell, simultàniament, a tot arreu. La *ubiquïtat* és, doncs, la qualitat d'*ubic* (d'*ubiqua*) que prové del llatí *ubique* que significa *a tot arreu*. La qualitat d'ubiquïtat s'ha emprat per referir-se a Déu en un sentit omnipresent, d'estar a tot arreu, en tots els llocs. Actualment, el mot ubiquïtat també s'empra en la terminologia relacionada amb Internet, amb les teoritzacions sobre la Web 2.0, la web mòbil, les xarxes socials virtuals o els potents i quotidians buscadors d'Internet pels quals transcorren, prèviament a l'accés als continguts, les nostres cerques on deixem un rastre de petjades digitals sobre allò que busquem amb *cercadors omnipresents*. La qualitat de la ubiquïtat podem associar-la doncs, a aquestes tecnologies i a les persones que en fan ús, especialment els joves i, per tant, a una gran part dels estudiants universitaris. Aleshores, com a imatge anecdòtica i quotidiana, al mateix temps que s'està cercant informació per a

un treball de classe, s'està llegint una definició en una enciclopèdia digital, està obert el servidor de missatgeria instantània i s'estan pujant les fotos a una xarxa social: una ubiqüitat digital i virtual i, al mateix temps, social. Així doncs, la ubiqüitat, que ens recorda també l'anomenat *puntillisme juvenil*, terme encunyat per Bauman, té ací un sentit de la capacitat de ser vist i ser trobat virtualment i també se li pot atribuir la capacitat de trobar-se, al mateix temps, en diversos llocs, fent diverses coses simultàniament. En aquesta línia, l'estudiantat universitari, desenvolupa una àmplia dosi d'ubiqüitat: unes estudiantes i uns estudiants que són capaços de combinar l'*ofici d'estudiar*, com n'ha dit el sociòleg Alain Coulon, amb la dedicació a treballs diversos i en diverses condicions i situacions laborals, també amb altres ocupacions, com ara les responsabilitats familiars, sobretot en casos d'estudiantat de major edat, i amb la dedicació a les relacions socials entre iguals i a l'oci presencial i virtual. El fet d'ubicar-se amb ubiqüitat és un element que caracteritza l'estudiantat actual. Aquest estudiantat emergent contemporani genera noves percepcions, representacions i demandes amb un ritme compassat amb els canvis tecnològics i les noves formes per interactuar i també amb la representació social d'una universitat de massa més oberta a admetre distints perfils, encara que això no sempre comporta desenvolupar canvis institucionals ajustats a noves demandes i ritmes de dedicació als estudis diferents. La incorporació d'un estudiantat heterogeni o *non-traditional students*, com l'anomenen sovint en la literatura especialitzada anglosaxona, és una de les singularitats per la qual s'està incrementant la presència d'un

estudiantat que no accedia a la universitat en èpoques anteriors. Això produeix, d'una banda, desajustos quant a la informació i el coneixement que es té sobre l'estudiantat, i, de l'altra, planteja noves demandes i respostes a la institució universitària, com ara el cas de l'increment d'universitaris de major edat. Al fil d'això, en el curs 2010-11 s'obren nous accessos en el sistema espanyol universitari basats en un criteri d'edat, com és l'accés dels estudiants majors de 40 anys amb experiència professional i el dels majors de 45 anys. Encara que l'estudiantat que accedirà per aquestes vies representarà un percentatge baix, convé tenir-ho en compte i conèixer l'augment de la diversitat d'edat en la universitat, una característica sociològica que ja s'ha vist incrementada per l'augment de la formació continuada o *lifelong learning*, un altre dels trets (i de les etiquetes) rellevants en el marc de la recerca i en les polítiques sobre formació universitària en l'actualitat. La formació contínua i al llarg de la vida s'enclava, en ocasions, sota la lògica expansiva de l'educació, en augment incessant els darrers anys i que es manifesta palesament en l'educació universitària. Val a dir que els estudiants demanen més formació: formació continuada, formació al llarg de la vida, màsters, formació complementària per obtenir una credencial que certifique el nivell de grau, etc. Però, al mateix temps, s'hi constata una major tendència a no assistir-hi a les classes en comparació amb èpoques anteriors quan hi havia una vinculació més *presentista* amb els estudis i amb la universitat. Aquesta situació representaria una paradoxa entre la lògica expansiva de l'educació i la consolidació d'una absència en els estudis (a classes i a exàmens), major

o menor segons la realitat diversa de titulacions. Segons els resultats de la nostra recerca, gairebé 1 de cada 5 estudiants no es presenten als exàmens, allò que anomenem *absència avaluativa*; aquesta proporció pot augmentar considerablement en algunes titulacions on més de la meitat de l'estudiantat no acudeix als exàmens. Pel que fa a l'assistència a classe, només 3 de cada 5 estudiants declaren anar a classes teòriques i pràctiques sempre o quasi sempre, cosa que representa un volum més que considerable de recursos desaprofitats.

Les transformacions que s'estan donant i les característiques de l'estudiantat emergent hauran d'identificar-se i tenir-se en compte a l'hora de dur a terme la programació de les línies polítiques i de les actuacions i normatives que se'n deriven amb la finalitat d'ajustar millor allò programat institucionalment amb allò que s'esdevé en la realitat, tenint en compte els següents fenòmens:

- Emergència d'un estudiantat de més edat (major de 18-20 anys) que no segueix l'itinerari tradicional des de batxillerat, sinó que segueix altres itineraris i que, fins i tot, ha tingut experiències professionals prèvies abans de l'arribada a la universitat; nous accessos de majors de 40 i de 45 anys, a més de l'accés per als majors de 25 que ja existia;

- Emergència d'un estudiantat que prové de la formació professional, amb un itinerari formatiu distint al dels estudiants de batxillerat, amb altres composicions socioeconòmiques;

- Emergència d'un estudiantat europeu i d'altres procedències que planteja un repte en els processos d'acollida de caràcter multilingüe i multicultural;

- Emergència d'un estudiantat que combina la dedicació a l'estudi amb altres ocupacions, tant per una situació laboral en actiu, amb major o menor estabilitat, precarietat i existència o no de contracte laboral; configuració de ritmes propis d'estudis, adequats a les ocupacions diverses, amb una capacitat d'ubiquïtat, però desajustats a les programacions institucionals; un increment de la dedicació parcial als estudis; compromisos participatius i relacionals (esports, associacions, moviments culturals, temps d'oci, relacions socials digitals);

- Emergència d'un compromís flexible (Ariño, 2008) amb la universitat i amb els estudis universitaris; una forma de viure el compromís d'estudiar a la universitat de manera plural i, fins i tot, líquida i puntillista (Bauman, 2008) amb un efecte d'allargament de la condició d'estudiant;

- Emergència d'un interès i d'una pràctica de la mobilitat europea i internacional acadèmica afavorida per la configuració de l'EEES i pels acords internacionals entre universitats en el reconeixement dels crèdits cursats i superats;

- Emergència de la lògica acumulativa de capital educatiu determinada per la base social de l'estudiantat, amb finalitats creixents de raó instrumental o credencialista;

- Emergència d'una identificació institucional ambivalent, caracteritzada, d'una banda, per una atribució de valor a la institució universitària, com una millora del posicionament social i d'assoliment de major capital simbòlic, i, per altra, per una visió de desvalorització de la institució universitària;

- Emergència de la pràctica d'itinerar, en titulacions d'una mateixa branca de coneixement o no, i a dintre del sistema uni-

versitari (en la mateixa universitat o cap a d'altres) mitjançant la interrupció d'estudis o del canvi de titulació, val a dir, uns abandonaments parcials o reubicacions, més que abandonaments definitius.

Les trajectòries universitàries de l'estudiantat, diverses i heterogènies, transcorren com un itinerari compost per diferents moments que es van travessant en el temps, des de l'adscripció als estudis realitzada en un moment preuniversitari, fins als efectes i resultats de l'admissió, fins a la posterior ubicació. En relació amb aquest assumpte, una de les dificultats adduïdes per l'estudiantat, especialment en determinades titulacions, s'associa a l'admissió a una titulació, generant-se representacions negatives quan no s'ha accedit a la titulació que es volia: l'accés a una carrera no escollida en primer lloc pot derivar a una vivència de situacions desajustades, en absències als estudis i, també, en processos de reubicació. A l'estudiantat li preocupa, especialment, l'entrada al sistema universitari, després ja anirà ubicant-se, amb un major o menor grau d'ajustament, i amb un major o menor grau de satisfacció, així apareix reflectit tant en les converses mantingudes amb grups d'estudiants, com en les dades aportades per l'enquesta. Així doncs, 3 de cada 4 estudiants enquestats addueixen tenir una valoració satisfactòria del primer curs universitari. En aquell estudiantat que no ho valora satisfactòriament, 2 de cada 5 estudiants ho atribueixen al que podríem anomenar una *desubicació en l'entrada*, pel motiu d'*expectatives equivocades* i per un *accés frustrat*. A més, 2 de cada 3 estudiants que no accedeixen a la titulació que volien en primer lloc decideixen *no fer*

res i quedar-se en la titulació en la qual han sigut admesos. Potser abans de finalitzar-la intentaran canviar-se de titulació, donant lloc a un abandonament de la titulació iniciada que, segons els resultats de la nostra investigació, es caracteritza per ser més un *abandonament transitori* que *definitiu* i que s'experimenta per l'estudiantat com un canvi d'itinerari o reubicació, més que com una eixida del sistema universitari. Hem calculat que, com a mitjana per a tota la Universitat, un 15% de l'estudiantat que inicia una titulació no es matricularà en la mateixa a l'any següent i un 22% als dos anys següents; aquestes xifres poden augmentar significativament dependent de la titulació. Aquests abandonaments parcials generen una pèrdua considerable de crèdits i, en conseqüència, una fuga de recursos públics que haurien de tenir en compte els responsables de les institucions universitàries.

L'estudiantat emergent s'ubica en la universitat a partir de les representacions i factors que ha elaborat i viscut subjectivament i socialment en etapes prèvies a l'arribada a la universitat, també, pel resultat d'un procés d'admissió, que no sempre coincideix amb les expectatives configurades. Aquest resultat ha estat constatat a partir de la realització de grups de discussió, és a dir, a partir de l'anàlisi qualitatiu del discurs d'un conjunt de converses amb estudiants, així com pels resultats de l'enquesta esmentada. La ubicació universitària toparà amb situacions desajustades perquè les programacions i els mecanismes institucionals per resoldre l'accés, la incorporació o la dedicació als estudis no sempre s'ajusten a les planificacions estudiantils, ni al seu grau d'absència i presència o al seu ritme

d'estudis. Per tot això, per poder programar i aplicar transformacions en el sistema universitari, cal conèixer el sector majoritari que el forma que és a qui revertiran aqueixes transformacions. Aleshores, al fil d'aquest corol·lari de fenòmens emergents i en el marc d'una política educativa pública de rendició de comptes remarcarem l'objectiu de conèixer millor l'estudiantat, perquè en la mesura que es coneguen les seues opinions, valoracions i característiques sociològiques es podran ajustar millor les programacions i les finalitats institucionals en relació amb la seua vinculació universitària, en relació amb els drets i els deures, que han de difondre's clarament, en relació amb el rendiment i, també, amb la participació i la implicació vers la universitat més enllà de la qüestió merament acadèmica. Una de les actuacions possibles comportaria la dotació de recursos de recollida d'opinió per tal d'identificar tendències i projectar actuacions, tant en el seu desenvolupament com a institució de formació i d'investigació, com en la relació de la universitat i el seu entorn, en el context urbà i en la transferència de coneixement, d'assessoria i de servei a la societat. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARIÑO, Antonio (dir.) (2008): *El oficio de estudiar en la Universidad: compromisos flexibles*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BAUMAN, Zygmunt (2008): *Una nova escena del drama entre vell i Jove*, Observatori Català de la Joventut, Col·lecció Aportacions 36.
- COULON, Alain (2005): *Le métier d'étudiant. L'entrée dans la vie universitaire*, París, Economica.
- GARCÍA DE LEÓN ÁLVAREZ, Ma Antonia (1990): «Las profesoras universitarias: el caso de una élite discriminada», *Revista Complutense de Educación*, vol. 1, núm, 3, pp. 355-372.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN (2010): *Datos y cifras del Sistema Universitario 2010-11* <<http://www.educacion.es>>.

1. Ministeri d'Educació: *Datos y cifras del Sistema Universitario 2010-11*. Aquesta publicació està elaborada amb dades estadístiques del curs 2009-10 <<http://www.educacion.es>>.

Josep Iborra *in memoriam*

Francesc Pérez Moragón

L'assagista, narrador i crític literari Josep Iborra i Martínez (Benissa 1929-València 2011) ha estat sens dubte una figura singular en el panorama cultural valencià de les darreres dècades, en el qual ha deixat una forta empremta a través sobretot de dues línies d'acció: el seu treball com a assagista, per mitjà d'una obra que encara reserva moltes sorpreses, a mesura que es vagen publicant els seus abundants escrits inèdits, i la seua tasca com a crític literari, exercida en diversos mitjans amb un rigor admirable i amb una òptica sempre oberta a enregistrar l'aparició de nous valors.

A la Universitat de València va cursar els estudis de Filosofia i Lletres i Dret, si bé mai no va emprar professionalment els coneixements adquirits en la segona carrera.

Els primers anys d'estudiant foren per a ell d'una extrema duresa material, ja que la família no tenia mitjans suficients per a ajudar-lo. La seua tenacitat i la solidaritat d'alguns amics l'ajudaren a continuar estudiant. Ja llicenciat, guanyà una càtedra de Filosofia per a instituts de segon ensenyament. Va exercir aquesta funció fins que es va incorporar a la Universitat de València com a vicedirector de l'Institut de Ciències de l'Educació –n'era director Manuel

Sanchis Guarner– i, desaparegut aquest organisme, va passar al Servei de Normalització Lingüística.

Ja en l'època d'estudiant universitari va descobrir les possibilitats literàries del català, una llengua que ell havia parlat sempre però ignorant que es pogués escriure. El 1948, just quan entrà a la Universitat, va conèixer Joan Fuster, i aquest li demanà que fes per a la revista *Claustro* un comentari sobre el primer llibre de versos que havia publicat, *Ales o mans*. Així, Iborra féu els primers exercicis com a crític i, alhora, va establir dues amistats, que perdurarien i tindrien una certa significació en la seua vida posterior. La de Vicent Ventura –director de la revista– i la de Fuster, que llavors acabava els estudis de dret i encetava la carrera d'escriptor.

En conèixer Fuster, Iborra havia trobat un amic, un orientador literari (ell el posaria en relació amb el grup Torre que encapçalaven Xavier Casp i Miquel Adlert) i un promotor d'algunes de les seues primeres publicacions –per exemple, a *Pont Blau*, revista de l'exili. Iborra havia començat fent poesia en castellà, influït per Juan Ramón Jiménez sobretot, però si fa no fa coincidint amb l'arribada a València, va anar abando-

nant els versos i s'orientà cap a la narrativa i immediatament cap a l'assaig. Els inicis d'Iborra com a lector foren turbulents i apassionats –Aldous Huxley, Chesterton, Ortega, Unamuno, Papini, Kafka, Faulkner i Joyce alternaven amb Riba, Maragall o Espriu; amb Baroja, Ganivet, Dos Passos, Steinbeck, Shelley, o Keats, per citar autors que recordava entre les seues primeres grans descobertes.

Com per a alguns contemporanis seus, la immersió continuada en tota mena de formes de la cultura, representava per a ell un camí de perfeccionament intel·lectual, d'evasió de les misèries materials i morals de l'ambient i fins i tot de moderat ascens social. Les sessions cinematogràfiques, l'assistència a concerts i les audicions de música en discos o en la ràdio, les exposicions de pintura o escultura, els museus, les converses i les tertúlies eren pràctiques quotidianes, que obriren a Iborra vies d'aprenentatge i de contrast impensables en l'àmbit acadèmic. Les mateixes relacions personals d'aquelles reunions eren un punt de referència en el desenvolupament de la seua consciència social i política, clarament antifranquista.

El seu primer llibre fou el recull de narracions *Paràboles i prou* (1955; segona ed., ampliada, 1995, Alzira, Bromera) Ell mateix en una entrevista, n'explicà la gènesi: «em passaven pel cap algunes històries que no eren realistes, sinó una mena d'“idea” sobre la vida, que era susceptible de ser il·lustrada amb una petita història –d'aquí el títol de “paràboles”. En realitat, les dues coses solien presentar-se juntes, de cop. De vegades em limitava a apuntar aquestes ocurrencies amb unes quantes ratlles, i de vegades tractava de desenvolupar-les. Hi

havia, també, pel mig, en el meu plantejament, una mena d'obsessió per la pintura contemporània –Picasso, sobretot–, o pels primitius italians. Em fascinava també Manolo Gil amb les seues figures a la manera de Piero della Francesca. I junt amb això la música, també contemporània (Stravinsky, Bartok), i la barroca (Vivaldi, “descobert” per aquells anys). Aleshores em preguntava com es podia fer alguna cosa equivalent en literatura. Aquest plantejament m'estimulava, però no vaig trobar la fórmula adequada. Ara pense que em proposava una cosa impossible».

Durant l'etapa com a professor de segon ensenyament, a Alberic (1965-1970) i Gandia (1970-75) va participar de manera molt directa en activitats culturals, promovent-ne, fent conferències, col·laborant en revistes locals i formant grups de joves que s'interessaven pel país i per la literatura i s'obrien a idees democràtiques.

I hi ha, de més a més, una bona quantitat de comentaris sobre autors, llibres o esdeveniments culturals, en diverses publicacions, com ara el *Cap d'Any* de Raixa, *Serra d'Or*, *Dos y Dos*, *La Marina*, *Diario de Valencia*, *Noticias al Día*, *El Temps*, *L'Espill*, *Caràcters*, *Saó* i d'altres.

La seua tesi de doctor en Filologia Romànica, llegida en 1984, es titulava *Humanisme i nacionalisme en Joan Fuster*. En el procés d'elaboració d'aquesta recerca acadèmica va escriure i publicar *Fuster portàtil* (1992), obra de referència encara imprescindible. A més, va prologar una edició de *Figures de temps*, (València, 1993, Edicions Alfons el Magnànim) i publicà diversos estudis sobre l'assagista valencià.

En *La trinxera literària (1974-1990)* (València, 1995, IIFV-Publicacions de

l'Abadia de Montserrat) i *Confluències* (València, 1995, Alfons el Magnànim) recollí treballs esparsos sobre la literatura catalana al País Valencià en l'època contemporània. Més recentment, altres dos llibres –*Diari d'un bizantí* (Tarragona, 2007, Arola) i *Inflexions* (Alzira, 2004, Bromera)– presentaven una selecció d'assajos breus, notes de lectura i altres textos, que pertanyien a un extens fons d'escrits que havia anat fet al llarg de molts anys, amb observacions i reflexions que mostraven una intel·ligència ben aguda i una admirable sagacitat.

Aquesta intel·ligència, una vasta, sistemàtica i ben estructurada cultura literària, artística i musical –era un melòman informadíssim–, un sentit de l'humor irònic i bonancible, una permanent disposició a col·laborar en qualsevol empresa positiva i un rigor moral dreturer i sense concessions foren algunes de les característiques que millor definien la personalitat de Josep Iborra, l'obra publicada del qual

mereix ser més coneguda. I la que va deixar inèdita, hauria de ser oferida als lectors. Un text de *Breviari d'un bizantí* permetrà potser copsar el gran valor del seu pensament d'arrel humanista: «La cultura, integralment entesa, humanament entesa, és una educació de les emocions i de la raó. Una educació lògica i, alhora, moral i estètica. Totes dues són inseparables perquè constitueixen les coordenades de la formació humana. Els establiments escolars, en canvi, tendeixen a separar-les i fins i tot a oposar-les. Encara pitjor, no hi ha cap interès a procurar una autèntica educació de les emocions, que tenen un paper tan important en la vida de l'home. Quant a la dimensió lògica, es confon amb la instrucció més o menys rutinària i mecànica de les operacions matemàtiques. En resulta que pensem, sentim i actuem d'una manera desequilibrada, barroera, desviada. I perillosa, com es pot comprovar arreu». □

Tan lluny, tan a prop

Andreu Ginés

El feixisme a l'Alguer

Marcel A. Farinelli

150 pp., 2010, Angle Editorial, Barcelona

Durant els anys d'estudi vaig tenir l'ocasió –l'obligació, en molts casos– de conèixer realitats històriques ben llunyanes i, sovint, alienes a la nostra pròpia. No sabia dir fins a quin punt l'enyor de quan «mai es ponía el sol» era al darrere d'aquesta planificació curricular sense massa lògica pedagògica ni científica, però el cert és que, per contra, poc temps vaig dedicar a realitats més properes, com la història dels pobles de la Mediterrània. Tot llegint *El feixisme a l'Alguer* i adonant-me del gran desconeixement que tenia de la història d'aquest poble i del conjunt de l'illa de Sardenya, aquesta era una de les reflexions que em venien al cap. L'altra, segurament més constructiva, era la rellevància d'estudiar els períodes i els fenòmens històrics a partir de les realitats més perifèriques, i locals; és a dir, la necessitat de complementar el coneixement dels esdeveniments centrals (els que ocorren a les grans metròpolis, als centres de poder, als nuclis dels sistemes econòmics i polítics) amb el coneixement de les seues repercus-

sions sobre el conjunt de la població, sobre les relacions socials de base en les geografies diverses de cada conjunt històric.

Però bé, deixem-nos de reflexions i comencem pel principi.

En aquesta breu obra, Marcel A. Farinelli es proposa desmuntar alguns dels tòpics sobre els vint anys de règim feixista a l'Alguer, principalment «que el feixisme, en realitat, no tingués arrels aquí, a part, naturalment, de l'adhesió de molts ciutadans, diguem-ne, de cara a la galeria» o que «el període feixista [fóra] simplement com una fase de repressió de l'ús del català a l'Alguer i dels catalanistes algueresos». Tòpics que, d'entrada, no ens són aliens, per bé que parlem d'una illa situada uns quants quilòmetres Mediterrània endins i d'un feixisme més de quinze anys anterior al nostre.

Tanmateix, per culpa del desconeixement que tenim de l'Alguer i de Sardenya en conjunt, l'autor es veu obligat a fer-nos una repassada de la història sarda i del petit poble catalanoparlant. És així com el llibre és, en primer lloc, un manual abreujat d'història sarda i algueresa. Potser això decebrà els que cercaven un estudi més exhaustiu i –exclusiu– del període feixista, però és una decisió encertada perquè aquesta contextualització ens permet redescobrir aquest racó de la Mediterrània tan proper i, per descomptat, perquè ens ajuda a comprendre millor l'argument central del treball.

La història de Sardenya està estretament lligada a la de l'Europa continental, com no podria ser d'altra manera; però el fet de ser una illa i de formar part de la perifèria d'Europa occidental revesteix de particularitats la seua evolució. Tanmateix, com indica Farinelli, això no sempre s'ha traduït en aïllament dels grans esdeveniments o en

endarreriment en els respectius efectes; de fet, són freqüents els casos contraris, però sobretot, és freqüent que tots aquests fenòmens arriben a l'illa amb característiques pròpies.

És el cas del *Risorgimento* –el moviment polític i cultural que desembocà en la creació de l'Estat italià modern– que, se'n diu, tingué poca implantació a l'illa; així, la creació de la consciència italiana derivada d'aquest moviment fou «gairebé absent a Sardenya», perquè, com diu l'autor, la classe dirigent estava més preocupada per altres assumptes com ara la *perfetta fusione*, és a dir, l'eliminació de les diferències jurídiques entre l'illa i el continent, que obria les portes a nous beneficis econòmics i socials. Tanmateix, els interessos particulars d'aquestes classes foren de retruc elements cabdals del *Risorgimento*, perquè suposaven una pèrdua d'autonomia de l'illa i reforçaven el model d'Estat central, i per consegüent, la italianització de Sardenya. De fet, el paper de Sardenya en la creació de l'Estat modern no fou precisament secundari per tal com el regne de Sardenya, en tant que seu de la casa de Savoia, «era Itàlia abans de la seva construcció com a entitat estatal».

D'altra banda, l'Alguer és un cas particular dins de la particularitat sarda. Era una ciutat amb escàs pes econòmic i polític i, per tant, amb limitat protagonisme durant els esdeveniments dels segles XIX i XX. «Del seu passat com a centre comercial i militar només conservava la llengua i les muralles». Fou només gràcies a la Renaixença catalana que l'Alguer isqué de l'oblit i de l'anonimat i pogué desprendre's, ni que sols fóra pel fet diferencial, de la tutela de les principals ciutats de l'illa, especialment Sàsser, amb la qual no podia rivalitzar en altres àmbits.

Potser, a diferència de la sarda, la vinculació amb la cultura catalana donava a la cultura pròpia una certa aurèola de modernitat, i l'atracció mútua entre algueresos i catalans va propiciar nombrosos intercanvis i l'aparició de diferents iniciatives culturals cap al tombant de segle.

Això no obstant, l'incipient catalanisme i també la reivindicació de la identitat sarda eren fenòmens vinculats a les classes dominants, que eren dependents de l'Estat per a la seua supervivència i, per tant, molt vulnerables als canvis polítics que venien del continent. Així, la reivindicació de la identitat pròpia –catalana o sarda– no es féu mai en contraposició a la italiana. La identitat sarda fou reivindicada com a genuïnament italiana (més que d'altres, per descomptat!), mentre el catalanisme es limità a un moviment cultural sense pretensions polítiques, sense qüestionar filiacions.

No obstant això, amb l'esclat de la Gran Guerra, el panorama polític féu un tomb, especialment amb l'aparició, una vegada acabat el conflicte, del primer moviment de masses sard, el Partito Sardo d'Azione (PSd'A), constituït principalment per excombatents que van enlairar la reivindicació sarda com a contrapartida al sacrifici que havien fet durant la guerra. Vinculada a aquest moviment, aparegué una nova classe política enfrontada a la vella –i més conservadora– classe dirigent. Així, quan el feixisme arribà a Sardenya s'hagué d'adaptar a un context polític marcat no sols per l'aparició del regionalisme, sinó també per la menor intensitat de la conflictivitat obrera i camperola. D'aquesta manera, el feixisme adquirí una aurèola més de corrent intel·lectual que no pas de lluita política o de classes. I potser per això el feixisme fou

inicialment molt minoritari i quallà només entre la vella classe dirigent, més vinculada al continent (i per tant, més receptiva al model centralista que proposava).

Ara bé, un cop còmodament establert a Roma, el feixisme rebé múltiples adhesions locals, en especial a partir del moment en què es fusionà amb el PSd'A. I ens preguntem, com es possible que el feixisme, amb el seu projecte nacional italià acabés fusionant-se amb el moviment sard? Doncs precisament perquè reprenia el fil del Risorgimento en l'objectiu de consolidar la Itàlia moderna i els italians moderns. I aquest, no ho oblidem, era un projecte compartit per les classes dominants, tant les sardes com les alguereses, tant les noves com les velles, per molt que enarboraren banderes identitàries. Fent una ullada a casa nostra —la d'ara i la d'abans— ens és fàcil de comprendre!

Però, precisament, en aquest punt l'autor remarca les diferències respecte a l'actitud del franquisme envers el catalanisme del Principat, com per exemple, amb relació a la llengua, per mostrar-nos un feixisme menys agressiu amb la cultura local. Per bé que poc a poc anem coneixent més aspectes de la repressió cultural i nacional al Principat, que ens mostren una realitat plena de matisos, on la prohibició i persecució no sempre era la norma, potser seria més interessant la comparació amb el País Valencià.

Així, comprovem que tant a l'Alguer com al País Valencià la imposició de la llengua imperial fou més subtil i progressiva que al Principat, per bé que igualment efectiva. A l'Alguer existia una escassa italianitat, però, a l'igual que al País Valencià, tampoc no s'havia consolidat una identitat pròpia amb fonaments polítics. De fet, el moviment catalanista ja estava en decadència quan triomfà Mussolini i,

en tot cas, com ens diu l'autor, «a l'Alguer no existia cap relació entre antifeixisme i catalanitat: al contrari, la ciutat es mostrava fidelíssima a Itàlia, segons un títol atorgat pels Savoia al segle XX, i no hi havia motius polítics per justificar una repressió pura i dura de l'alguerès»: no ho podríem dir, quasi amb les mateixes paraules, del cas valencià? I, com a València, s'hi donaven fenòmens semblants: «El català a l'Alguer fou sistemàticament arraconant i [...] la seua utilització era considerada sinònim d'ignorància».

En tot cas, la creació de l'Estat modern, i l'educació com un dels seus pilars, fou l'instrument principal d'italianització i feixistització, però la «distància entre les ambicions del règim i la realitat [...] impedièn, en part, la transformació dels petits algueresos en italians i feixistes». A aquesta lluita entre pretensions del règim i realitat local, l'autor hi dedica unes ben documentades pàgines que són de lectura molt interessant. Hi podem intuir, per exemple, que el règim feixista italià comptava, per a les seues estratègies de creació d'un Nou Estat, amb una base metodològica més sòlida i, fins i tot, més moderna que no pas el feixisme espanyol, ancorat en una tradició nacionalcatòlica més matussera. Però malgrat això, hi trobem molts altres elements mimètics, com la uniformització de la memòria col·lectiva amb la italianització de la toponímia que encara restava en llengua autòctona.

L'altre instrument clau, la violència i la repressió, sembla que no s'usà tant a l'Alguer, entre altres coses per l'escassa conflictivitat política que presentava la ciutat abans de l'ascens del feixisme. Aquesta absència de violència i la complicitat de les elits féu que, segons l'autor, el «feixisme no tingué a l'Alguer una imatge negativa».

Sens dubte, aquest és un fet diferencial respecte a qualsevol realitat dels Països Catalans, entre altres coses, perquè el feixisme espanyol s'imposà després d'una guerra. Tanmateix, en aquest punt trobem a faltar un poc més d'incisió per part de l'autor, perquè així com la imposició cultural i nacional es pot fer de manera subtil, també la violència política pot existir sense necessitat de morts o grans mobilitzacions. Potser caldria aprofundir més en l'actitud de les classes populars alguereses tant amb relació al catalanisme com amb relació al feixisme, perquè, si no, podem caure en el parany de pensar que aquest règim no tingué altres implicacions socials més enllà de la imposició del nacionalisme italià. És comprensible que les elits locals –incloses les que havien abraçat el catalanisme en altres temps– es deixaren seduir pel feixisme però, per molt que l'Alguer pogués ser de mentalitat conservadora, hi devia existir una conflictivitat inherent a l'estructura social.

En tot cas, el llibre ens mostra la complexitat de la realitat algueresa d'una manera intel·ligent i també amena. Entre les seues grans virtuts, ens mostra un feixisme lluny de les mobilitzacions de masses, de les camises negres i de la gran política i les grans figures. Perquè, com dèiem al principi, quan estudiem règims, períodes o fenòmens, sovint ens centrem ens els epicentres dels mateixos i ens oblidem de les perifèries, quan, moltes vegades, aquestes perifèries ens permeten comprendre més fàcilment els mecanismes que sostenen aquests règims, que caracteritzen els períodes i que desencadenen els fenòmens històrics.

És aquesta lògica de conèixer allò propi però més amagat el que empenyé els catalans a redescobrir l'Alguer a partir dels anys cinquanta i tot just ara ho estem tornant a

fer per tercera vegada en la història: perquè en acostar-nos a aquesta realitat propera i alhora tan llunyana ens redescobrim nosaltres mateixos i comprenem millor les nostres particularitats. □

El llegat del valencianisme de postguerra

Juli Capilla

*Valencianistes en la postguerra
Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*

Faust Ripoll Domènech

316 pp., 2010, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona

Que els valencianistes de dreta ignoraven l'abast a què arribaria l'autoritarisme dels mal anomenats *nacionales*, ho il·lustra més d'una anècdota perpetrada pel règim franquista. Tanmateix, la intransigència ideològica i el nacionalisme radical espanyol dels conservadors revoltats ja es van fer palesos durant la Guerra Civil, davant l'estupefacció i les manifestacions d'indignació –inútils– mostrades pels valencianistes conservadors. Teodor Llorente Falcó –fill de l'insigne renaixentista Teodor Llorente Olivares– conta una anècdota a *Los valencianos en San Sebastián* que demostra perfectament com n'eren d'*ignorants* els valencianistes conservadors –i, no obstant això,

partidaris acèrrims del bàndol franquista. Glossarem breument el fet:

Una mañana, hallándose reunidos dos agricultores naranjeros en uno de los cafés de la Avenida, se presentó una pareja de Guardias Cívicos, y al escuchar que hablaban lengua distinta a la oficial y que eran nacionales, les requirieron para que cambiasen de idioma, y porque aquéllos hicieran algunas observaciones, ordenaron su detención. Salieron Guardias y detenidos a la calle, camino del Gobierno Civil, y al ver el grupo, un amigo de los segundos exclamó:

—Ché, a on aneu?

—*Véngase usted también con nosotros, por no hablar en la calle la lengua oficial* —prorumpió uno de los Cívicos.

—I això, per què? —*añadió el inocente amigo, agravando su situación.*

*Pero no acabó aquí la cosa, sino que la escena se repitió varias veces durante el trayecto, y al final, ya próximos al edificio de la primera autoridad civil, eran doce o catorce los detenidos por idéntica causa.*¹

La hilaritat que aquesta anècdota produeix gairebé d'immediat en el lector no li lleva de cap de les maneres el rerefons tràgic i la pàtina de misèria que hi destil·la. La realitat d'aquells anys, però, és que, també per als valencianistes de dreta, la irrupció del franquisme va suposar l'escapçament de pràcticament qualsevol mostra de manifestació identitària diferent a l'oficial, l'espanyola. El valencianisme va quedar relegat a unes mínimes i irrisòries expressions de caràcter folklòric, i inofensives, quan no funcionaven com un instrument més del procés de regionalització i d'assimilació a la pàtria «una, grande y libre».

La *ignorància* dels valencians de dreta és també el que més crida l'atenció, si més no de bon començament, del llibre *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*, de Faust Ripoll Domènech. L'abast anorreador del franquisme, però, no es va limitar als valencianistes de dreta, com és *natural*, sinó que es va estendre a la resta dels resistents al règim. És d'aquesta ambició anihiladora per part del nacionalisme espanyol de postguerra del que tracta el llibre de Ripoll i, sobretot, i com a contrapartida positiva, de la voluntat de continuïtat i de preservació de la identitat nacional valenciana, a pesar de l'hostilitat de l'època.

Per a la supervivència d'aquests senyals d'identitat, els valencianistes van haver d'adoptar les estratègies més variades i, fins i tot, contradictòries. De vegades, aquestes estratègies eren tan diferents que resultaven antagòniques ideològicament i, al remat, van provocar que els valencianistes s'enfrontaren entre ells, la qual cosa redundaria en picabaralles estèrils i animadversions irreconciliables que acabarien per minvar voluntats i per escanyar projectes engrescadors de signe valencianista. Quines van ser, però, aquestes «estratègies de supervivència»? Faust Ripoll en fa una relació detallada, en funció de la ideologia dels tres grupuscles del valencianisme de postguerra: 1) els oficialistes, de caràcter regionalista, agrupats majoritàriament a redós de Lo Rat Penat; 2) els *vells valencianistes*, l'àmbit de projecció i actuació dels quals, molt limitat, se circumscriu a l'àmbit del País Valencià, i, finalment, 3) els que miren més enllà de l'àmbit estrictament valencià, amb una veritable vocació nacional —de Països Catalans, per entendre'ns—, i que actuen dins del grup

Torre, amb Miquel Adlert i Xavier Casp al capdavant, i amb personalitats de renom, com ara Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner, Vicent Andrés Estellés... Aquest darrer grup és el més ambiciós de tots, culturalment, i el que desplega la seua potencialitat de manera més decisiva i seriosa, fins al punt que va assentar no poques bases del valencianisme modern dels anys seixanta, de signe fusterià, que projecta encara bona part del seu ideari fins als nostres dies.

Tots tres grups, cal dir-ho clar i ras, van haver d'adaptar-se a les circumstàncies. És veritat que, com ben bé assevera Ripoll al seu estudi, «no hi havia una política dissenyada cap a la cultura autòctona», per part del règim, és a dir, d'anorreament del fet diferencial valencià, perquè el franquisme no ho necessitava, com sí que n'hi va haver, en canvi, des del principi a Catalunya i Mallorca. Però cal dir també que aquelles estratègies de repressió, ni que foren més subtils o dissimulades, tenien al País Valencià el mateix objectiu que a la resta del territori de parla catalana: anul·lar o minimitzar fins la innocuïtat qualsevol manifestació cultural i lingüística no oficial. Així, tant els valencianistes de Lo Rat Penat com els del grup Torre, per exemple, van haver de recórrer a permisos especials no només per poder publicar, sinó per poder usar el valencià en actes culturals o festius puntuals, com ara les Falles, la representació dels miracles de sant Vicent Ferrer o alguna commemoració de caràcter històric. Què van fer els valencianistes per aconseguir aquests permisos? De vegades, recorrien a les autoritats civils que abans de la guerra havien tingut veleïtats valencianes, i que es mostraven més sensibles al fet diferencial. En aquest sentit, algunes personalitats amb responsabilitats institucionals, sobretot de

caràcter cultural, van ser clau en l'oxigenació del valencianisme, com són els casos de Martí Domínguez Barberà o del mateix Teodor Llorente Falcó, i de l'empresari arrosser Francisco Ramón Rodríguez Roca, entre altres. Els valencianistes acudien a aquests senyors de València, més permissius i indulgents, per eludir la rígida censura que, de Madrid estant, va operar fins a les acabelles del franquisme. Una altra manera de fer valencianisme passava per *intrigar*, és a dir, per aprofitar qualsevol esclatxa de debilitat del règim, ni que fos oficial, per esplaiar-se culturalment i lingüística. Ho explica molt bé Miquel Adlert en una carta: «Est intrigar es pot fer des de dins dels mateixos òrguens del règim, i estant-ne fora». Intrigar consistia, bàsicament, a aprofitar les escasses plataformes valencianistes que comptaven amb el vistiplau del règim per poder fer valencianisme cultural, periodístic i literari.

Com es va manifestar també el valencianisme durant la postguerra? Ho explica molt bé Faust Ripoll al seu estudi: a través de la reorganització de les forces valencianistes, les d'abans de la guerra i les sorgides durant la postguerra; la participació en tertúlies clandestines; l'aprofitament de les escasses plataformes de difusió de la lletra impresa, de caràcter literari o periodístic, com ara la revista *Pensat i Fet* i l'*Almanaque de Las Provincias*; la participació en institucions i plataformes *mediàtiques*, com ara l'Aula Mediterráneo, la Institució Alfons el Magnànim o l'Ateneu Mercantil de València; la relació i l'intercanvi d'activitats amb Barcelona i Palma de Mallorca; la creació de l'editorial Torre; la captació de joves valencianistes; la publicació d'estampes de caràcter històric o religiós, en valencià, com feien Xavier Casp i Miquel Adlert, aparentment inofensives per al règim; l'organització d'excursions,

aplecs i viatges a altres indrets del país, en sentit ampli; la publicació en editorials de Mallorca, com és el cas de Moll, o de Catalunya; la col·laboració en el projecte d'Acció Editorial Coordinada, o el manteniment d'una correspondència fructífera amb altres patriotes d'arreu del territori...

Ben mirat, no és minsa l'activitat desplegada pels diferents grups valencianistes durant el franquisme, addictes al règim o no, oficialistes o dissidents, nacionalistes o regionalistes. En una època difícil com la de la postguerra, amb un règim de caràcter totalitari, d'arrelam feixista i absolutament refractari a qualsevol manifestació cultural i lingüística no oficials, és a dir, d'expressió no castellana, la més mínima mostra *en valencià* era una fita no sols apreciable, sinó digna d'admiració. Tot plegat dibuixa un panorama esperançador per al valencianisme de postguerra, crucial, determinant, clau, fins al punt que va ser el garant d'una continuïtat encara vigent a hores d'ara. *Som*, en bona mesura, *gràcies a* aquells valencianistes de l'època del franquisme, de dreta i d'esquerra. Val a dir que el llibre de Faust Ripoll insinua un fet no gens menyspreable: tant els valencianistes de dreta com els d'esquerra van contribuir a preservar el nostre patrimoni, tot assentant les bases del valencianisme modern. Sense ells, ara com ara el valencianisme no deixaria de ser una anècdota insignificant, i el valencià un *patois* de curta volada i de difícil homologació a qualsevol llengua nacional, amb vocació de modernitat. I això, a pesar de les baralles a què van arribar aquells valencianistes –com ara la que va enfrontar Xavier Casp i Miquel Adlert amb els *vells valencianistes*, primer, i amb Joan Fuster, més tard, per raons diferents.

Una altra idea interessant que apunta Ripoll al seu estudi té a veure amb l'estratègia i l'abast del valencianisme actual. En aquest sentit, l'autor assevera sense embuts que l'únic valencianisme factible, l'única possibilitat, de fet, de supervivència del poble valencià com a realitat diferenciada en el context de la modernitat, passa necessàriament per una relació d'ampli abast que supere els límits encotilladors de la *regió*: «Si no empellem el valencianisme als nous corrents de modernitat alternatius i si, a més, ens deslliguem totalment de l'evolució de Catalunya, ens veurem abocats, en el millor dels casos, a un estatus subordinat en tots els fronts; i en el pitjor, a la desaparició. Per això, totes les maniobres actuals d'arrecerar-se sota les ales, ara no de Lo Rat, sinó de les gavines del Partit Popular, de refugiar-se en un particularisme innocu, autoreferencial, disgregador i de curt abast, de renegar dels llaços d'unió amb Catalunya, no sols són estèrils perquè no aporten valor afegit al *valencià* per a competir amb altres llengües i cultures (i, per tant, aquest no té gens d'atractiu, és sobrer), sinó que recorden antigues maniobres que, al capdavall, només van servir perquè el "règim" legitimés la seua actuació, ampliés la seua base de poder i l'utilitzés en benefici propi quan es va veure en perill».

Valencianistes en la postguerra, de Faust Ripoll Domènech, és un estudi ambiciós i detallat sobre les estratègies i els esforços de supervivència que els nostres predecessors valencianistes van dur a terme en una època marcada per la fèrria vigilància de les autoritats franquistes; una època en què el jou del règim feixista va desplegar a pler les seues ales de repressió i censura i que, malgrat això, i miraculosament, no va poder liqui-

dar les nostres senyes d'identitat —o no les va poder anihilar del tot. Que el vol d'aquella àguila sinistra ha transmutat a hores d'ara en dòcil gavina, aparentment democràtica i civilitzada, és una evidència que plana sobre la inconsciència —i, en alguns casos, l'aquiescència— de massa valencians. Com aquells valencianistes de dreta que van confiar, si més no en un principi, en el franquisme, no se n'adonen que, ara i adés, les ràtzies dels rapinyaires fan incursions demolidores i altament perilloses sobre el país; i que, en primeríssima instància, ens hi juguem la mera supervivència: el fet de ser —encara!— valencians amb veu pròpia. □

1. Teodor Llorente Falcó, *Los valencianos en San Sebastián*, 1941, pp. 48-50. L'anècdota del llibre de Llorente és recollida també per Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroya a *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes 1936-1975*, Barcelona, Curial, 1993, p. 39.

Entre la passió i l'ofici

Enric Balaguer

En el curs del temps

Enric Sòria

560 pp., 2010, Moll, Palma de Mallorca

Amb més de mig miler de pàgines, *En el curs del temps* presenta els treballs intel·lectuals i periodístics dels darrers anys d'Enric Sòria. L'ha publicat l'editorial Moll de Ciutat de Palma, en un volum acurat i

manyós, dens com un missal. La part fonamental dels textos periodístics provenen del diari *Avui* i del quadern valencià d'*El País*, on cada dijous l'autor ens lliura alguna acurada reflexió sobre temes culturals o cívics. Una altra part dels *papers* són articles publicats en diverses revistes que abracen des de *Serra d'Or* a *Caràcters*, o han format part de reculls diversos. Amb tot, els textos semblen tenir si no un caràcter unitari, sí un to i un tarannà especulatiu que els fan pròxims. El resultat és un volum de lectura complaent, i tot i la densitat temàtica, hom té la sensació que les parts integrants han estat concebudes precisament per a formar part d'aquest llibre.

Des dels temps de Joan Fuster, potser no hi havia hagut un conjunt d'escrits, a recer de la reflexió, tan amens i tan amerats de cultura. Però, alerta!, en Sòria, escriure és una aventura intel·lectual i la cultura no és cap utilitat petulant, ans una disposició al servei de l'especulació, del debat d'idees i de l'anàlisi de la realitat. En aquest cas la realitat és, sovint, la realitat literària.

Fet i fet, hi trobem un repàs de temes i autors molt diversos que van des de la figura de Jaume I a la poesia de Joan Margarit i des del memorialisme de Josep Pla o de Maurici Serrahima fins a la poesia dels *Imparables*. Tots els temes són tractats amb diligència i pulcritud, i deixen un bon sabor —que quasi rima amb saber. El títol, *En el curs del temps*, fa al·lusió al que és un component important del llibre: la visió retrospectiva i la perspectiva històrica que sembla incloure una visió unitària de la cultura catalana des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies. No és gens casual que dedique un bon grapat de pàgines a la figura de Ramon Llull, un «home universal del segle XIII» i un intel·lectual *avant la lettre*.

Qualsevol racó de la prosa de Sòria és interessant i suggeridor. Parle d'allò que parle, l'autor sempre hi deixa caure idees lluminoses, relacions desconegudes, informacions noves, o bé conegudes però en un nou context que el refresquen tot fecundant la mirada. Sòria parla amb agudeses d'alguns clàssics antics (el fet de ser saforenc hi pot haver ajudat) com Ausiàs March o Joanot Martorell, però no com ho fan els nostres medievalistes, imbuïts d'una estranya percepció o complex que els porta a exaltar l'època com si fos un temple i els seus productes culturals com si es tractaren d'objectes de culte i d'adoració; al d'Oliva li interessa, per contra, mostrar el que els autors tenen de moderns i d'actuals. Els textos dedicats a comentar, d'una manera o altra, Vicent A. Estellés («Tots els noms de la pena», on parla de la versió teatral de *Coral romput* de Joan Ollé) o Joan Fuster són d'una extraordinària qualitat. Dic d'una manera o d'altra, perquè Sòria en parla de Joan Fuster amb una ressenya de *Dialectica de la ironia*, de Guillem Calaforra, una aproximació a l'obra del de Sueca.

Cal destacar, així mateix, les pàgines dedicades a Teodor Llorente que, a més d'afables, són d'una subtil sagacitat. Reivindicar l'autor de «La barraca» és d'una ben estimable intencionalitat que xoca amb la visió esquerrana i raquítica d'una part de la nostra intel·lectualitat: «hem de veure don Teodor i els seu temps—conclou Sòria—d'una altra manera».

Com a crític, l'autor *La lentitud del mar* és una solvència envejable, de vegades quasi visionària. Les pàgines dedicades a la poesia de Feliu Formosa, de Narcís Comadira o de Pere Rovira són antològiques; després de llegir-les només resta el desig d'anar corrents als textos objecte de

comentari. Igualment, en abordar algunes proses d'assaig, com ara les de Josep Piera, Vicent Alonso, Joan Garí, Alfred Mondria, Martí Domínguez o les de Joan Francesc Mira. En alguns articles, on l'hedonisme intel·lectual senyoreja de manera absoluta, la curiositat indagadora el porta a unes aproximacions existencials conspícues; ho trobem en molts moments, com per exemple en parlar-nos de l'epistolari entre Rodoreda i Sales, o en comentar el dietari *En aquesta part del món*, de Guillem Simó. Sobre Rodoreda i Sales, Sòria escriu «Quin parell s'hi van ajuntar! Irascibles, recelosos, tossuts com ells a soles, sobiranament pe-repunyetes, podrits de talent i de manies, devastats per una guerra perduda i un silenci de dècades, amarg i inacabable a les costelles» i conclou «així escrivien, fins i tot en els moments de millor humor, amb una infinita tristesa i una inextingible crispació de fons». A l'hora de descriure'n la psicologia empra una metaforització vigorosa, d'un gran impacte expressiu. Pel que fa al mallorquí i el seu diari tan comentat, Sòria diu que té «una estranya fermesa, i allò que els antics deien llum interior», a banda de reconèixer que escrivia bé i que «tenia una mirada pròpia». En poques paraules ubica el lector en la mena d'obra que es tracta, sense exageracions ni alçaprens.

L'autor es queixa al pròleg de no haver pogut escriure més i millor d'alguns autors ben estimats. I esmenta Josep Pla, Xenius o Ausiàs March. I alguns altres. Hom té la sensació, en llegir les pàgines d'*En el curs del temps*, que si bé ens trobem no amb una crònica completa, si hi ha un repàs molt ampli de la literatura catalana dels més diversos períodes, a més de reflectir els principals esdeveniments culturals: s'hi detecten fites, idees nuclears, conflictes...

En fi, una geografia cultural compacta, a més d'estar absent de teologies estètiques o ideològiques. L'autor hi deixa el seu mapa, i permet –incita quasi a fer-ho– que cadascú, després, fabrique el seu.

No m'agrada fer crítica panegírica i tota obra –i més de la mena d'aquesta– és susceptible d'observacions crítiques, però em sentiria injust si no dic que *En el curs del temps* és un dels llibres més importants de l'assagisme català dels nostres dies. «Entre la passió i l'ofici, escriure sobre literatura catalana s'ha convertit en una de les poques constants de la meua vida des del ja llunyà hivern de 1984, en què vaig enviar la meua primera ressenya a un diari» –escriu Sòria. Els dos termes que empra: «passió» i «ofici» no poden ser més adients, sobretot quan es fecunden d'una manera tan productiva i creativa com s'esdevé ací. □

Més enllà dels tòpics

Jordi Sales

Llegir Maragall, ara

Sam Abrams

480 pp., 2010, Proa Editorial, Barcelona

La crítica literària, com també la filològica, sovint està tan atenta a *situar històricament* un autor en el seu temps i a *classificar-lo* més o menys en el munt de savis –ismes, disponibles per a fer-ho, que s'oblida de mostrar-nos les claus de

la bellesa de la creació literària com a paraula, o la lucidesa i les possibilitats d'orientació de l'exercici filosòfic com a raó i *vida plena*. Aquest llibre de Sam Abrams sobre Maragall, que és premi d'assaig Carles Rahola 2010, tracta la poesia com a poesia i el lector com algú que té el plaer de llegir bé la poesia, de llegir-la a gust, amb goig. Apropar l'erudició al gust és una empresa *ara* molt necessària en la qual Sam Abrams excel·leix. Sam Abrams (1952) és assagista, traductor, crític literari i poeta. S'establí a Catalunya en els anys 1970 i es llicencià en Filologia Hispànica. Ha exercit la docència, ha estat secretari del PEN català, ha traduït una vintena de volums de poesia catalana moderna a l'anglès i ha introduït poetes anglosaxons poc coneguts. Com a poeta ha publicat *Calculations* (1997), *Into footnotes all their lust / Tot el desig a peu de plana* (2002). S'ha ocupat de les relacions entre filosofia i literatura sobretot en la lliçó inaugural del curs 2006-2007 de la Societat Catalana de Filosofia: «Filosofia i Literatura, la unió de dos mons» que conté, com veurem, referències a Maragall. Abrams acaba dient: «Aquests lligams entre pensament i literatura constitueixen un autèntic guany en el terreny del patrimoni cultural, un guany que hem de preservar i fomentar amb estudi i dedicació», *Anuari de la Societat de Filosofia* (XVIII, 2007, pp. 7-16).

Les relacions entre el gust més savi, més savi de veritat, el gust sofisticat i el gust popular no són sempre fàcils. La figura de Joan Maragall (1860-1911) és un bon referent per a plantejar bé el problema: a Joan Maragall diferents generacions de «literats» posteriors li han «perdonat la vida». Com que agradava a tanta gent, diguem-ne corrent, calia dir almenys «que potser sí,

però *no tant*». No tant... volia dir que ells eren en cada cas (D'Ors, Riba, Ferrater) més *artistes* perquè coneixien millor *l'ofici*. Un segon obstacle són els grillons de l'historicisme classificatori; *modernisme*, *romanticisme*, *vitalisme*, *catalanisme* i *regeneracionisme* són –ismes que ens permeten la il·lusió de comprendre quan simplement hem etiquetat. Aquest etiquetatge situa l'autor en el passat i, el que és més greu, mata la nostra curiositat pel que diu *ara*. I, finalment, un tercer obstacle és el «provincianisme» amb què s'ha portat durant anys la *vexata questio* del *nietzscheanisme* de Maragall. Des de Riba hom pensa amb variacions que en féu una aproximació «tímida», que es féu enrere, sobretot en l'article arran de la mort de Nietzsche (1900). Abrams el reinterpreta com «una clara disputa metodològica entre Maragall i Nietzsche sobre quin havia de ser el *veritable camí* a seguir per assolir la mateixa fita: *viure la vida en plenitud*» (Abrams, 2007, p. 15). El provincianisme és suposar que a Maragall li cal aprendre de Nietzsche, però que no té res a dir *sobre el que* Nietzsche tracta. Abrams considera que «encara hi ha molts prejudicis i dubtes respecte a la capacitat intel·lectual real de Maragall. És molt estesa la imatge de Maragall com un gran intuïtiu o místic, com un gran espontani, com un tardo-romàntic que anava a les palpentes quan es tractava de qüestions d'una certa profunditat» (2007, pp. 15-16). «La crítica catalana ha confiat ben poc en la intel·ligència extrema de Maragall, i sempre li han atorgat el paper secundari de seguidor i imitador, i gairebé mai el paper creador d'iniciador de tendències i actituds originals» (2010, p. 76). Reduir Maragall a una disputa entre

els percentatges que cal atribuir-li *entre* les dues figures del nietzscheà i el catòlic de missa i de tortell és una caricatura que *cal fer explotar*, sobretot perquè ens empobreix *ara* a nosaltres. El llibre d'Abrams servirà. Els treballs de Glòria Casals també. Cal lamentar, un cop més, el vici dels nostres editors de prescindir de l'elaboració d'un índex de noms citats. Aquesta opció no és cap altra cosa que pura mandra, donat la facilitat que la informàtica ens dóna ara en aquests tipus de coses, i s'ha de dir que afebleix la utilitat del que és un molt bon instrument d'estudi i de treball.

Sam Abrams comenta poema a poema els cinc reculls que Joan Maragall va publicar en vida: *Poesies* (1895), *Visions i Cants* (1900), *Les disperses* (1904), *Enllà* (1906) i *Seqüències* (1911). On el sentit agut que té Sam Abrams de la crítica com a *discerniment* excel·leix és en la reconstrucció de l'arquitectura de cada poema, de cada recull i de tota l'obra: «Hi ha molt poques obres poètiques *tan ben travades* en la literatura catalana moderna i contemporània» (p. 19, l'èmfasi és meu). Com Abrams, tal com hem vist, confia en la intel·ligència de Joan Maragall, com que la intel·ligència en poesia com en arquitectura [«La tasca del poeta com la de l'arquitecte consisteix en construir *una estructura sòlida*» (Joan Margarit)], com en tot és estructuració, forma, sap trobar a cada recull el principi de la seva organització, situar cada poema en el recull i seguir la xarxa de relacions que configuren *un tot*. «Com a llibre, *Poesies* gira a l'entorn d'un tema central, *l'indissoluble lligam* entre la poesia i la vida». *Visions i Cants* gira exclusivament a l'entorn d'un tema central transcendent: *la identitat humana*. *Les disperses* explora

els successius canvis que s'esdevenen al desplegament del projecte vital, *Enllà* és anar més de la superfície d'objectes i esdeveniments, és construir significats més o menys estables, és la totalitat cognoscitiva, és teoritzar la poesia, *Seqüències* és represa de temes anteriors, i és un tribut al cinema, les seqüències filmiques, la natura, l'amor, la convivència «es barregen transversalment al llarg del poemari».

Són molts els moments de densitat del comentari d'Abrams: potser el fil conductor més potent és resseguir l'impacte de la realitat immediata com a font de la poesia de Joan Maragall. Els comentaris a *Paternal*, *La fi d'en Serrallonga*, *Soleiada* i *Retorn* en són una bona mostra. Potser és un bon consell de lectura que el lector comenci pels poemes que ell ja coneix, per exemple aquests set: *La vaca cega*, *Excelsior*, *La sardana*, *Cant de la senyera*, *Oda a Espanya*, *Oda nova a Barcelona*, *El Cant Espiritual*. I en veu alta, quan Abrams demana la veu alta, escolti la seva veu dir Maragall, es deixi acompanyar per tal de gaudir de la bellesa que li és oferta, llavors es tornarà més sensible a la paraula viva i a la captació del moment significatiu. Viurà ara la paraula i el sentit. Es tornarà més poeta. □

Origen i forma de l'aforisme fusterià

Francesc Pérez i Moragón

Anotacions al marge.

Els aforismes de Joan Fuster

Carme Gregori Soldevila

212 pp., 2011, Publicacions de la Universitat de València, Càtedra Joan Fuster, València

Aquest llibre és el resultat d'una recerca duta a terme en el marc de les borses d'estudi que convoca la Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València. L'autora, destacada especialista en literatura catalana contemporània —ha publicat treballs sobre Pere Calders, Quim Monzó, Josep Maria Espinàs, Mercè Rodoreda, el mateix Joan Fuster i altres escriptors del segle XX i de l'actual—, fa en aquest cas una recalada en l'obra aforística de Fuster. Aquesta parcel·la de l'escriptura fusteriana ja havia estat objecte de diverses exploracions i anàlisis, entre les quals destaquen les realitzades per Enric Balaguer, Isidre Crespo, Joan Borja i Sanz i Xavier Sierra Labrado, a més de les aportacions sobre l'assagisme i, en general, sobre el conjunt de l'obra fusteriana, de Vicent Salvador, Enric Sòria o Guillem Calaforra, entre d'altres. Tanmateix, es tracta d'una producció que, per les seues mateixes característiques, per la diversitat de temes en què s'inspira o s'origina i, també, pel fet

de donar entrada a un gènere que Fuster va conrear d'una manera que quasi es podria qualificar de «vocacional», està oberta a noves interpretacions i a nous comentaris, com els que Carme Gregori articula en aquest volum, amb una ben notable capacitat expositiva, després d'haver-hi dedicat moltes hores, parlant als alumnes en l'aula o en la lectura privada i silenciosa.

L'autora comença remarcant la importància que té la literatura aforística i com «la seducció de l'aforisme s'empara tot sovint del comentarista de l'obra de l'escriptor, com una síntesi brillant dels principis que li cal subratllar o com a il·lustració particularment oportuna de la idea que vol posar de manifest». I diu encara: «estic per afirmar que els aforismes de Fuster són els seus textos més reproduïts» i, després, «una de les parts de la producció fusteriana que ha estat privilegiada per la crítica».

L'obra està dividida en tres capítols: «La vella i acreditada fórmula de l'aforisme», «Un personatge tremendament interferit per les lectures» i «La punta de l'iceberg». El primer està dedicat a formular una definició del gènere, partint de la seua evolució històrica i de les diverses denominacions que ha rebut al llarg del temps, tot considerant que es tracta d'un tipus de literatura multiforme –no cal dir que no és l'únic gènere que es resisteix a classificacions massa rígides. D'aquesta presència en la Història, C. Gregori subratlla el fet que, en el segle XVI, la traducció, a l'espanyol o al francès, i l'edició dels *Annals* de Tàcit, va donar origen a un tipus d'aforismes «que van nàixer com a anotacions breus fetes al marge del text, comentaris amb una disposició tipogràfica lateral que posaven de relleu de forma visual la interacció entre el

text original i la glossa». Aquesta disposició lateral, que serveix a l'autora per donar títol a aquest llibre, li és útil també per a establir la relació de dependència, relativa, que existeix entre l'aforisme –o, millor, determinats aforismes– i les lectures d'on provenen i respecte a les quals construeixen un diàleg, una corroboració o una refutació, seguint el pensament de qui realitza l'anotació «marginal».

En el cas de Fuster, lector contumaç i irrefrenable, obligat per les seues curiositats i pels seus interessos i preocupacions a practicar una lectura que no era gens especialitzada, com ho prova la diversitat de temes i èpoques presents en la seua biblioteca –al capdavant, acabà dedicant la tesi doctoral a un manuscrit provinent d'un convent de religioses–, aquesta relació entre llegir i anotar les pròpies reaccions enfront del text llegit no podia deixar de ser un recurs molt fèrtil. Fins i tot caldria afegir que, en aquesta operació, hi havia, en la pràctica de treball de l'assagista, una passa intermèdia, que era el seu diari, mentre en va portar un, al qual probablement inseria de manera immediata el comentari que una o altra lectura li havien suscitat i d'on després, com ja indicava Josep Iborra en el seu *Fuster portàtil* (1982, pp. 300-301), anava extraient –i potser manipulant, depurant, afinant– aquelles opinions, reflexions o simplement reaccions que les pàgines llegides –d'un llibre més o menys il·lustre o d'un periòdic, tant s'hi valia– li havien suggerit.

Tant era així que, com afirma, C. Gregori, aquell procés regular lectura-anotació o, si es vol, lectura-escriptura, «passats els segles [del XVI al XX], aquesta dialèctica entre lectura i escriptura continua representant a la perfecció, com a mecanisme

primari, bàsic, el funcionament de l'activitat intel·lectual fusteriana». En la qual, val a dir-ho, l'aforisme no ocupava un lloc subaltern, ja que, diu l'autora, «és el producte condensat d'una llarga sedimentació intel·lectual».

La segona part d'aquest treball està dedicada, en conseqüència, a mostrar com actuava aquest mecanisme, de quantes maneres els aforismes fusterians «resolen el ventall de possibles lectures d'altri, és a dir, la varietat de relacions intertextuals [...] i de relacions [...] hipertextuals que és possible rastrejar-hi».

En aquest capítol, l'autora analitza, a partir –entre altres fonts– de declaracions formulades per Fuster en diversos moments, entorn de la seua relació amb la lectura, com els escrits aliens foren per a ell «el mitjà privilegiat per a relacionar-se amb el món», una via, convé afegir, que es complementava amb les converses orals i escrites –aquestes darreres, reflectides en una abundantíssima correspondència, una selecció de la qual està en curs de publicació. Les notes de lectura –de vegades convertides en fitxes, sobretot quan es tractava d'informacions que l'escriptor volia retenir per a un ús futur–, formaven part de tot un sistema de treball, que va durar molts anys. I, en ocasions, encara hi havia una destinació distinta i suggerien un aforisme. O més d'un.

Es aquest sistema de treball, el que C. Gregori ha aconseguit de posar en clar, ni que siga per mitjà d'una tria d'exemples, al capítol final de l'estudi, titulat «La punta de l'iceberg». En aquest apartat, s'ocupa de trobar i de sotmetre a anàlisi, amb sagacitat, les connexions que els aforismes fusterians estableixen amb altres textos d'ell, amb els

quals es relacionen, bé pel tema, bé fins i tot per una mateixa formulació –no cal dir que molt abreujada i estilitzada. La fixació d'aquests paral·lelismes resulta molt aclaridora, tant perquè ajuda a comprendre millor el sentit de determinats aforismes, com pel fet que serveix per il·luminar i descobrir amb més detalls els procediments d'elaboració mental i literària que en molts casos seguia Fuster, a través d'una xarxa molt densa de referències, de vegades desenvolupades o de vegades resumides en una frase. La suposada «marginalitat» de l'aforisme desapareix d'aquesta manera, quan se'l contempla com una elaboració que coexisteix amb els escrits més extensos que s'hi relaciona fins al punt que s'hi poden detectar situacions de generació coetània, quasi simultània, en que es pot imaginar amb facilitat l'assagista valencià en el moment d'escriure, administrant alguns dels seus textos originats per finalitats distintes, però produïts per un mateix moviment mental.

Movent-se a través d'un corpus textual extens, que comença amb un escrit publicat a *Verbo* 1949 i que acaba amb el recull aforístic *Bestiari. Quaderns de zoologia*, que va restar inèdit fins al 2005, després d'haver posat a contribució tota mena d'articles i llibres de Fuster, Carme Gregori traça una sèrie eficaç de claus interpretatives extremadament útils per al lector de qualsevol escrit fusterià, i no sols per a qui es deté en els aforismes. □

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

SEGONA ÈPOCA

Sumaris dels números 31 al 36

L'Espill 31 – Primavera 2009

Editorial: Canvi de model productiu?

John Keane Democràcia monitòria?

Enzo Traverso, Messianisme, orientalisme i Holocaust

Josep Lluís Barona, El sistema tecnocientífic i la globalització neoliberal

Luc Boltanski/ Axel Honneth, Sociologia de la crítica o teoria crítica, una conversa

Dossier

COSSOS, GÈNERES, DESIGS

Isabel Martínez Benlloch, La significació subjectiva i social dels cossos

Silvia Tubert, Culte del cos o culte de la imatge?

Amparo Bonilla, Gènere i cos

Elvira Burgos, Història d'una aventura arriscada

Núria Gregori i Silvia Garcia Dauder, Dissenyant el marge de cossos possibles

|| Documents

Isaac Deutscher, El jueu no jueu

Antoni Maria Alcover, Per què deim Diccionari català i no llemosí ni mallorquí? ||

Francesc Esteve, Contra el revisionisme lingüístic

Ferran Casas, Viatge a l'Espanya nacional

Joan M. Oleaque, El poble gitano, una identitat en la cruïlla

Libres

Sílvia Gómez, Entre dues tradicions (Tòbies Grimaltos, Idees i paraules. Una filosofia de la vida quotidiana)

Josep Iborra, El mirall alemany (Arnau Pons i Simona Skrabec, eds., Carrers de frontera. Passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana)

Xavier Ferré, Transacció (AA. DD., La Transició a Catalunya, 1975-1984; AA. DD., La gran desil·lusió; Ferran Gallego, El mito de la transició)

L'Espill 32 – Tardor 2009

Editorial: La corrupció contra la democràcia

Mark Mazower, Les bones intencions. Civilització i imperialisme

Richard Florida, Estats Units després de la crisi

Rosa Canal, Les patents farmacèutiques com a problema moral

Dossier

ASSAIG GENERAL - PENSAMENT EN PROCÉS

Manuel Guerrero, Presentació

Antoni Mora, La llengua de l'assaig: una temptativa

Simona Skrabec, La distància

Joana Masó, *A tergo*: rostre, figura i plasticitat en el pensament de Catherine Malabou

Catherine Malabou, Un ull que voreja el discurs

Cristina Masanés, Format arxiu

Arnau Pons, Heidegger entre nosaltres

Emmanuel Faye, El nacionalsocialisme en la filosofia. Ésser, història, tècnica i extermini segons Heidegger

Manuel Carbonell, La violència del pensament

Joan Ramon Resina, Diàleg amb Emmanuel Faye

Emmanuel Faye, *Nacht und Nebel*. Resposta a Manuel Carbonell i Joan Ramon Resina

|| Documents

Joan Fuster, País Valencià, per què?

Baltasar Porcel, Explicació de Catalunya ||

Richard Holmes, La gran Madame de Staël

Vicent Josep Escartí, Jaume I en la historiografia valenciana

Libres

Rafael Xambó, Euskadi sense esperança (Antoni Segura, Euskadi, Crònica d'una desesperança)

Antoni Caturla, La serenitat crítica d'Enric Balaguer (Enric Balaguer, La casa que vull)

L'Espill 33 – Hivern 2009

Editorial: De l'economia a la política

Axel Honneth, Contra Sloterdijk

Ferran Garcia-Oliver, Nosaltres érem els altres. A quatre-cents anys de l'expulsió dels moriscos

Alex Matas, La modernitat dels altres

Antoni Seva, Erasme, un humanista entre brases

Dossier

LAÏCITAT I RELIGIÓ A EUROPA

Josep Ramoneda, La democràcia republicana i els seus enemics

Armand Puig i Tàrrach, L'aportació del cristianisme a la consciència social europea

Luisa Accati, Omnipotència de la Mare Simbòlica: l'Església i les dones inexistentes

Josep M. Soler, Laïcitat o laïcisme? El rol de l'Església en la societat democràtica

Elías Díaz, Neocons i teocons: fonamentalisme versus democràcia

Élie Barnavi, La laïcitat com a valor

Salvador Giner, El destí de la civilització secular

|| Documents

Paul Baran, El compromís de l'intel·lectual

Vicent Ignasi Franco, El geni del caràcter valencià ||

Vicent Alonso, L'assaig, una provocació amable

Gonçal Mayos, Ernest Gellner i la història filosòfica
Lluís Calvo, Bauçà o la retroalimentació de la tribu
Stefano Maria Cingolani, Els Monuments d'Història de la
Corona d'Aragó, un deute històric i una eina científica

Llibres

Simona Skrabec, Efectes de veritat (Josep-Anton Fernández,
El malestar en la cultura catalana)
David Murillo, Del sector immobiliari, la crisi i altres male-
diccions (Francesc Cabana, La cultura de la cobdícia)
Vicent Olmos, Editar i escriure en temps difícils (Mercè
Rodoreda-Joan Sales: Cartes completes, 1960-1983,
ed. a cura de Montserrat Casals)

L'Espill 34 – Primavera 2010

Editorial: Signes inquietants

Seyla Benhabib, És la democràcia un dels drets humans?
Salvador Giner, Francesc Eiximenis i els orígens del re-
publicanisme
Stefan Collini, Una vida política. Cinquanta anys de la
New Left Review

Manuel Alcaraz, El bloqueig valencià

Dossier

LITERATURA PERSEGUIDA

John Ralston Saul, Expressions concretes
Carme Arenas, L'escriptor, un perill?
Raffaella Salierno, Escriptors perseguits
Salem Zenia, Refugiats o emigrants? El significat de les
paraules
Chenjerai Hove, Edat, vida i vida de nou
Easterine Kire Irala, Una terrible bellesa: veus postcolonia-
ls d'Índia i Àfrica
Maria Barbal, Escripura velada i escriptors supervivents
Manal Alsheikh, Hem d'escriure, malgrat tot!
El-Kaissa Ould Braham, L'amor i la revolta en la poesia de
les dones insurrectes

Documents

Declaració d'Independència dels Estats Units ||
Eva Cserhati, Història personal del cànon literari hongarès
Toni Mollà, Visió de Nova York
Antoni Rico, El debat inacabat entre Jaume Vicens Vives
i Joan Fuster
Emília Bea, Sobre Adrià Chavarría

Llibres

Andreu Ginés, Samaranch era franquista (Francesc Vilano-
va, Una burgesia sense ànima)
Ferran Garcia-Oliver, Enlluernat per Pla (Enric Vila, El
nostre heroi Josep Pla)
Jacobo Muñoz, Filosofia catalana (Xavier Serra, Història
social de la filosofia catalana)

L'Espill 35 – Tardor 2010

Editorial: El destí d'Europa

Antoni Defez, De la pròpia veu a la veu pròpia
Eloi Grasset, Sobre la veritat i l'estil
Giuseppe Burgio, Desordres simbòlics de la masculinitat
Fredric Jameson, La literatura del Tercer Món

Dossier

TURISME DE MASSES: LES CONSEQÜÈNCIES

Manuel Delgado, El cercador de signes
Jaume Terradas, Turisme i ecologia
Aurora Pedro, El turisme de masses: limitacions, reptes,
oportunitats

Joan Amer, Turisme de masses i societat

Joan Buades, Geopolítica del turisme

Documents

Buffon, Discurs sobre l'estil
Teodor Llorente, Sentit de la Renaixença ||
Tomàs Escuder, Un viatge pel Mediterrani. Notes antro-
pològiques

Antoni Mora, En el nom de l'inconfessable

Joana Masó, Maurice Blanchot i els dobles de la imatge

Pilar Alfonso, Fam i publicitat

Llibres

Maria Josep Picó, Memòries de sostenibilitat intel·lectual
(Jaume Terradas, Ecologia viscuda)
Francesc Pérez Moragón, Testimoni d'un desastre (Nicolau
Primitiu, Diaris 1936)

L'Espill 36 – Hivern 2010

Editorial: Itàlia i nosaltres

Mark Lilla, Leo Strauss a Pekín. L'estrany gust xinès pel que
fa a filòsofs occidentals

Manuel Alcaraz, Les cares de la corrupció

Ignacio Sánchez-Cuena, Dues legislatures: dos Zapateros?

Dan Diner, Les duplicitats de la història

Christiane Stallaert, 1492/1942, paisatges de memòria en
l'Europa transmoderna

Dossier

MÚSICA I PENSAMENT

Jacques Rancière, Autonomia i historicisme: la falsa alter-
nativa. Sobre els règims d'historicitat de l'art
François Nicolas, Com desenvolupar (i no desconstruir)
l'autonomia tan contestada de la música?

Peter Szendy, «This is it (The King of pop)»

Vladimir Safatle, Morton Feldman com a crític de la ideo-
logia. Una lectura política de *Rothko Chapel*

Felip Martí-Jufresa, Disquisicions musicals a l'època de la
teo-eco-logia naixent

Documents

E. R. Curtius, El sindicalisme dels treballadors intel·lectuals
a França (1921) ||

Guillermo Quintás, El boulevard dels il·letrats?

Josep Manuel Alcañiz, El futur no està escrit. Per uns nous
mitjans de comunicació al País Valencià

Santi Cortés, «Bajo la responsabilidad del editor». La cen-
sura franquista sobre l'editorial 314

Llibres

Josep Fontana, El franquisme amb noms i cognoms (Andreu
Ginés, La instauració del franquisme al País Valencià)

Adolf Beltran, Recialles de la reacció (Gustau Muñoz, ed.,
Els reaccionaris valencians)

Jacobo Muñoz, Metàfora de la cultura (Mercè Rius, El
Pont de la Girada)

Josep Conill, El lector de música (Guillem Calaforra, So
i silenci)

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es